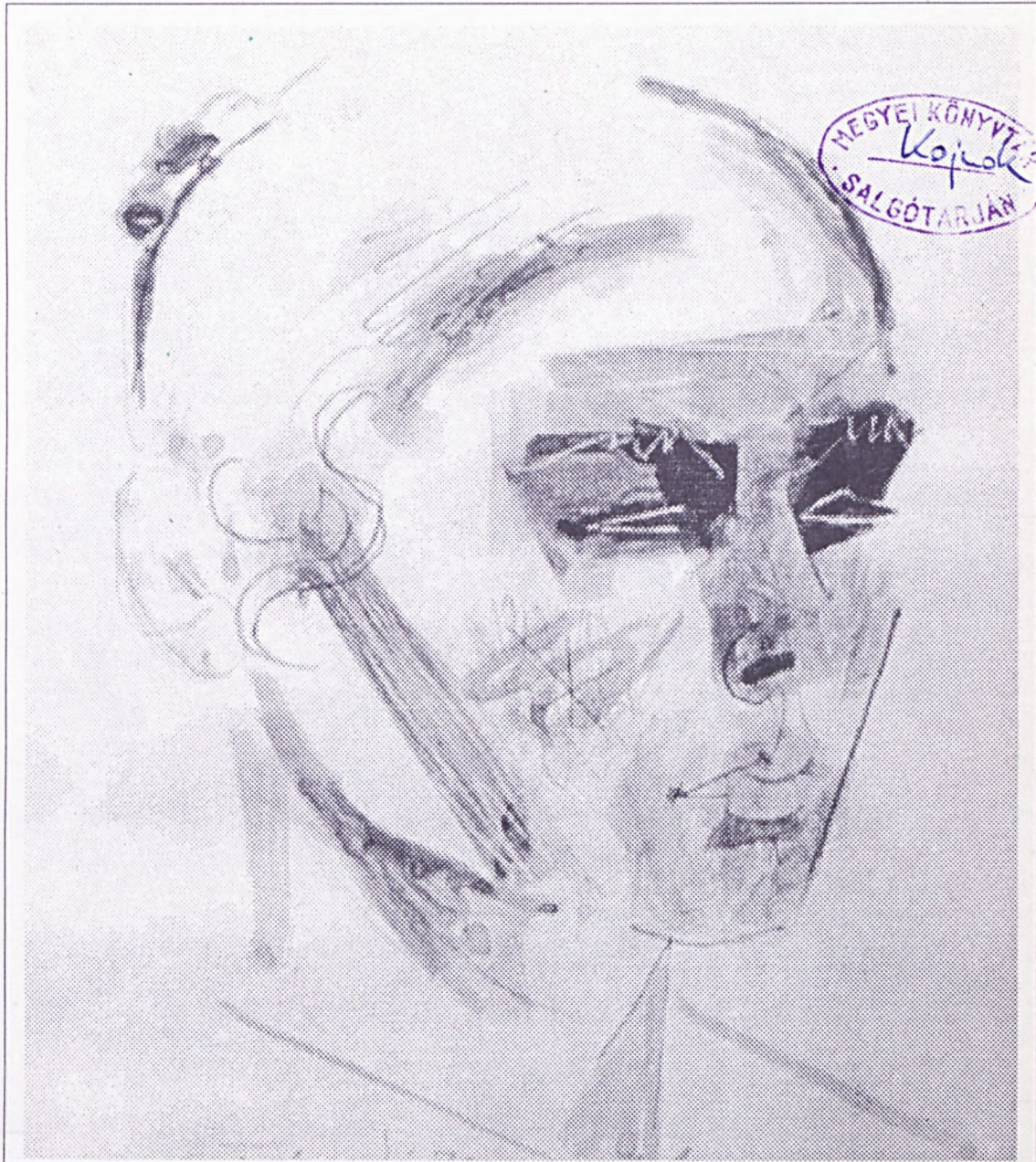

palócföld

KÖZÉLETI, IRODALMI, MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT 92/2.

XXVI. évfolyam

március-április

Boldog Várad

A Héttorony Kiadó gondozásában megjelenő könyv 1000 írásos és 2000 képes dokumentummal, az edigi leggazdagabb összefoglalását adja a nagy kultúrájú város történetének.

Nagyvárad alapításának 900., a városban nyugvó I. László király szentté avatásának 800. évfordulója alkalmából Bálint István János, a Kincses Kolozsvár szerkesztője elkészítette Nagyvárad krónikáját.

A reprezentatív kiállítású könyvet ajánljuk mindazoknak:

- akik érdeklődnek a történelmi Magyarország európai értékű hagyományai iránt,
- akik a boszorkányperek, istenítéletek és egyéb történelmi kuriozitások kedvelői,
- akik tanulják vagy tanítják a Partium történetét,
- akik érdeklődnek a magyar egyháztörténet, a katolikus, református, zsidó egyház története iránt.

A kötet 1992. májusában jelenik meg.

A kötet ára 1950 forint, az előfizetőknek 1700 forint vagy 30 US dollár.

Megrendelhető korlátozott példányszámban 700 forint előleg befizetésével 1992 április 30-ig.

Az első 700 forintos részlet a megrendelés alapján elküldött befizetési csekken, a maradék 1000 forint a könyv átvételekor fizetendő.

Szállítás postán, a postaköltség a Kiadót terheli.

Megrendelőlapot a Héttorony Könyvkiadó címére küldje: 1145 Budapest, Mexikói út 50. II. e. 7. Tel.: 163-7774

*Verő László
a Héttorony Kiadó igazgatója*

Tartalom

<i>Banos János</i> Kibőjtölt vendég (vers)	109
<i>Csiki László</i> A homokvár kísértete ... (vers)	113
<hr/>	
<i>Az ember tragédiájának forrásairól és a mű utóéletéről</i>	
<i>Urbán László</i> Szemere és Madách (tanulmány)	114
<i>Radó György</i> Az ember tragédiája és a Faust (tanulmány)	118
<i>Csátrós Miklós</i> A purgatórium lángjai közt (tanulmány)	124
<i>Fürstner Gabriella</i> Németh Antal Tragédia rendezései (tanulmány)	129
<i>Tóth László</i> Fedetlen fővel és levett saruval ... (tanulmány)	134
<hr/>	
<i>Szakolczay Lajos</i> Irigylésre méltó színvonal	138
<i>Alexa Károly</i> Művek és Alkotók	140
<hr/>	
VITA	
<i>Kerékyártó T. István</i> A történelem kimerevített pillanatai (vitázó tanulmány)	143
VALÓSÁGUNK	
<i>Kamarás István</i> Regnum Marianum nyári tábor: Zánka (dokumentum-szociográfia)	151
MŰHELY	
<i>Peák Ildikó</i> Emberi módon, emberi szavakkal szólni ... (tanulmány)	171
<i>Szabó Péter</i> Farkas András törvénye (tanulmány, megemlékezés)	174
MÉRLEGEN	
<i>Tarján Tamás</i> Szemmagasságban IV. (kritika)	177
<i>Horpácsi Sándor</i> Ardamica Ferenc: Tejszínhabos halál (kritika)	184
<hr/>	
<i>Tóth Sándor</i> Kövek és pillangók 2.	186
SZEMÉLYES TÖRTÉNELEM	
<i>Brunda Gusztáv</i> Pokolból jövet	189
<i>Huszár Sándor</i> Naplólapok (Romániából)	199

A Nógrád Megyei Közgyűlés
folyóirata.

FŐSZERKESZTŐ:
Pál József

FŐSZERKESZTŐ-HELYETTES:
Zsibói Béla

FELELŐS KIADÓ:
Dr. Németh János igazgató

Szerkesztőség:
3100 Salgótarján,
Rákóczi út. 192 sz.
Telefon: (32) 14-386 10-022
Levélcím:
3101 Salgótarján, 1. Pf.: 270

Kiadja a Mikszáth Kiadó

Készült
az UNIPRINT NyomdaKft.
salgótarjáni
nyomdaüzemében

A tipográfia és a szedés
Kalocsai Péter laptervének
felhasználásával
Girasek Károly
munkája

Szerkesztőségi fogadóórák:
csütörtökön 11-16.30 óráig.
Számlasszám 750-011033.

palócföld
KÖZLETTI, IRODALMI, MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

E SZÁMUNK SZERZŐI:

Brunda Gusztáv művészeti előadó (Salgótarján), *Csiki László* író, költő (Budapest), *Csűrös Miklós* irodalomtörténész (Budapest), *Fürstner Gabriella* kutató (Budapest), *Horpácsi Sándor* kritikus (Miskolc), *Huszár Sándor* író (Szeged), *Kamarás István* szociológus (Budapest) *Kerégyártó T. István* művelődéskutató (Jászberény), *Peák Ildikó* művészettörténész (Salgótarján), *Radó György* irodalomtörténész (Budapest), *Szabó Péter* művészettörténész (Szentendre), *Szakolczay Lajos* kritikus (Budapest), *Tarján Tamás* irodalomtörténész (Budapest), *Tóth László* múzeológus (Győr), *Tóth Sándor* országgyűlési képviselő (Budapest), *Urbán V. László* filológus (Budapest)

* * *

E számunk illusztrációis anyagát

FARKAS ANDRÁS festőművész festményei valamint *Az ember tergédiájához* készült grafikai közül válogattuk. (Fotó: Buda László)

Terjeszti a Magyar Posta Vállalat. Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalban, a posta hírlapüzleteiben és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR) Budapest XIII., Lehel u. 10/A - 1900 - közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a HELIR Postabank Rt. 219-9863 021-02799 pénzforgalmi jelzőszámra.

Egyes szám ára 30 Ft., előfizetési díj félévre 90 Ft., egy évre 180 Ft. Megjelenik kéthavonta. Kéziratokat és rajzokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. ISSN. 0555-8867. Index 25 925

Banos János

Kibőjtölt vendég (részlet) 3.

Ha fázol:
a kicsiny blúz úgy lebeg rajtad
mint az est körülöttünk
Sűrűsödik a szél
szemed alá apró tüzeket lehel:
gyönyörödjünk!

Ha fázol:
sűrűsödik a szél
szemed hamuval teleszórja
Bőrödhöz kicsiny blúz se érjen!
Meggyalázza a titkot: mellecskéd jégcsapnak kihegyezi
s betemeti hóval

Sűrűsödik a szél
Balladának ránk taszítaná az estét
mely úgy lebeg rajtad mint a múlt
s úgy zuhan ránk mintha – esnék

Ha fázom:
vacog rajtam a nagykabát
magábaroskadva didereg
Sutyorog az eső
mintha törődne velem
vagy – veled

Ha fázom:
sutyorog az eső
s fejem ha felemelem:
bólinthat az ég tüskés csillagaival
– hamar éjszaka lesz –
velem – vagy nélkülem

Sutyorog az eső
Balladázik rajtam a nagykabát – szipog
Hétköznapi mágia
ünnepi kerubinok

4.

Én már többé nem táncolok
– nézem csak Isten zsenialitását
mit fenyők s bokrok közé sűgött:
legyen majd parketten is csoda
elfelejteni hogy izzadunk

Rádgondolok a táncházban
A betonrácsban nagyon szomorúan
csurog a fény a fejemre

S egyedül

Papírrepülőkkal boldogoskodnak gyerekek
röptetik mintha fehérségem
de én már nem táncolok többé
– belefeketültem a bénaságba

Merészen elgondolok hazádig
honnán e dalokat kicsempészték
merészen mert merészetlen tolvaj
– bűnös vagyok másokért is

Japán lány mosolya világít a tánc fölött
megrögzött hitekedő-mécses lobog az éjszakában
elszámoltatván velem a dadogást fájdalomról
kísértést

a végső gondolatra...

Tőlem már senki nem kérdi meg:
mit akarok ezekkel a mondatokkal
hová röpködnek el tőlem a szárnyra kelt igék
s annyi bizodalom hová porladt szét belőlem
mint Isten könnye pogány egekben

Az öröm rabszolgája lennék
a másnak szolgáló öröme
Kifelejténém az arcokból a ráncot
a szájból a káromkodást
leviaszolnám a sírást
mielőtt elönti lélegzetünket

S gondolok rád
a táncházban
– dübörög veled vonat fenyvesek közé –
és ezt az éjszakát is leírhatom
mint selejtet

Csiki László

A homokvár kísértete, avagy a Madách-maradék

Most az északi szélre figyelj csak, kitarja szárnyát,
 Csesztve felől kel útra, együtt a téli sötéttel,
 megtalál szobádban egy könyvre hajolva a város
 hűlő falai közt, elijeszt és visszacsábít lidércként,
 idő illata tollán, hideg úti por selyem-szaga,
 a fagy kékes fényével megvilágítja szemed,
 remeg a tárgyak árnyékokkal kettőzött rengetege,
 kitágul, messze-dereng cellád, foszlik a téglá,
 elomlik, szétterül a szíken, hold-színre válik minden,
 határát veszti, bizonyosságát, sivatagokba belesimul,
 elcsitulnak a hegyek, a romok, síkra vetülnek,
 mint mikor feltársz egy óriási könyvet s betűi összefolynak előtted,
 az létezik már csak, amit képzelünk, vélni vélünk
 egy messzi sugallat szerint, mikéntha
 mások álmát látnánk és benne magunkat,
 fejünket emelve a vágzott, az emberi lényeggel felérő magasságba,
 ritka levegője fullasztva bődít, holt tökélyünk előérzete elemészt,
 kapaszkodunk mégis a tündöklő, a szótlán gyönyörig,
 amelyet ocsúdóban mindannyiszor megtagadunk,
 csak emléke szoktat egy másik lény kezéhez, képzete kísért
 és kínál sose-hallott szavakat idegen szájból,
 kettőzi kicsiségünk, amíg a dac s a félelem
 nagygyá lenni nem kényszerít megint valaki mással,
 s boldogan hullni vele újra meg újra a lapályra, a védő,
 elrejtő homokszemek közé, elkeveredni ott a melegben,
 várva az isteni kézre, hogy várakat épít belőlünk,
 hegyeket állít, újrateremti az elveszített földi alakzatokat,
 egyetlen szál gyertya világít rájuk a távoli észak felől,
 egy falusi ház ablakából, ahol sötét szél
 zörgeti a kéziratos könyv lapjait, s egy kicsi ember
 bámulja saját, betűket író, didergő kezét.

Urbán László

Szemere és Madách

A Tragédia születése óta foglalkoztatja a kutatókat a kérdés, vajon Madách korszakos műve visszavezethető-e valamilyen korai forrásra?! *Goethe* Faustja a leggyakrabban hangoztatott (vélt) ősforrás, de találkozzunk *Byron*, *Victor Hugo*, *Marlow*, *Milton*, *Lenau*, *Metastasio*, *Quinet*, *Lamartine*, *Dante*, *Lessing*, *Shelley*, *Heine*, *Hogarth*, *Gall*, stb. nevével, a magyarok közül *Bessenyei*, *Csokonai*, *Kölcsey*, *Vörösmarty*, *Jósika*, *Széchenyi*, *Petőfi* tűnik fel. A pozitivisták hatáskutatók buzgólkodását először *Voinovich*, később *Barta János* majd *Baranyi Imre* kérdőjelezte meg: rámutatnak a mű zseniális eredetiségére, eloszlatják a forráslegendákat és a reminiscencia-fantáziákat.

Anélkül, hogy a meghaladott filológiai próbálkozások csapdájába esnénk, s apró hatáselemek mozaikjára bontanánk az egészében eredeti művet, szerény tanulmányunkban megkíséreljük feloldani azt az ellentmondást, hogy a világirodalom egyik csúcsteljesítménye előzmény nélküli mind nemzeti irodalmunkban, mind a Madách-életműben. Előbb azonban szót kell ejtenünk a lelőhelyről.

Az 1821-ben alapított irodalmi almanach, az Auróra a magyar "irodalmi élet legfontosabb tényezőjévé, fórumává vált".¹ 1833-ban Kisfaludy utáni második szerkesztője, Bajza, elégedetlen lévén kiadójával,² Trattnerrel, Kilián *Amant György*öt bízta meg a nyomdai-kiadói tevékenység ellátásával. Trattner azonban nem nyugodott bele a kereskedelmi érde-

keit sértő döntésbe és továbbra is jogot formált az évkönyv tulajdonához. Szemere Pált hatalmazta fel az ellen-Auróra szerkesztésével, s így két évig két Auróra jelent meg.³ Azért csak két évig, mert a meglehetősen gyenge, "eszmeileg silány, zavaros, az értelmetlenségig rendszertelen"⁴ kiadvány hamar elvesztette olvasótáborát s színvonalas és népszerű almanach-rokona árnyékában csendesen kimúlt.⁵ Nem is csoda, ha az ellen-Auróra elkerülte a szakemberek figyelmét, s így tudtommal még senki sem fordított figyelmet a "Davy"⁶ címmel megjelent írásra.⁷ A "Davy" Szemere Pál munkája, amint azt 1833. december 9-én Kölcseyhez intézett levele bizonyítja⁸ (1890-ben kiadott gyűjteményes kötetben is megtalálható I. 233-244.p.).

* A pest megyei Pécelen született 1785-ben, iskoláit Budán, Halason, Nagyköröson, Pápán, Sárospatakon, Pozsonyban végezte. 1805-ben királyi táblai jegyző, 1808-ban ügyvédi vizsgát tett, 1829-ig pest megyei alügyész, ambícióit azonban elsősorban a nemzet kulturálódásának szentelte. *Vitkovics Mihállyal* és *Horvát Istvánnal* alkotják Kazinczy "előretolt helyőrségét", "pesti triászát". Az ifjú Szemere éles polémiát folytat a "Árkádia-perben" (1807), Kölcseyvel megírják a "Felelet a Mondolatra" (1815) című vitairatot. 1810-ben a Hazai és Külföldi Tudósításoknak fordít, 1817-ben egyik alapítója a Tudományos Gyűjteménynek; 1831-től az Akadémiának, kilenc év múltán a Kisfaludy-társaság tagja. Meghalt 1861-ben. (A szerző)

A "Davy" nem más, mint keretes álomlátás az emberiség történetéről: a lélek, a Genius "egymást felváltó jelenetekben mutatá meg, mint ment az ember vad állapotjából magas civilizációja felé." A "világszínházban" sorrendben követik egymást az emberi történet nagy korszakai:

barbárság állapota –,
kezdetleges földművelés és állattenyésztés –,
ókori birodalmak: Egyiptom, Görögország –,
középkor –,
olasz reneszánsz –,
felvilágosodás –,
polgári állapot.

Ami a különlegességét adja e világtörténetnek: az emberi gazdaság, az új találmányok, a tudomány és a műveltségi viszonyok előmenetele szempontjából ábrázolja a fejlődést – kis bátorsággal akár azt is mondhatnánk, hogy a fejlődés materiális okait és mozgatóerőit kutatja.

Az "emberi társaság" fejlődését taglaló szakaszban az író kifejti, hogy a társadalom változásait nem a "kormányzóknak, vezéreknek vagy seregeiknek" kell tulajdonítani, hanem "más elmebeli vagy morális" okoknak. Az "emberi társaság előmenetelét tárgyazó javítások korántsem főrangúaktól vészik származásokat. Eredetők idejében a leghíresebb nevek munkáji is kevésbé becsültettek: sőt alapítójik megvettetve voltak (...) Valóban! semmi sem lehet fájdalmasabb, mint az emberi nemzet hálátlansága legnagyobb jóltevői iránt." Ennek ellenére a világ megy előre, hiszen "az egész rendszer örök és tántoríthatatlan igazságú törvények által kormányoztatik". Ezek a törvények a nemek statisztikai viszonyainak állandóságában, az ökoszisztéma egyensúlyában, az emberi fajkeveredés nemesítő hatásában is megmutatkoznak. Az írás történelemfilozófiai csúcspontja a XIX. szakasz, ebben az emberi haladás célja fogalmazódik meg: "tagadhatatlanul nyilvánosságos a világnépesítés nagy plánuma: organisatiókat formálni, mellyek felségesebb és lelkiibb életgyönyörökre fogékonyak legyenek: s ekképpen az

embert merő állati természetéből fölemelni (kiemelés tőlem). A civilizatio örökítésére olly emberfajok terjednek el, mellyek ezen nyereségekre különösen alkalmasok; s így a társaságra nézve bár melly, egyes embertől eredett, valódi javítás sem veszhet el egészen". Az irodalmak, városok virágzása, felemelkedése, majd lesüllyedése és pusztulása, "homokpusztaságok és posványok" keletkezése a zöld mezők, szántóföldek helyén törvényszerű és megállíthatatlan folyamat. De a haladás a veszteségek ellenére folyamatos és komulatív: "... mind az, valami mesterségektől és életet ékesítő intézetektől vőn eredetet, a társaság újabb állapotjában ismét életre jutand (...) az elmebeli munka vagy a tudományos Genius resultatumai állandók és el nem veszhetők".

Ekkor jelenik meg a Genius, hogy kezdetét vegye az utazás a "legmagasabb világok, a nap-rendszer körében, hol minden planéták tisztán látszanak". A Génius maga is fennkölt, a nap rendszeréhez tartozó szellemi lény. "Mi légyen az itteni lakosok természete és öröme?" – az írás a továbbiakban erre a kérdésre keres választ. A nap rendszeréhez tartozó lények – így Davy vezetője is – az Istenség közelében élnek: "ama felséges istenség személyes jelenlétét érezzük, melyet te (t.i. Davy) sejdítsz. Tiéd a hit – A tudás miénk."

A "lassú és édes szózat elhal" – hősünk inasa szavára ébred.

Madáchról tudjuk, hogy évekkel zseniális művének megírása előtt már foglalkoztatja a gondolat egy "világszínház" megalkotásáról. Minden bizonnyal ismerte ezt az ellen-Aurórárt, hiszen a korabeli közvélemény élénk figyelemmel kísérte az Auróra-pert.

Milyen konzekvens párhuzamokat találunk a két mű között? A mű egésze a Davy esetében is három részre oszlik: a keretbeszélgetésre, a történelmi, valamint az úr-álomra, az utóbbi valójában az emberiség jövőjének eszenciája. A keret-beszélgetésben konfrontálódó jellemek, a rajongó *Ambrosio* és a szkeptikus *Onuphrio* Ádám és Lucifer mentalitásának ellentétét idézik.

Gráciát és Rómát csak kevés emlékekben lehet látnunk; 's jövőre idű, melyben a' mostani Róma az lesz, a' mi a' régi most; 's a' régi Róma és Athéne az lesz, a' mi Tyrus és Carthágo most: színes homok a' pusztában; hol a' tezer' hullámjai által kihányt téglá és üvegcserepek lesznek egyedül hírmondójik.

AMBROZIO.

bérvet.

Az említett történetek 's kétségbe ejtő szempontok ellen, kifejezett vallásom' bizonyosságban tökéletes vígasztalást találom, épen nem nehéz.

Én a' régi birodalmak' eredetét, előmentét, emelkedését, hanyatlását és esztét az emberi nemet' megváltásban bizonyos csillokra rendelt jelek gyanánt tekintem; melyek már annak előtte voltak megfigyelve.

Egy vagy más ország' alapítását avagy eszéstét, mely a' polgári történetben oly nevezetes jelenetnek látszik, az emberre és vallási intéseire nézve csak csekély befolyásának; ellen-

vezetést: akkor azon szellemi lények rendelkezése nevezetesebb és magasabb planettel világban emeltetik fel.

XXVI.

A' nap' rendszeréhez tartozó lényeket, melyeknek egyike vagyok, nem mutathatom meg: észkeid el foguának eszézní ragyogásuk körül. Magam is, csak mint szívat, jelenhetek meg előtted.

A' végtelen bölcsesség' terveibe egy részt be vagyunk avatva.

Ama' felsőleges istenség' személyes jelenlétét érezniük, melyet te sejtél.

Tied a' hit —

A' tudás miénk.

XXVII.

Legnagyobb boldogságunk azon meggyőződésben áll: hogy isten világán gyújtott világok vagyunk.

Tudjuk, hogy ők igazság törvényei, a' legfelsőbb nap' és álló csillaguktól le a' porig, mindeneken uralkodnak.

ben az Egy-isten' üszetele felállítását, megvetett népközt, a' legnevezetesebb történetnek tartom az é világban; 's így azt hiszem, hogy a' keresztényesség a' zsidósághól természet szerint származott; és hogy a' pogány nemzetek' tanításai mind csak előkészületek voltak azon vallás' győzedelméhez és végső megállapításához, mely az emberi elme' legértekebb körében állapotjához, valaminek minden éghajlathoz és minden nemzethez, legalkalmasabb.

ONUPHRIO.

nyugton.

Nem jól ért barátom, ha engemet hitetlennek vagy keresztényesség' ellenségekk tart.

Hiszem, hogy embernek a' religio elkerülhetetlen; hiszem, hogy kellőnek oly szükséges, mint állatnak az éstén, egy, ha letszik, kinyitkozhatott világ, mely lennüket az élet' homályain végig vezessen, a' halhatatlanság' reményét kebleinkben élése: de bocsásson meg, ha ezen éstént különféle alakjai alatt egyedül

3 *

Tudjuk, hogy örökkévalóságában kezdődnek és végződnek mindenek.

Tudjuk, hogy isten az okoknak oka, és az erőknök erje!

XXVIII.

A' lassú és édes szózat elhallgatott.

Úgy letszik, mintha hirtelen a' földre estem volna le. Azonban világosság' fénylett előttem, 's nevémet hallám. Fájdalom! nem szellemi vezetéstől töltd.

Inasom álla előttem, szövétnekkel jobbaján. Beszélt, hogy a' romok között keresse haszontalanul; hogy kocsim színté egy értől fogva vár velem; és hogy barátomat, Ambroziót és Onuphriót, F... palotájában hagyá vala el.

Madáchra emlékeztet a hit és a tételes valóság, a történelmet előrevivő nagy egyéniségek és a hálátlan tömeg éles szembeállításai is. A Tragédia történelemfelfogására hasonlít S Hegelre¹⁰ utal a kultúrák életének cél- és törvényszerű ciklikusságáról, megjósolható rendeltetéséről, de a szellemi vívmányok átörökítéséről vallott eszme is. Nem a véletlen műve az sem, hogy az áltudományokat, az asztrológiát és alchimiát hasonló szémszögből ítéli meg mindkét szerző. Egy tőből fakad az egyiptomi piramist és a római Colosseumot egyaránt pusztulásra ítéző szemlélet is. Itt és ott is feltűnnek a statisztikai törvények, a fajnemésítés, a szerves természet egyensúlyra-törésének gondolatai. Végül a Davy szinte minden sora dramatizált irodalmi feldolgozásért kiált: – a megszólaló “igen értelmes és kellemes szózat” olyan volt, “mint valamely magas költemény prológusa”.

– Valóságos madáchi szentenciaként hat a “Tiéd a hit/ A tudás miénk” befejező szavak.

Természetesen szó sincs arról, hogy Madách mechanikusan lekopírozná Szemere ötletét, ellenkezőleg, éppen a Madách által hoz-

zázott többlet teszi döbbenetesen aktuálissá az eredeti gondolatot. Szemere ugyanis a transzcendentális utazással körvonalaz egy pozitív utópiát, tehát az emberiségre váró ideális állapotot a “felsőbb” spirituális régiók ábrázolásában vetíti elénk. Madách ezzel ellentétben egy anti-utópia, azaz disztópia figyelmeztetését állítja elénk. Rejtett törésvonal vágja ketté a Tragédiát (kétségbeesésbe kergette évtizedekig az analízálakat), a retrospektív történelmi színek a hegeli történelemmagyarázat megjelenítései, míg a “jövő”-színek az emberiségre leselkedő veszélyek összefoglalása. Ez magyarázza a nyitvahagyott kérdések sorát, az Úr kétértelmű megnyilatkozásait.

“Azok a kérdések, melyeket a Tragédia látszólag nyitva hagy – állítja helyesen Sötér István –, azok a kérdőjelek, melyek látszólag megfeleletlenek maradnak benne: újból és újból felszítják az utókor érdeklődését, vitakérdést...” “A Tragédia nem tanít, nem kijelent, hanem: kérdez”¹¹ Még pedig az emberiség leggyötrőbb gondoljaira kérdez rá, ezért érezzük frissnek és aktuálisnak ma is.

Jegyzetek

1. Fenyő István: Az Auróra Bp. 1955. 62.p.
2. A precíz Bajza – többek között – a rengeteg nyomdai hibára panaszkodott.
3. A Tudományos Gyűjtemény 1834. II. számában Horvát István gyűjti össze és kommentálja – Bajza-ellenes éllel – a megjelent szerkesztői nyilatkozatokat.
4. Fenyő I. i.m.
5. A nagy vita jelentette a tárgyát az un. “Aurora-pör”-nek, mely először vetette fel irodalmunkban a szerzői jog kérdését.
6. Aurora (Szerk.: Szemere Pál) 1834. 117-141.p.
7. Egyetlen recenziót találtam az eredetileg anonim írásról: a Tudományos Gyűjtemény 1834. évfolyamának “Vidéki” álnevű munkatársa a “Dawy”-t (sic) “komoly phantáziának” mondja, lényege: “...minden elmul és öszve rogy, de amit az emberi lélek a mivekben – találma-

nyokban, tudományokban egyszer kivivott, az örökké maradandó.” Komoly mondanivalója ellenére “az előadás valamennyire unalmas”, jegyzi meg recenzensünk, hozzátéve, hogy a lapot olvasó dámák érdeklődését bizonyára nem fogja kivívni (VIII. 75.p.)

8. U.o. III. 255.p.
9. A Bajza-féle Aurórát bizonyosan jól ismerte Madách, könyvtárában is ránkmaradt egy kötet (a többi elveszhetett), s Madách Marihoz 1840-ben kelt egyik levele mottóként az Aurórából vett sorokat idéz.
10. A publicisztika Hegel-vitái 1833-ban Vecsey József támadó cikkeivel veszik kezdetüket, s az évtized második felére mélyülnek el. Doskar Éva: Hegel magyar utókorában in: Irodalomtudományi Évkönyv 1940. 427-440 p.
11. Sötér István: Álom a történelemről Bp. 1965.

Radó György

Az ember tragédiája és a Faust (A négy fogadás)

Biztosan tudom, hogy Madách Imre jól ismerte Goethe Faust-ját s az hatott rá a Tragédia megírásakor. Annyi a hasonló elem a két műben.

Ez a hasonlatosság befolyásolta műve sorsát főként a német nyelvterületen, ahol emiatt gyakran lekicsinyelték, utánzással, sőt plágiummal is vádolták.

Idehaza is feltűnt, már kezdettől fogva, ez a hasonlatosság.

Arany János, aki nélkül a mű ismeretlen maradt volna (sőt egyetlen példányát Madách – ö maga írja – tűzbe veti) Arany is, tapintatból nem említi Madáchhoz írt leveleiben, de szinte látom őt 1861 májusának végén: kibontja a paksamétát, amelyet költő ismerőse, *Jámbor Pál* adott kezébe azzal, hogy egy képviselőtársaság, bizonyos Madách Imre nógrádi birtokos szeretné elbíráltatni verses drámáját.

Arany felüti az első oldalt és elnéző mosollyal legyint.

– Nocsak – mormolja –, “a mennyekben, az Úr dicstől környezetten... és szól az anyalok kara...” – Szóval Goethével konkurrál a vidéki földesúr.

És félrerakja az iratcsomót a nem sürgős elintézendők halmazába.

Négy hónap is beletelik, amire újból előveszi.

És megkezdődik *Az ember tragédiája*-nak világméretű pályafutása.

De csodálkozunk-e azon, hogy amikor németül 1865-ben kiadják, egy német lap rögtön mint “magyar Faustiádáról” ír róla?

...Idehaza már fény és dicsőség övezi és hála fordítóinak hét idegen nyelven is olvas-

ható már, amikor németül színpadon színészek is megszólal. 1892-ben Hamburgban, majd nyomban utána Bécsben. És mi csoda díszletek között! Akadt egy vastag pénztárcájú és bőkezű mecénás (a kettő nem jár mindig együtt, sőt többnyire annak lesz vastagga a pénztárcája, aki nem bőkezű); szerencsére a magyar arisztokraták közt – főként Széchenyi Akadémia-alapítása óta – nem ritka a kultúra olyan támogatója, mint *Esterházy Miklós* gróf, aki 40 000 forintot adományozott a díszletekre. Az elkápráztatott közönség nemigen gondolhatott a Faust-analógiára, pedig a kétnyelvű költő-fordító, *Dóczi Lajos*, amikor a *Faust*-ot ültette át magyarra, annyira beleélte magát a goethei rímelésbe és stílusba, hogy tudatosan ezeket használta a *Tragédia* német szövegének megformálásakor: Madáchot “goethei ruhába bújtatta”.

A káprázat elmúltával aztán, amikor a mű új német bemutatójára kerül sor, az ottani kritika alaposan elveri a port az “utánzaton”, és attól kezdve hiába az újabb fordítók és a rendezők “fausttalanítási” igyekezete, a Goethe-utánzat német vádjá megmarad.

Magyar filológusok hosszú sora is elemzi a két mű összefüggéseit.

Persze, hogy az olyan hasonlóságok, mint a templomból kilépő Margit és a londoni forgatagból előlépő Éva megszólítása, vagy a kertben és a bizánci színen lejátszódó "kvar-tett" vagy Faust és Kepler beszélgetése a Tánítvánnyal stb. csábítják a rokon motívumok elemzőit – a lényeg azonban –, hogy Madách miként értelmezte a *Faust*-ot vagy éppenséggel vitázott Goethe gondolataival –, nem ezekben a külső analógiákban rejlik.

Annál inkább abban a két-két fogadásban. Mármost hogy mindkét műben az *Úr a sátán-nal*, majd *a sátán az emberrel* köt egy-egy fogadást és mind a négy alkalommal a sátán veszít. Ám hogy miért veszít és hogyan: ennek a különbségnek a vizsgálata nemcsak a két mű viszonyára, hanem *Az ember tragédiájá*-nak, Madách gondolkodásának jobb megértésére is rávezet.

Mielőtt azonban a két-két fogadás és eldőltek ismertetésére rátérnék, az összehasonlítás előfeltételül még – fenntarva azt az elvet, hogy költők nagyságát rőffel-singgel mérni, őket egymással összemérni nem lehet – át kell tekintenünk a két szerző, Goethe és Madách *helyzetének* adatszerűen meghatározható különbségét.

*

Azt hogy Goethe ismereteinek és költészetének palettája szélesebb volt Madáchénál, műveik kétségtelenné teszik; és míg amazz egy gazdag irodalmi hagyománnyal rendelkező hatalmas nyelvterület zsenge ifjúságától kezdve megérdemelten valóságos költőfejedelmként fogadta, addig Madách életét az egy *Tragédia* sikeréig irodalmi kudarcok kísérik mindvégig. Az azonban, hogy Goethe sok évtizedes társadalmi tündöklésével, szerelmi diadalaival szemben Madáchot visszatérő betegeskedés, házásélete összeomlásának, hazája vereségének, szerettei halálának sorozatos

csapásai sújtják – önmagában még nem volna indoka helyzetük különbözőségének, hiszen az embermilliók közt mindig voltak, vannak és lesznek tömegestül még súlyosabb csapások, szenvedések, kudarcok áldozatai...

Kettejük helyzetének döntő különbözősége az – a több mint fél évszázad, amely a két szóbanforgó mű megírását egymástól elválasztja, és amely dúsitott a tudományok, a technika és az általános gondolkodásmód terén bekövetkezett gyökeres változásokkal.

*

Ezek után íme a négy fogadás létrejötte és tétje.

1. Az Úr és a sátán között a *Faust*-ban

Helyszín a menny, időpont Kr.u. 1535 körül (ekkor lett 55 éves *Georg Faust* wittenbergai professzor, akinek az 1587-ben megjelent népkönyvben mondaivá lett alakját Goethe hőséül választotta). Az angyalok kórusa és a főangyalok szólója úgy zengi az Úr dicsőségét, hogy

Az első nap minden tökélye
Ma is töretlenül ragyog.¹

A sátán (a népkönyvben felbukkanó s onét Goethe által átvett néven Mephistopheles, a népszerű használatban: Mefisztó) vitatja, hogy az ember beletartoznék a tökéletességbe, s midőn az Úr Faustot hozza fel érviül, a sátán ezt ajánlja:

Fogadhatunk? Veszítesz majd, csak tessék
Megengedned nekem, hogy őt
Az úton magam vezessem.²

Az Úr tartja a fogadást:

Jó! Kész vagyok neked megadni,
Hogy forrásától vond el te
S vezesd, ha meg tudod ragadni,
Tenútagon a mélybe le.³

2. A sátán és az ember között a *Faust*-ban

A népkönyv Faustja középkor és újkor határán élt, még babonákkal teli világban. Ezt veszi át Goethe is, így jelenik meg Faust dolgozószobájában a sátán és Faust kérdésére: "Vajon ki vagy?"⁴ így felel: "Egy rész, az az erő./ Mely mindig rosszra törve, jót idéz elő".⁵

Ez utóbbi mondatával a sátán előre elárulja kudarcát, de Faust nem veszi észre, és nem is ezért, hanem mint kiábrándult öregember, az új boldogság vágyában elfogadja a sátán feltételét:

E m i t t én vállalom, hogy szolgálok tenéked,
Intsél csupán s máris buzgólkodom,
De majd ha o d d á t találkozzom tevéled,
Akkor majd ugyanezt tetőled én kapom.⁶

Nem egyedülálló középkori babona, a magyar pogány hitvilág szerint is a harcos így szól ellenfeléhez, mielőtt megölné: "Szolgám leszel a másvilágon." Faust erre maga ajánlja fel a fogadást:

Ha hízelgésed rá tud szedni,
Hogy öntetszövé is tegyen,
Gyönyörrel félre tudsz vezetni,
Az utolsó napom legyen!
Fogadjunk ebbe!

Jó!

Adj rá kezet!

Ha mondanám egy pillanatnak:
Oly szép vagy! óh maradj, maradj!
Kezed reám bilincset rakhatsz,
Nem bánom azt, mi veszni hagy.⁷

Középkori rend szerint a szerződést Faust a vérével írja alá.

3. Az Úr és a sátán között Az *ember tragédiájában*

Ellentétben Goethével, aki a mennybeli jelenetet a földi történelem egy meghatározott

időpontjába, kb. 1535-be helyezi (mégis szükségesnek tartja visszautalni a Teremtés első napjára, melynek, a főangyal szava szerint, "minden tökélye/ ma is töretlenül ragyog") – Madáchnál a mennybeli jelenet magán az első napon játszódik le (már az angyalok kezdő kórusa meghatározza: "Im, a teremtés béfejezve már").

A sátán (neve itt Lucifer, a görög Phószphorosz, "Fényhozó", latin fordítása; az esthajnalcsillag, mely az egyházatyák bibliaértelmezése – Izajás 10,12 és Lukács 10,18 – óta a bukott angyal képeként szerepel az irodalomban; a kutatók szerint Madách Byron *Cain*-jából vette át) az Úrral folytatott vitájában kimondja, hogy: "osztályrészemet követelem" s midőn megkapja a "két sudar fát", fogadásra szólítja az Urat:

Hol a tagadás lábát megveti,
Világodat meg fogja dönteni.

4. A sátán és az ember között Az *ember tragédiájában*

Az ember itt a bibliai első ember, neve Ádám (Madách meglehet nem gondolt erre, de Avigdor Haméiri héber *Tragédia*-fordítása alkalmával derült ki, hogy a Biblia nyelvén: ember=ádám). Ádám az ismert bibliai jelenet, a Paradicsomból való kiűzetés után még naív lény – hiszen a darab cselekménye során a Lucifer irányította tapasztalatokban gazdagodva, a történelemmel együtt fog megöregedni. Gyermeki hiszékenységében nem veszi észre, hogy ifjú keblének Lucifer által felhevített vágyát ("Jövőmbé vetni egy tekintetet") a sátán betölti ("Legyen. Bűbáját szállítok reátok./ És a jövőnek végeig beláttok"); egyúttal a végső veszítés lehetőségét is kilátásba helyezi ("De hogyha látjátok, mi dőre a cél"), majd mindjárt el is bódítja a remény ígéretével – így valójában egy fogadással "húzza csöbe"! – Ez a záró színben válik világgossá, amikor Lucifer "benyújtja a számlát".

Hogy Madách itt egy szemernyi "logikát-lanságot" követett el, azt olvasó, néző aligha, csak a szöveg elemzője veszi észre: a jövőbelátást Éva is kéri – "Hadd lássam én is, e sok újulásban/ Nem lankad-é el, nem veszít-e bájam" – s az ígéretet ő is megkapja Lucifertől, mégsem álmodik együtt Ádámmal, nem emlékszik úgy mint amaz előző reinkarnációjára. Legfeljebb csak halványan, tudat alatt, mint például a római színben: "S úgy érzem, mint ha álomban feküdném:/ A rezge hangon messze múltba szállnék./ Hol napsugáros pálmafák alatt/ Ártatlan voltam, játszi, gyermeteg". – Végül is: ki Ádámmal együtt szunynyadt el, nem együtt ébred vele. A "cseles" fogadásnak tehát ő nem részese, csak Lucifer és Ádám. – Évának a megoldásban, a fogadások eldőlésében van szerepe!

A fogadások sorsa Goethénél és Madáchnál

Hogy az Úr és a sátán közti fogadást melyikük nyeri meg, az a másik fogadás eldőlésétől függ: sikerül-e a sátánnak az ember fölött diadalmaskodnia? – Goethénél: lelkét a túlvilágon megkaparintania – Illetve Madáchnál: úgy kétségbe ejtenie, hogy végezzon magával.

A drámai feszültséget a szerzők mindkét műben a végsőkig fokozzák: a sátán már-már diadalmaskodni látszik.

Goethe esetében Faust mint egyeduralkodó a népe boldogításával, az átkos mocsár kiszáritásával éltető környezetet hoz létre, s ezzel eléri életének a fogadás tétjéül szolgáló boldog pillanatát:

E látvány, ily nyüzsgés a cél:
Szabad nép, mely szabad hazában él.
Most mondhatnám a pillanatnak:
Oly szép vagy, óh maradj, maradj!
E műben, míg földkorszakok rohannak,
Nyomot létem emléke hagy.
A végtelen gyönyör immár közelg,
Most mondhatom: Boldogságom betelt.⁸

Tehát a fogadás tétje szerint nyertes a sátán. Előveheti a vérrrel írt szerződést, fel is tárul a pokol torka, s a sátán hívja a démonhadát: vigyázzanak, mert a lángész kitörni készül.⁹ – És lám, angyalraj közelget, harcba is száll a pokol seregével és magához veszi Faust lelkét:

Megmentve a Gonosz elől
Szellemlágunk része:
Ki lankadatlan többre tör,
Az megváltottunk léssen.¹⁰

Az üdvtörténet törvénye erősebb a földi hókuszpókusznál, s ezáltal a sátánnak az Úrral kötött fogadása épp e vesztes következtében dől el.

Madách is megteremt a sátán már-már bekövetkező diadalmaskodásának drámai feszültségét. A történelmi folyamatnak és a valószínűsített jövőképeknek álomlátását Lucifer fokozódó kiábrándítással irányította, majd a felébredő Ádám első szavait – "Rettentő képek" – követően, gyilkos művét olyan meszterien felépített gondolatsorral véli betetőzni, melynek utolsó sora – "Hitet, örülést és öngyilkolást" – Ádámot egyenesen rávezeti a következő replikára:

Megállj! Mi eszme villant meg fejemben –
Dacolhatok még, Isten, véled is
Bár százszor mondja a sors: eddig élj,
Kikacagom, s ha tetszik, hát nem élek.
Nem egymagam vagyok még e világon?
Előttem e szirt, és alatta mély:
Egy ugrás, mint utolsó felvonás...
S azt mondom: vége a komédiának. –

E befejezés ("vége a komédiának") nyilván az olasz *commedia dell'arte* színjátékok szokásos befejezéseként ("finita la commedia") már Madách korában világszerte közhismert szólásmondás volt (hiszen korunk szóhasználatában a *Tragédia*-nál tíz

évvel későbbi operából, Leoncavallo *Bajaz-zók-jából* idézik) s e közismertsége folytán volt alkalmas arra, hogy Ádám öngyilkossági szándékának – Lucifer diadalmaskodásának – csúcspontjaként hasson olvasóra, nézőre.

És ekkor közbelép Éva, aki nem álmodott együtt Ádámmal és aki korábban már győzött Luciferen, a londoni színház végén, amikor a halandók sorra a tömegsírba veszttek, ő mondta:

Mit állsz, tátongó mélység, lábaimnál!
Ne hidd, hogy éjed engem elriaszt:
A por hull csak belé, e föld szülötte,
Én glóriával áttálpérem azt.
Szerelem, költészet s ifúság
Nemtője tár utat örök honomba;
E földre csak mosolyom hoz gyönyört,
Ha napsugár gyanánt száll egy-egy arcra.

Madách bizonyára nem gondolt arra, hogy ezek a sorok (bizonyságául is annak, mennyire együtt gondolkodott ő Goethével) kiegészítő visszhangjai a *Faust* végső kicsengésének:

Minden változatlan,
A múltás csak jelkép;
A megfoghatatlan
Itt feltárja lelkét;
A leírhatatlan
Itt létre jő;
Ellenállhatatlan
Az Örök Nő.¹¹

Végtére is Éva egyetlen mondatba sűríti a drámai feszültség feloldását:

Anyának érzem, óh, Ádám, magam.

Ez az egyetlen sor tölti be azt a szerepet, amelyet a *Faust*-ban a lebegő angyalraj érkezése, strófákban oldódó szövegei: a megváltást.

Mert *mi több* Ádám térdre esik és kimond-

ja azt a két szót, mely mindkét fogadást eldönti:

Uram, legyőztél.

Ezzel véget is ér a mű cselekménye. Mindaz, ami a szövegből még hátravan: a gondolat bővebb, ünnepélyesebb, emlékezetesebb kifejtése, olyanná lesz, mint egy szimfónia záróakkordjai – a közönség tudja –, a mű utolsó hangja már itt van közel.

*

A két-két fogadás megoldásában közös az a gondolat, hogy a világ nem Möbius-szalag: a dolgok színoldala a fonákoldal nélkül, pozitívum negatívum nélkül nem létezik. Ezt mint tényt az ember – Goethe is, Madách is – hajlamos elítélő töltéssel ellátni, de létezését, sőt hasznosságát is mindketten elismerik az Úr szavával.

Goethe már a mennybéli színben:

Az ember túl könnyen lesz tette lanya,
Hamar csábítja lomha nyugalom,
De hogyha ily társát mellé adom,
Izgatja, és, mint ördög, tenni hajtja.¹²

Madách a záró színben:

Te, Lucifer meg, egy gyűrű te is
Mindenségemben – működjél tovább:
Hideg tudásod, dőre tagadásod
Lesz az élesztő, mely forrásba hoz.

*

A négy fogadás tétje és eldöntése tehát a két műben hasonló erkölcsi-filozófiai kérdésekre ad választ, mégis éles a különbség megoldásaik közt: különbség, mely mint már megállapítottuk, a két mű keletkezése közti világváltozásban rejlik. Goethe még hagyatkozha-

tott a népkönyv kínálta középkorias babonákra – ami bizonyos romantikus bájt is adott művének – és a Jónak a Gonoszra aratott győzelmet a vallás parancsának érvényesülésében láttathatta: Madáchnak még a bizánci szín középkort idéző boszorkányságait is el kell hessegetnie; jó keresztényként ő is hisz a megváltásban, de a vármegyei hivatalnok-jogász a (vérrel írt) szerződés semmisségét nem kötheti az angyalraj megjelenésének *deus ex machina*-jához! Neki a sátáni csábítás kudarcát reá-

lis földi érvre –

Éva: Most biztosítva áll már: a jövő – kell építenie.

Amikor tehát tiltakozunk az utánzásnak, plágiumnak Madáchra zúdított vádja ellen, bizonyítottan kell elfogadnunk, hogy ismerte Goethe művét, tanult is belőle, vitázott is vele, mialatt ugyancsak nagyot, önálló gondolatokkal telített alkotott.

És bizonyos, hogy mindketten mélyen benne gyökereztek saját koruk talajában.

A német szövegrészek:

- 1 Die unbegreiflich hohen Werke
Sind herrlich, wie am ersten Tag.
- 2 Was wettet ihr? das sollt ihr noch verlieren,
Wenn ihr mir die Erlaubnis gebt,
Ihn meine Straße sacht zu führen.
- 3 Nun gut, es sei dir überlassen!
Zieh diesen Geist von seinem Urquell ab,
Und führ ihn, kannst du ihn erfassen,
Auf deinem Wege mit herab.
- 4 Wer bist du denn?
- 5 Bin Teil von jener Kraft,
Die stets das Böse will und stets das Gute
schafft.
- 6 Ich will mich h i e r zu deinem Dienst verbinden,
Auf deinen Wink nicht rasten und nicht ruhn;
Wenn wir uns d r ü b e n wieder finden,
So sollst du mir das Gleiche tun.
- 7 Kannst du mich schmeichelnd je belügen ,
Daß ich mir selbst gefallen mag,
Kannst du mich mit Genuß betrügen,
Das sei für mich der letzte Tag!
Die Wette biet ich!
Topp!
Und Schlag auf Schlag!
Werd ich zum Augenblicke sagen:

Verweile doch! du bist so schön!

Dann magst du mich in Fesseln schlagen
Dann will ich gern zu Grunde gehn!

- 8 Solch ein Gewimmel möcht ich sehn,
Auf freiem Grund mit freiem Volke stehn.
Zum Augenblicke dürft ich sagen:
Verweile doch, du bist so schön!
Es kann die Spur von meinen Erdetagen
Nicht in Äonen untergehn! –
Im Vorgefühl von solchem hohen Glück
Genieß ich jetzt den höchsten Augenblick.

9. das Genie, es will gleich obenaus.

- 10 Gerettet ist das edle Glied
Der Geisterwelt vom Bösen:
Wer immer strebend sich bemüht,
Den können wir erlösen.

- 11 Alles Vergängliche
Ist nur ein Gleichnis;
Das Unzulängliche,
Hier wirds Ereignis;
Das Unbeschreibliche,
Hier ist es getan;
Das Ewig Weibliche
Zieht uns hinan.

- 12 Des Menschen Tätigkeit kann allzuleicht erschaffen,
Er liebt sich bald die unbedingte Ruh;
Drum geb ich gern ihm den Gesellen zu
Der reizt und wirkt und muß als Teufel schaffen.

Csűrös Miklós

A purgatórium lángjai közt (*Madách és Arany kapcsolatához*)

Akadnak olyan adatok, amelyek, bár ismertek, nem szabad egy kimeríthetetlen téma újragondolásakor számításon kívül hagyni. Hátha még a bizonytalanság érzése is feszélyezi az újragondolót!

Arany és Madách szellemi kapcsolatát az irodalmi köztudat kétely nélküli elfogultsággal Arany – a fölfedező mester, a nyelvi hibákat korrigáló tanácsadó, a Kisfaludy Társaságnál való első kiadás szorgalmazója – oldaláról szemléli és minősíti. Kevesebben kérdezik rá, hogy ha Arany, a Tompának küldött ismert levélben Petőfi óta az első “egészen önálló irányt” mutató tehetségnek nevezi a *Tragédia* szerzőjét, a művet pedig koncepcióban és kompozícióban “igen jelesnek” találja, – miért ne merített volna belőle inspirációt?

A kölcsönösség ilyenfajta lehetőségének eleve kizárása némely filológiai kérdéseknek a kelletnél hanyagabb kezeléséhez vezetett. Mikor került a *Tragédia* kézírata Aranyhoz? (*Szontágh Pál* és *Jámbor Pál* – alias Hiador – közvetítő szerepének mértékére itt nem térünk ki.)

Horváth Károly Madách-monográfiája szerint 1861 elején adta át, *Keresztury Dezső* Arany-könyvében úgy fogalmaz, hogy “1861 dereka táján elküldi Aranynek drámai költeményét”. Az országgyűlés április elejétől augusztus végéig tartott. Madách május 28-án mondja el nagy ovációt keltő beszédét. Utána két napig betegeskedik, Horváth Károly úgy foglal állást, hogy ezután találkozik Arannyal.

Ám ez eszmetörténeti és kronológiai lehetőség: a *Mindvégig* című Arany-óda némely tanulságainak fényében kísérlem meg újragondolni és pontosítani a választ.

A verset az Arany Kritikai Kiadás a *Renđületlenül* és a *Kies ősz* társaságában tárgyalja, mint összetartozókat, más értelmezők *Az örök zsidó* és az *1861* ihlettörténeti rokonságát is hangsúlyozzák. Voinovich szerint a *Magányban* kézírata alatt 1861. áprilisi datálás áll, az újabb kiadások is így kelteznek, s aligha lehet szó tévedésről, hiszen nyomtatásban a *Szépirodalmi Figyelő* 1861. május 9-i számában jelent meg. Akkor viszont beidegzett vélekedések válnak kétségessé, elterjedt állítások oszlanak legendákká, hiedelmekké. Legfőképpen az, hogy Arany először visszariadt a Faust-utánzatnak érzett, rossz helyesírással és csúnyán írt kézírattól, és csak később – a rábeszélésnek engedve – mélyedt el benne, és fedezte föl értékét. Föltételezésem szerint Arany azonnal elolvasta, szellemileg földolgozta, egy nagy versbe idézetként bele is szötte Madách remekét.

Ez a vers a *Magányban*. Olyan elégico-óda, amely kérdésvölvetésben, koncepcióban és kompozícióban, poétikai és retorikai megoldásában szorosan tapad a *Tragédiához*, és

szöveg szerint, következetesen, parafrázis módján idézi, nem csak az elejét (mint aki "beleolvasott"), hanem az utolsó mondatát is. Belőle táplálkozik, variációt ír egy témára (ez népszerű zenei műfaj abban a korban). Vanak a versben más, könnyebben felismerhető utalások is, kezdjük talán ezekkel.

Nyilvánvaló, hogy Arany "idézős" korszakában vagyunk. Ez a technika az 1850-es évek végén, 1861-ig lesz számára a szembesítés, az önismeret fokozásának eszközévé.

Van, ahol parodisztikusan idéz, mint *Az új magyar költőben*. A *Reményinek* a biedermeier és a korai romantika szókincsét és mondatfűzését eleveníti föl, a *Széchenyi emlékezete* teli van a Hitel, Világ, Stádium szerzőjétől átvett citátumokkal. Biblikus és mitológus toposzok újulnak meg *Az örök zsidóban* és címében is utal Vörösmartyra a *Rendületlenül*. Horatiusra emlékeztet a *Vojtina ars poétikája*.

Vajon miért idéz ennyit, ennyiszor egy hatalmas költő? Válasz kínálkozik néhány. Arany, mint epikájában, lírikusként is "hitelre" vágyik, előzményeket, hagyományokat, közösségtől elfogadott tradíciót akar maga mögött tudni. Sokat emlegetett szemérmes mivoltában: rejtőzködik. Politikai aggályok, félelmek gátolják az egyenes szókimondásban, a leplezetlenül közvetlen ön-megnyilatkozásban.

Lehet itt azért valami másról is szó. A két nagy kortárs az *egyetemes kétely* szemléletében találkozik. Mégpedig úgy, hogy hivatástudatuk, elkötelezettségük, szerepvállalásuk miatt, a feléjük áradó várakozások ismeretében visszariadnak a nihilizmus nyílt bevallásától. Törvényszerű, hogy Madách bemutatásakor Arany kiáll a *pesszimizmus* védelmezőjeként is (ellentétben a később megszólaló hegeliánus *Erdélyi Jánossal*) Madách mellett, bár nem azt akarja sugallani, hogy a *Tragédia*, mihelyt mint egészként fogja föl, "nagy mértékben pesszimista világnézet kifejezője"

lenne. Zseniális szavakat mond azonban a kiábrándult, dekadens, pesszimista – a Baudelaire-ien modern költészettani – megfontolás érdekében. "Óhajandó ugyan, hogy a költői lélek teljes harmóniában legyen a világgal, de ha nincs, ki tehet róla." "Kívánhatjuk-e Luciferől, hogy ne pesszimista színben mutassa neme jövőjét Ádámnak, midőn célja: kétség-beejteni s benne ily módon egész ivadékát előlni? Úgy de, mondják, a sötét álmokképek tárgyilag is egyeznek a világtörténettel. Ezt tagadom én. (...) Lucifer, célja szerint, a sötétebb oldalt vette. (...) Ki egyszerű egész voltában tekinti e kompozíciót, az tisztában lehet a költő céljával.

Lucifer az embert teljesen meg akarja rontani; az első embert kétségbeesésig űzve, benne megsemmisíteni összes nemét; ez neki a sötét képek által már-már sikerül is, midőn a szeretet szava, és isten keze visszarántja az örvény széléről. Ez a mese alapvázlata: innen indulva kell méltányolni az egyes részleteket, és a kivétel sikerét."

Vajon miért ilyen szenvedélyesen polémikus ezúttal Arany? Méltánylása, amely Petőfi közelébe – asszociációs hálózatába – igézi Madáchot, nem lehet "alkalmi" megnyilatkozás. Ráismerése azonban igen. – Végre valaki, vele együtt, nem Petőfi-utánzó. Mondandója általános emberi, tematikája egyetemes, forrása biblikus és mítikus, kifejezőmódja (hangneme) tárgyias, "objektív".

És most térjünk vissza a *Magányban* meg a *Tragédia* kapcsolattörténetéhez. A rövidség kedvéért párbeszédszerűen idézem föl az egybehangzó szövegeket, néhol külön kommentár nélkül olyanokat is, amelyek nem verbálisan, hanem inkább "csak" szellemileg találkoznak.

Madách: *Évmilliókig eljár tengelyén.*

Arany: *A végzet tengelye harsog tovább.*

Madách: *Ki a végetlen űrt kimérted.*

.....
Végtelent és időt alkotva.

Arany : Kimérve a megmérhetlen időt.

Madách: *De hogyha elfecsérli s rontja majd
A főzetet, akkor gyűlsz késő haragra.*

.....
Küzdést kívánok, diszharmóniát.

Arany : *De majd ha eszmél s öntudatra eszmél,
Feltűnik egy magasb harmónia;*

Madách: *Egy ugrás, mint utolsó felvonás,*

Arany : *Egy lépés a gomolygó végtelenbe,*

Madách: *Beléhelyezted egy rossz gépezetbe*

Arany : *Csüggedve olykor hagyja lomha gépül
Magát sodorni az ember fia*

Madách: *Csatád hű az Úrnak ellenébe*

Arany : *Megvert reménnyel induljunk csatába?*

Madách: *Csak előre, csüggedetlen*

Arany : *Előre duzzad, feltarthatatlanul*

Madách: *Áldást vagy átkot szórva istenül rá*

Arany : *Élet, halál? átok vagy áldás lesz?*

Madách: *S nem érzéd-é eszméid közt az űrt,*

Mely minden létnek gátjaul vala,

Arany : *És vissza nem foly az időnek árja
(a gát asszociációja)*

Madách: *egy szózat zeng feléd*

Arany : *Hallottad a szó: "rendületlenül"*

Az utóbbi párhuzam persze más versből való, Arany Vörösmarty-idézésének ismert emléke, ékes bizonyság arra, hogy az idéző Arany akkor folyamodik ehhez a retorikai fogáshoz, amikor nem akar, nem mer, nem tud a saját jóváhagyásával irányító gondolatot sugallni nemzetének. Ilyenkor fordul Vörösmartyhoz, Széchenyihez, Petőfihez. Ebből nem is csinál titkot: az *Emlények* III. részében Petőfiről írja ritka látomásos hangulatában:

*Hallom suhogni könnyű lépteit
És önfeledve ajkam szól: te itt? ...*

*S döbbenve ismerek fel rajzomon
Egy-egy vonást, mit szellemujja von.*

*"Övé! kiáltom, itt, ez itt övé:
A szín erős, nem illik együvé."*

*És áldom azt a láthatlan kezét...
Múlass velem soká, szeléd emlékezet.*

Arany nagyon tud szeretni, becsülni, együttérezni, az is igaz, hogy nem akárkit, nem akárkivel. Madáchcsal, mint a korábbi idézet bizonyítja, petőfies helyzetbe kerül. Géniuszra lel. Madách tűzbe vetné művét, ha a Mester nem szavazna értékessége mellett. És ekkor olyan verset ír, amelyben egy-egy vonást a másik "szellemujja von". Nem egészen kétség híján, de hajlok rá, hogy Arany gesztusában fölfedezett jóindulatot lássak: előre küldött parafrázis-versével bevezeti, népszerűsíti a Tragédiát, a kivonatolás után segíti megjelenni magát a művet.

Amúgy minden beleillik Arany hatvanas évek körüli stratégiájába. Szerkeszt. Ekkortájt írja legjobb vádiratait a Petőfi-epigonok ellen (például az Irányokat). Keresztury Dezső hiteles meghatározásával – melyet mások is osztanak – népi költőből ekkor válik a nemzeti által egyetemessé. Ennek a nemzetinek az értékadója "nem a valóság volt, hanem annak égi mása". Ugyancsak Keresztury idézi a *Harminc év múlva* című versből a Petőfire vonatkozó sorokat:

*Aműt adtál, abból semmi sincs elveszve:
Fíról-fíra szállsz te, mint egy közös eszme.*

Madách is használja a keresztényi testvériség kapcsán az *új eszme* jelzős szerkezetet, aminek tünet-értékét nem becsüljük túl, de azért gyűk észre a stilisztikai vonalmat.

Nyelvújítási szó felújítása ez (lásd akár *Bárczy Géza Magyar Szófejtő Szótárát*). Archaizálnak. Nem a maguk hitét vallják. Ők már nem is hisznek, de mások előtt ezt szégyellik. Ki nem hal meg, ki nem hallgat el, a túlélők közül ki nem döbben meg és kerül válságba 1861 után? Arany sem, Madách sem tudott biztató szavakat sügdosni a fiának. Vannak korok, amikor nem szabad beválthatatlan ígéreteket tennünk. Ilyen volt az Aranyé. A nagy ember és a nagy költő elhallgat – nem tehet róla, hogy belehal a válságba, vagy túléli azt. Így is, úgy is.

A *Magányban*: Arany nagy mítosz-verseinek rokona, hőse Lucifer. "Jön, jön...egy istenkéz sem tartja vissza..." Világ teremtődik, teremtdőnk, de a vajúdás meg a kétely fogalmi illenek csak rá eme folyamatra. Történelmi emlékezetünk földézheti az országgyűléssel kapcsolatos kiábrándulást, de hiszen adataink és a föltételezésünk szerint a vers korábban született, mint például május 28-a. Jeleztük már előre: áprilisban. És most lapozzuk föl a *Magányban*-t.

Arany válaszol, vitatkozik, ha monologizál, akkor Madách teljes szövegének ismertetében szólal meg. Hogy ez mégsem utánzás, annak bizonyítására elég korai *Álom-való* című versére emlékeztetni, amely ugyanis már 1848-ban előlegezi Madách eszméletét, ahogy erre *Mezei József* monográfiája felhívta a figyelmünket. Csak két sort idézek, leginkább emlékeztetőül:

Most lelkem fölébred... egy álomból másba:

.....

Testem étherré vált. Repülni akarok.

Álmok álmodása és repülés? Ez Madách világa. Legalább, az is. Arany a *Mindvégig*ben nem elvette, hanem visszavette a *Tragédiát*. Nem kölcsönzésekről, hanem mély szellemi rokonságukról szól a történet. Aranynak

olyankor jut kezébe a kézirat, amikor bőségesen elege van legnagyobb barátja, ihletője epigonjaiból. 1860-ban írja híres tanulmányát a Petőfi-utánzókról, olyan ingerülten, hogy már-már nekitámad mesterének, akitől pedig Arisztophanészen, Shakespeare-en és Byronon kívül a legtöbbet tanult. Az *Irányokban* Petőfi-ellenes elfogultságra is gyanakodhatnánk. Arany válságban van, ingerült: "az irodalomtörténet lapozója kénytelen megvallani, hogy a kor követelése mellett, néha azok dacára is, a fényes siker, a *lángész sikere* az, mely darab időre megszabja a költészet irányát". Ez – túlzás nélkül mondhatni – kikelés a lángész hatása ellen. A lángész pedig Petőfi.

Arany hatalmas kérdéseket ostromol, messzire lát, és sok mindenben igaza van. Szembetalálkozik egy géniusszal, és megkérdezi, hogy ő miért nem az? Mi tudjuk, hogy zseni, de ő ezt nem hiszi el magáról. Elhallgat – vagy mint láttuk és tovább fejtegethetnénk – fölfedez valaki más: Madáchot.

Végül is azt mondta, írta, amit ő:

*Csontváz! halálfej! Irtózom. De mért
Iszonyodik az ember önmagától*

*Ez a fő, mely ma képzél, gondol, ért,
E mellkosár (mely néha fáj galádul!)*

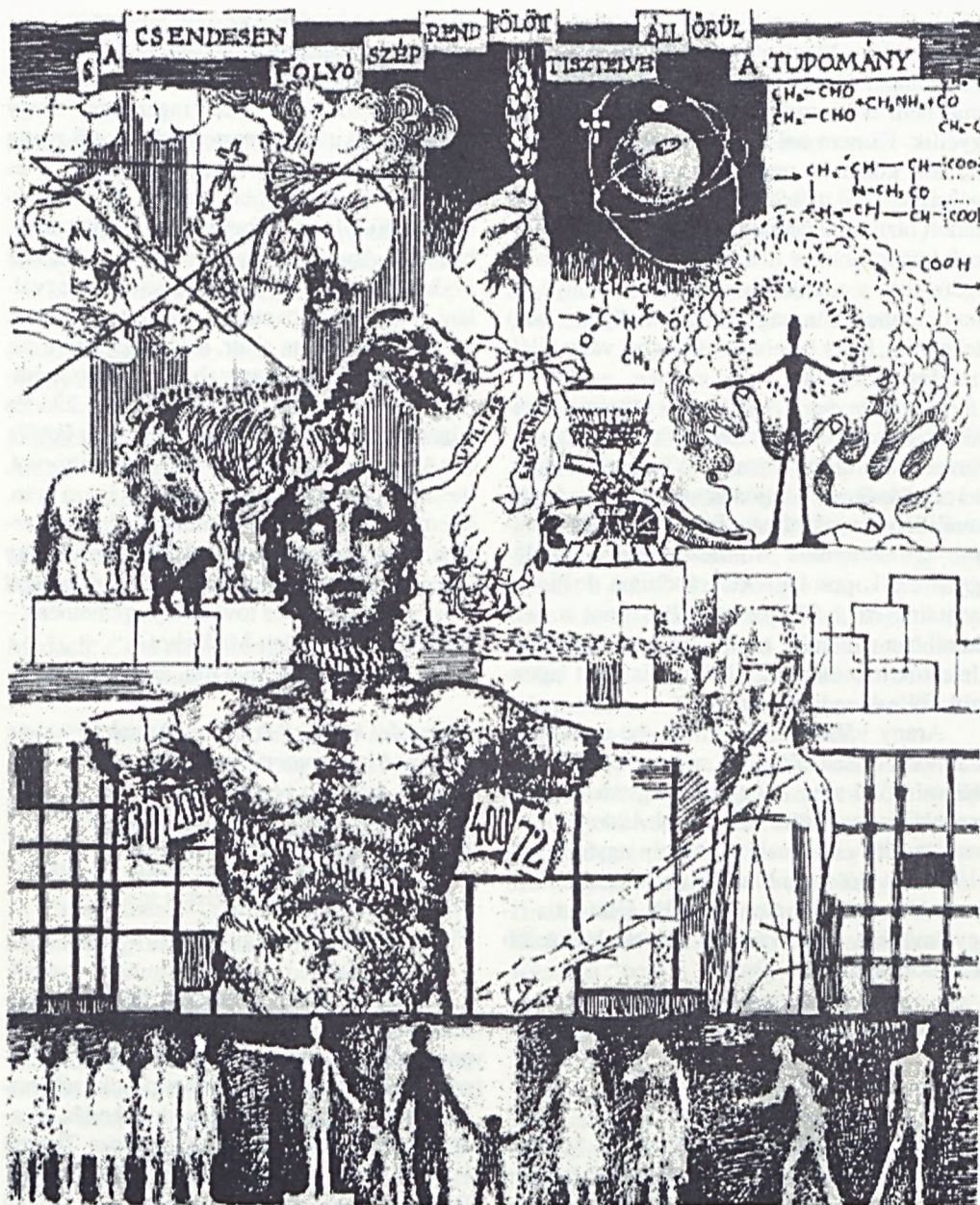
E kéz, mely mostan is cérnára mért

Sorokat írkal, rímbe szedve hátul:

Mindez halálfej, csontváz, – nemde nem?

Egy év különbség, vagy tán annyi sem.

Arany az általa gerjesztett ihletre is ráismert az efféle sorokban. Minden együtt van: pesszimizmus, cinizmus, jól hangzó jambusok, biblikus és görög archetípusok, reformkor-idézés, sztoicizmus, némi bizakodás. Kezdődjék meg a levelezés: "Különösen Tisztelt Hazafi!" – kezdi például köszöntésül Madách. De együtt szoronganak, a purgatórium lángjai közt égnek. Ismerték Dantét, a megváltatlanság gyötrelmét.

Fürstner Gabriella

Németh Antal Tragédia-rendezései (Néhány gondolat)

Az ember tragédiája eredetileg nem színpadra szánt alkotás, Goethe "Faust"-jához mérhető drámai költemény, filozofikus mű, amelynek fantáziaébresztő gondolati tartalma megihlette *Paulay Edét*, és 1883-ban színrehozta a régi Nemzeti Színházban.

Az ötlet zsenialitása bizonyossá vált: a Tragédia történelmi tablószerűsége folytán azóta – par excellence – színpadi alkotás lett, hatását a mindenkori rendezés irányítja, szabja meg; könyvalakban – mondhatnánk – kevésbé hat. Madách műve azonban nemzeti drámánkká vált, amelynek korról-korra ismétlődő felújítása tükörképpé lett; időről-időre belenézve pedig saját korszakunkat, nemzeti és emberi létünk problémáit látjuk viszont – aktuális megvilágításban. A szöveg az azonos már százharminc éve, ám az értelmezés, az egyes színekkel kapcsolatos elképzelés és annak ideális színpadi megjelenítése ezernyi.

Valamire is elhivatott rendező mind megpróbálkozik magyar színpadon a Tragédia bemutatásával. *Paulay* után *Hevesy Sándor* négyszer is megrendezi pályafutása során, először 1908-ban a Népszínház számára, majd 1923, 1926, 1929-ben a Nemzetiben. *Horváth Árpád* kétszer fog hozzá 1932-ben és 1934-ben ugyancsak a Nemzetiben.

Nemzeti klasszikus drámánk azonban szinte kezdettől fogva ott van az európai színházak műsorán is: 1892-ben bemutatja a hamburgi Staatliches Schauspielhaus és a prágai

Nemzeti Színház német illetve cseh nyelven. 1893-ban a berlini Lessing Theater adja elő, sajnálatos módon megcsonkítva és kiforgatva a művet. 1914-ben Zágrábban horvát nyelven mutatják be. A külföldi bemutatók közül az első igazán figyelemreméltó vállalkozás a bécsi Burgtheater 1934. január 23-án bemutatott Tragédia-előadása. A rendező *Hermann Röbbeling*, "Stimme der Völker im Drama" (Népek szava drámában) című monumentális ciklus keretében juttat helyet Madách művének. Röbbeling e ciklussal a nemzetek megismerését és megértését akarta elősegíteni, gesztus volt az idegen népek felé, s mi magyarok csak örülhetünk ezúttal, hogy értő kezekkel nyúltak Madách művéhez, nem marasztalták el Goethe "Faust"-jával szemben, hanem eredeti értékeit hangsúlyozták: az álomszerűséget, a színek léletszerűségét és az örök emberi tragédia drámaiságát.

A bécsi Tragédia-előadás idején egy magyar rendező már három éve azon dolgozik, hogy Madách művét határainkon kívül minél szélesebb körben ismerjék meg, másrészt azon, hogy az egyes Tragédia-bemutatók, inszenázások dokumentálva legyenek, végül pedig egyik életcéljának tekinti azt, hogy nemzeti kincsünk az öt megillető helyre kerüljön színházainkban és a köztudatban is.

A rendezőt Németh Antalnak hívják, aki 1928-ban és 1931-ben egyéves ösztöndíjjal Németországban jár, hogy a hazainál

fejlettebb színházművészeti törekvéseket tanulmányozza. 1929-1931 között Szegeden a Városi Színház főrendezője. 1932-ben pedig több irányban is elkezd Madách művén dolgozni.

Mindenekelőtt tervbe veszi egy müncheni bemutató megvalósítását. A Prinzregententheater színpadára kidolgoz egy vetítettképes háttérrel működő tervet *Jaschik Álmos* festőművésszel, s a műnek egy új német fordítását (ez már a nyolcadik!) ajánlja *Mohácsi Jenő*tl. A bemutató szándéka ellenére nem jött létre az ismert politikai változások miatt.

Még ugyanez évben Párizsban járva Némethnek sikerült *Blattner Géza* bábművészt rávennie a Tragédia bábelőadásának kidolgozására billentyűs marionettfigurákkal. Blattner kedvet kap a komoly és felemelő feladathoz és évekig dolgozik a bábkoncepción, amíg jó francia fordítást találva össze tudja állítani a művet. Munkájának eredményeként a Tragédia bábváltozatát 1938-ban Párizsban a világiállításán mutatták be francia nyelven.

Kudarccal végződött Németh Antalnak egy újabb díszlettervező, *Horváth Jánossal* kidolgozott rendezésterve, melyet a római operaház számára készítettek. Az 1932-33-ban készült színpadi koncepció látványosságra és operai hatásokra törekedett, a kísérőzene komponálására *Respighi* tanítványát *Farkas Ferencet* kéri fel, és már néhány híres színésszel is felveszik a kapcsolatot. A bemutatót az 1934-es római Volta-kongresszus idejére tervezték, ám a magyar kultúrpolitika önkényes egyéni akciót sejtett a vállalkozásban és az egyezmények megkerülésére hivatkozva nem engedélyezte az olasz bemutatót. Érdekes, hogy a két ország közti jó viszony és Németh későbbi – nemzeti színházi igazgatósága alatti – olaszországi próbálkozásai a Tragédia bemutatásának ügyében mind sikertelenek maradtak.

1932-ben kezd Németh “Az ember tragédiája a színpadon” (1883-1933) című, ötven

évet összefoglaló könyvének megírásához, amely 1933-ban a Székesfőváros kiadásában meg is jelenik. A könyv a Tragédia addigi összes előadását regisztrálja a szereposztásokkal és a kritikák ismertetésével együtt.

1932-35 között Németh Antal már Pesten élt, de mint később visszatekint akkori énjére “Budapesten még egy szerény rendezői állás sem jutott” neki, újságírásból, alkalmi rendezésekből élt. 1934 májusában *Sebestyén Géza* kéri fel, hogy a Budai Színikörben rendezze meg Madách művét egy hét alatt mindössze százötven pengő költséggel. Németh csak segítséget nyújt, nevét nem adja ehhez a vállalkozáshoz.

Az 1935-ös év Németh Antalnak két fontos előrelépést jelentett pályafutásán, elsőként kinevezik a rádió dramaug-főrendezőjévé, így a Tragédia újabb feldolgozási lehetősége kínálkozik számára: a hangjáték. Az 1935. december 2-án és december 30-án közvetített hangjáték rendezési különlegessége az volt, hogy Németh *Szabó Lőrinc*cel íratott összekötő verseket, amelyek az új színtereket, a változásokat voltak hivatva bemutatni. A hangjátékot (ez volt *Bajor Gizi* egyetlen Éva-alakítása) viaszlemezre vették fel, ezért nem maradt fenn az utókor számára.

Jobban járt Németh Antal 1938-ban lemezre rögzített Tragédia-rendezése, amelyet az Odeon, német hanglezmezgyártó vállalat finanszírozott. Ez a felvétel 1938. március 9-én hangzott el a rádióban. Magas művészi színvonala, valamint jó minőségű technikája következtében a felvételt ötven évvel később átvették mikrobarázdas lemezre s bekerült a lemezboltok választékába, így mindenki számára hozzáférhetővé lett. 1938-ban Némethnek messzemenő tervei voltak e lemezfelvétellel. Kultuszminiszteri segítséggel szeretete volna eljuttatni Madáchot “a ma lehetséges legjobb magyar nyelvű tolmácsolásban” iskolákhoz, itthoni és külföldi kulturális intézményekhez.

Eredménytelenül. Ilyesmire már akkor sem volt pénz.

1935-ben Némethet a Nemzeti Színház igazgatásával is megbízzák, de újabb Tragédia-konceptiójával kivár a színház fennállásának százéves évfordulójáig (1937). A hazai centenárius Tragédia-rendezés előtt közvetlenül a hamburgi Staatliches Schauspielhaus hívta meg a Tragédia német nyelvű megrendezésére. Az eddigi Tragédia-elképzelés több ponton is változott ebben az előadásban, legjellegzetesebb része a londoni szín végére beiktatott haláltáncjáték lett, amelyhez *Farkas Ferenc* új részletet illesztett be a kísérőzenébe, valamint az eredetileg a római operába szánt nagyzenekari muzsikát áthangszerelte drámai színházi méretekre. Ezt a hamburgi koncepciót ültette át Németh a Nemzeti színpadára 1937 októberében, amikor a színház százéves fennállását ünnepelte. Különleges varázst adott a nemzeti színházi produkciónak *Milloss Aurél* táncművész készítette haláltánc-koreográfia. A halál figuráját személyesen a művész maga táncolta el a londoni szín végén.

Németh következő Tragédia-elképzelését a Nemzeti kamaraszínházának szobányi méretű kisszínpadára álmodta meg. A díszlet mindössze egy szárnyasoltár volt színenként változó oltárképekkel, egy-egy Madách-idézzettel utalva a jelenet lényegére. A színészi játék a pici színpadon csak könyvillusztrációhoz hasonlatos méreteket ölthetett, a lényeg a bensőséges (a nézőtől karnyújtásnyira elhangzó) szövegmondásban realizálódott 1939 tavaszán.

1940-ben Frankfurt am Mainba kapott meghívást Németh Antal, az ottani Schauspielhausban rendezte meg a Tragédiát egy régebbi fordítás alapján (*Mohácsi Jenő* kitűnő fordítását diszkriminálták a fordító zsidó származása miatt). Németh igyekszik kijavítani a sikerületlen Sponer-fordítást, s *Helmuth Jürgens* díszlettervezővel egy dinamikus, jelzésszerű hátteret dolgoztak ki: a történelmi

színekben körhorizontra vetítettek utalásszerű képeket. Itt is a londoni szín bizonyult a leghatásosabbnak filmes vizualitása miatt. A frankfurti előadás díszleteit és a koncepciót Németh átültette a Nemzeti 1941. május 25-én bemutatott magyar előadásába.

1942 augusztusában készült el Németh következő – sorrendben hetedik – Tragédia rendezése, amely az un. “középváltozat” melléknevet kapta, mivel feladatául tűzte ki a nagyszínpadi monumentális, sok technikai berendezést igénylő, és a kamaraszínpadi bensőséges értelmezések szintézisét. Homogén színpadképet tervezetett *Fabri Zoltánnal* (a később híressé vált filmrendezővel), aki képzőművészeti és természetesen színi főiskolát is végzett s pályafutását Németh Antal mellett kezdte. Ez a színpadkép a lényeges momentumokat hangsúlyozza, a lényegtelen elhagyja, egyszerűbb technikával mozgatható, jelképes, mégis kifejező, és e díszletmegoldás mintegy mintául szolgált a vidéki vagy az egyszerűbb berendezésű színházak számára.

Ezekben az években számos európai város készült a Tragédia bemutatására Németh Antal szívós népszerűsítő törekvéseinek következtében, a háború előretörése miatt azonban elmaradt a grazi, varsói, ljubljánai, zágrábi, belgrádi és a moszkvai bemutató is. Egyedül Bernben sikerült Németh Antalnak egy német nyelvű Tragédiát (ezúttal Mohácsi Jenő fordításában) létrehozni 1943-ban, amely osztatlan sikert hozott a mű számára, és elismerést rendezőjének. És ekkor be is fejeződnék Németh Antal színpadon realizált Tragédia-rendezései.

A negyvenes években filmre akarja vinni Madách művét, monumentális, színes hangosfilmet készítve belőle háromszázezer pengős tervezett költséggel, ám az elképzelésnél nem jut tovább, ugyanígy jár táncjáték-tervezete is, amelynek koreográfiáját *Milloss Aurél*, zenéjét *Veress Sándor* komponálta volna. Megvalósul viszont a Madách életéről szóló film

1944-ben, amely nem pusztá életrajzi feldolgozás, hanem megpróbálja nyomon követni azokat az eseményeket, amelyek a Tragédia egy-egy jellegzetes sorát, jelenetét ihlették. A Madách-film a korabeli magyar filmalkotások között jelentősnek mondható, korát meghaladja, modern filmes eszközökkel él.

Mindaz, amit Németh ezután tervezett, írásban kidolgozott, ám megvalósulatlan maradt, amint az a "dinamikus"-nak nevezett rendezői koncepció is 1944-ből, amely a díszletet vetített képes montázssal oldotta volna meg, teljes átmenetet képezve a színek között. Ez elkerülhetővé tehetné az egyes színek lezárását, befejezését, és a díszletátrendezés miatt beálló technikai szüneteket.

Az 1944-es koncepció létrejöttét nemcsak a háború kiterjedése, Budapest megszállása és a bombázások akadályozták meg. 1944 nyarán Némethet a Sztójay-kormány felmentette a Nemzeti Színház igazgatói teendői alól. Soha többet nem töltött be sem igazgatói, sem főrendezői állást, mert a háborús évek után számára a teljes mellőzés évei következtek. Sem a koalíciós korszak, sem a kommunista rezsim nem tartott igényt rendezői munkájára, nemzetközi elismertsége egyenesen hátrány volt, igazgatói rátermettsége és a nemzeti színjátszás felvirágoztatása egyik pillanatról a másikra elfelejtődött, kiiktatódot a köztudatból. Azzal a tudattal kellett leélnie hátralévő éveit – állás, megélhetés nélkül, tudásához méltatlan feladatok mellett –, hogy nincs rá szükség, aktív éveinek eredményei senkit sem érdekelnek, nem fontos az, amit tud, és főként az nem érdekes, amire még képes lenne. 1944-ben, amikor elmozdítják helyéről, még csak negyvenegy éves, egy színházrendező életében a negyvenes, ötvenes évek a legtermékenyebbek, s Németh Antalt éppen ezekben az években ítélték hallgatásra, kényszerítették tehetetlenségére.

Tizenkét év kényszerű passzivitás után 1956 nyarán a kaposvári Csiky Gergely Szín-

ház hívja meg rendezőnek, 1957-59 között Kecskeméten rendez, 1959-1963 között a Pécsi Nemzeti Színház alkalmazza beosztott rendezőként. Ezen időszak alatt Németh tudása legjavát nyújtja a reá szabott feladatokban – sértődöttségét félretelve –, és néhány kiemelkedően jó produkciót hoz létre, amit a kritika legtöbbször díjaz, elismer, vagy megdicsér, de semmi egyéb nem történik (Shakespeare: Othello, Szentivánéji álom – Kecskeméten; Honneger: Jeanne d'Arc a máglyán a budapesti Erkel Színházban; Rostand: Cyrano, Offenbach: Hoffmann meséi Pécsen, stb.). Vagyis hiába teljesíti feladatait, az átlagosnál magasabb színvonalon, az őt megillető helyet, elismerést, pozíciót soha többé nem nyerheti el, nem kaphatja vissza. Sem rádiórendezői, színigazgatói munkásságáról, sem nemzetközi hímevéről illetve ezeknek kimagasló voltáról érdemben nem esik többé szó. A helyzet visszás voltát jelzi, hogy egy angol színházi lap kimagasló teljesítményként említi Németh Kecskeméten rendezett Othello-ját, és négy fotót is közöl az előadásról. (Theatre World. Mar. 1958. The Hungarian Theatre Today 36-39.p.) Kontrasztként érdemes megemlíteni itt, hogy a még életében megjelenő "A Nemzeti Színház" című monográfia (Bp. Gondolat, 1965. 269.p.) több ponton is elmarasztalja Németh nemzeti színházi működését, így műsorpolitikáját klerikálisnak, szociális eszméktől mentesnek tartja, az általa létrehozott játékmesteri rendszert (=a rendező dolgozza ki a mű koncepcióját, a játékmester ennek ismeretében vezeti le a próbákat) diktatórikusnak, s a könyv úgy ítéli meg a háború előtti és alatti Nemzetit, hogy "a külső fejlődés jelei nem pótolhatták a belső hiányokat" (94.p.)

Az pedig, hogy Németh Antalt igazgatóként is elmarasztalja a Kádár-korszak kultúrpolitikája, szinte természetes. Sokkal fájóbb és méltatlanabb a negligáló, tudatból, emlékezetből kiiktatni kívánó eljárás, amellyel rendezői érdemeit, három legfontosabb nemzeti

drámánk sorozatos megújítását (Bánk, Csongor, Tragédia), a színházi ösztönművészetre való állandó törekvését, avantgard módszereit hallgatták el évtizedeken át.

Végül azonban ismét találkozik Németh Antal a Tragédiával. 1964-ben ugyanis alkalma nyílt volna Madách művének megrendezésére Veszprémben. E feladatra a Petőfi Színház kérte fel. Németh most is elkészíti a teljes koncepciót, amely minden eddigi felfogásától különböző. "Inszenzált oratórium" – írja saját elképzeléséről, a teatralitás mellőzését, a madáchi gondolat Lucifer által való érvényesülését hordozná az előadás. Időközben szereposztási anomáliák adódnak, nem tud meggyezni a színház vezetőivel s inkább visszalép a rendezésről.

A Tragédiával kapcsolatban az utolsó "csapás" 1967-ben – halála előtt egy évvel – éri. A bécsi Burgtheater (1934 óta most először) készül Az ember tragédiája felújítására s szeretné szaktanácsadónak meghívni Bécsbe. A felcsillanó lehetőség megmozgaja fantáziáját s egy új, a Burgtheater adottságait is figyelembe vevő rendezői koncepciót dolgoz ki. Színpadmodellt is készített *Koch Aurél* grafikusművésszel, de meghívást végülis nem kap, mert hivatalosan nem kaphat. Az ilyenfajta meghívások állami hivatalokon keresztül érkeznek s a már régóta mellőzött, a Horthy-korszak kegyeltjének bélyegzett szakember nem mehet Bécsbe szaktanácsadóként, akkor sem, ha éppen őt hívják, és még akkor sem, ha mellesleg ő ért hozzá a legjobban. Helyette *Waldapfel József* utazik ki, aki még a bemutatás előtt meghal. A bécsiek magukra hagyatkozva állítanak színpadra valamit 1967 májusában "Madách neve alatt", amely nem hasonlít a Tragédiára. Énekes bohózat volt inkább "dzsessz-számokra emlékeztető songok" kísérték a csekély prózai szöveget.

A jelenség felháborító volt, fel is háborodtak sokan. A *Neue Zürcher Zeitung* és a *Kurier* című lapok kritikussai – ők ismerik az eredeti művet – jogosan marasztalják el *Rudolf Henz* tiszteletlen, az eredetit meghamisító fordítását, és *Ulrich Erfurth* áhitat nélküli, szórakoztató rendezését. Ráadásul igen rosszul szolgálja Madách művének nemzetközi térhódítását valamint a magyar nemzeti dráma elismertetését az a fajta kritika, amely az *Arbeiterzeitung*-ban, illetve a *Die Presse*-ben jelent meg ez alkalommal, s amely – nem ismervén az eredeti művet – csak epigonizmust és naivitást lát benne, s nem konstatálja a rossz fordítást és a rossz rendezést. Az itthoni kritikusok elnézőbbek voltak Madách megszenteltetését illetően, azt hitték, hogy Bécsben a magyar irodalmat ünneplik.

Németh Antal, akinek nevéhez hat kiemelkedő Tragédia-rendezés fűződik, s négy megvalósulatlan Tragédia inszenzálat őriz a fiókjában, még a véleményét sem mondhatta el a történekről – legfeljebb az asztalfióknak. – Egy év múltán pedig – 1968 októberben – végleg elhallgat, egy műtét után trombózisban hal meg.

Felhasznált irodalom

1. Németh Antal: Egy emberöltő Az ember tragédiája szolgálatában. In: Új színházat! Bp. Múzsák, 1988. 443-470.p.
2. Németh Antal: Az ember tragédiája a színpadon (1883-1933). Bp. Székesfőváros, 1933.
3. A Nemzeti Színház 150 éve. Szerk. Kerényi Ferenc. Bp. Gondolat, 1987. 371.p.
4. Koltai Tamás: Az ember tragédiája a színpadon (1933-1968.). Bp. Kelenföld, 1990. 283. p.
5. A százéves Nemzeti Színház. Az 1937/38-as centenárius év emlékalbuma. Bp. 1938.

Tóth László

“Fedetlen fővel és levett saruval...” (Emlékezés dr. Szabó József munkásságára)*

Azzal a tudattal és szándékkal jöttünk az egymásba ölelkező folyók városából, a Pannon-hagyományokat őrző Győrből, hogy tisztelgünk a magyarságában mindig jeleskedő Palócföld nagy szülöttjének, Madách Imrének emlékezte előtt, s Önökkel együtt mi is résztvevői és letéteményesei legyünk e nemes szándéktól vezérelt emlékünnepe sikerének.

A tárlókban látható kiállítással egyben tisztelni szeretnénk a Madách Imre nevét viselő városi könyvtárral együtt dr. Szabó József püspök úr, a kiváló irodalomtörténész, a Madách kutató, s a Tragédia mindmáig legnagyobb textológiai kutatójának munkássága előtt, aki évtizedeket töltött családjával együtt a jó balassagyarmatiak körében harmónikus lelki nyugalomban, meghitt szeretetben a lelkek orvoslójaként és a hívő emberek jó pásztoraiként.

Szabó József életét, munkásságát Sopron és Győr szabadelvű, ám a hit és tudás pilléreire építkező luteránus szelleme határozta meg, örökké az emberi lét humanista törvényeinek vonzásában, megküzdve a jó szóért és a szent könyvek igazáért. Nyugat-Magyarországot elhagyva itt Balassagyarmaton megtalálta a Biblián kívül azt a szent könyvet, Madách Imre *Az ember tragédiája* című művét, amely oly nagymértékben meghatározta későbbi életét, alkotó, kutató szellemét.

Talán nem tévedünk, ha azt mondjuk, hogy a soproni liceumi tanár *Hollósi Kálmán* mellett a “génius loci”, a hely szelleme buzdította Szabó Józsefet a *Tragédia* vizsgálatára, a mélyen rejtőzködő zsenialitás, a lét-nemlét törvényeinek feltárására. Izgatta egy külföldi pályatárstól kölcsönvett gondolat valóság, miszerint “minden lángész védve van attól, hogy megközelítsék!”

Bevallottan több százszor elolvasta a művet, s valami belső szellemi és erkölcsi hajtóerő hatására szinte állandó értelmezési lázban égett, amely képessé tette Őt arra, hogy a Madáchi eszmekör újabb és újabb tartományait tárja fel. Megfogadva *Kardos Albert*nek a 30-as években mondott szavait: “*Az Ember tragédiája szent könyv, amelyhez csak fedetlen fővel és levett saruval szabad közeledni...*” Szabó József mindig így tett, s minél mélyebbre hatolt a madách-i filozófia eszmevilágába, úgy érezte, annál kevesebbet tud az emberi lét súlyos törvényeiről. Magáénak vallotta *Ravasz László* református püspök, teológiai professzor és irodalomtudós intelmét: “*A Tragédia minden nap újat mondott – ifjúságom breviáriuma lett – bár mindig többet hallgattott el, mint amit elmondott...*” Győrótt őrzött sok-sok feljegyzése között írta, hogy egyetért azzal, és magáénak vallja amit *Hegedűs Géza* és *Kónya Judit* írt magyar drámatörténeti érte-

* Elhangzott 1992 januárjában a balassagyarmati Madách-ünnepségen

kezésében. "... a magyar drámairodalomnak mindmáig Az ember tragédiája a legvilág-irodalmibb alkotása és a Bánk bánnal együtt olyan költői-dramaturgiai csúcst jelent, melyet harmadik drámai mű eddig a mi irodalmunkban még csak meg sem közlített". Szabó József Tragédia analízise során mindvégig úgy gondolkodott, hogy Madáchot a Tragédia megírására egyéni bajai, de még inkább nemzetét ért sorscsapások inspirálták, s a lelkében lejátszódó folyamat már nem egyéni, vagy nemzeti történet, hanem egyenesen "az emberiség jalkiáltása".

S ezen a ponton álljunk meg egy rövid kitérőre.

Nemrégiben a Dr. Szabó Józsefné főtisztelendő asszony nemeslelkű adományaként a múzeumunkban lévő Madách gyűjteménybe került a Madách centenáriumba (1964), a Szépirodalmi Kiadó által gondozott Tragédia kiadás. A példány átvételekor szent láz fogott el bennünket, hiszen azonnal látható volt, hogy valóságos szellemi kincseshánya birtokába jutottunk.

A kötet tele kéziratossal jegyzetekkel, szövegértelmezésekkel, bélyegekkkel, kortárs képzőművészek Tragédia-ábrázolásaiival, kivágott újságcikkkel és irodalomelméleti és irodalomtörténeti bejegyzésekkel. A borító lap belső oldalán olvasható bejegyzés: "Kézi és munkapéldányom", s folytatásban közli, hogy "1964. október 3-án résztvettem a csesztvei, október 4-én vasárnap pedig a sztrigovai ünnepségen". Ez volt Józsi bácsi – nekünk győri múzeológusoknak és tanítványainak – már csak Józsi bácsi marad – Madách breviáriuma. Hű társaként mindig követte őt a Xántus János Múzeumban, autóbuszon, séta közben a parkban, később a kórházban, mindig kéznél volt, ha Lucifert a "század örök opponensét" kellett értelmezni.

A kötet bejegyzéseiből egy színes világ bontakozik ki. Szelíden hangos megjegyzés arról, hogy a centenáriumi kiadásban is sok a szöveghiba, nem tudott belenyugodni abba,

hogy a MTA-án őrzött eredeti kézirattól miért és mi jogon térnek el a különböző kritikai kiadások. Az 1972-ben, a Szépirodalmi Könyvkiadónál mejelent kötet utószavában teszi teljessé a mű textológiai vizsgálatával kapcsolatos észrevételeit, melyet úgy érzem – nagyobb fegyelemmel kell kiadóknak és színházi rendezőknek figyelembe venni. Az úr jelenetben írt bejegyzéseiben asszociációs játékba fogott, s a Madách-i "Szenvedek, tehát vagyok!" gondolathoz hozzátársítja az Illyési "Doleo ergo sum!", a descartesi "Cogito ergo sum", a Vihar Béla és Komjáth Jenő által vallott "Dubito, ergo sum!" gondolatokat. A 15. színben az angyalok karának himnikus mondatához: "Szabadon bűn és erény közt választani mily nagy eszme", azt a megjegyzést fűzte, hogy "melyik civilizáció adhatna jobbat, többet, mint a krisztusi?"

1965. július 15-én a csendes balassagyarmati parókián elmerengett a kozmosz meghódításán, s az akkori, sajtó által feltüzelt diadal-mámorban, Ádám falanszterbeli szavaihoz hozzáfűzte az emberiség ebbéli felelősségét, s figyelmeztet a célok és következmények etikai feladataira: "Az ember óriási tudományosteknikai-apparátussal megkezdte a csillagok ostromát. Bárcsak tenné szerény alázatosság-nak azzal a tudatával, hogy amit eddig elért és egyáltalán elérhet, azt Isten kultúrparancsa alapján, körén belül érhet és érheti el ... óvakodva minden elbizakodottságtól. Még az úrhajós kifejezést is nagyhangúnak érzem. Hiszen hol vagyunk az úrtól. Gagarin és a veréb röpte közt csak relatív különbség van. Miért akar az ember a holdra menni? Pusztá kíváncsiság, tudományos érdekből, katonai célból, vagy anyagért? Örülünk az űrkutatás fejlődésének, de Ádám szavaival, mintha szentségsértő járna benne".

A kötet megsárgult, töredezett papírlapokat is őriz, az egyiken sok-sok kiváló színész neve, a három szerep nagy alakítói. Ádám: Nagy Imre, Szacsвай Imre, Beregi Oszkár,

Lehotay Árpád, Bessenyei, Sinkovits, Nagy Attila, Bitskey, Huszti. A hallhatatlan Évák: Jászai Mari, Márkus Emília, Fáy Szeréna, Tőkés Anna, Szörényi Éva, Ruttkay Éva, Váradi Hédi. Az örök Luciferek: Gyenes László, Kürthy József, Pethes Imre, Ódry Árpád, Csontos Gyula, Kiss Ferenc, Ungvári László, Major Tamás, Gábor Miklós. (A Nemzeti Színházban 1983. szeptember 21-én Paulay Ede először vitte színre a Tragédiát, Nagy Imre, Jászai Mari és Gyenes László szereplésében. Gyenes Lászlóról megjegyzi, hogy 40 évig játszott Lucifert.)

Az 1964-es kiadás lapjaira feljegyezte a Tragédia bécsi és prágai bemutatásának sikerét. Bécsben 1934. január 23-án Hermann Röbbeling által rendezett burgtheáteri hatalmas sikerű bemutató után mondta egy neves osztrák irodalomtörténész: "Az új Ausztria hódol a költőnek, akit a régi Ausztria mártírrá tett." Prágában páratlan tetszéssel adták elő a Tragédiát egy hónapon keresztül, összesen 31-szer... egyszer a Marseillaise nagyjelenet után oly zajos jelenetek játszódtak le a közönség körében, hogy Thun gróf akkori helytartó közbelépésére a darabot le kellett venni a műsorról.

A 106. oldalon a nyomdai tördelés jóvoltából képződött üres oldalra feljegyezi a serdülő bibliakör csesztvei kirándulását 1966. június 27-én. Gondolom az akkor még tizenéves ballassagyarmati gyerekek ma már jócskán felnőttek. Emlékeztetőül íme a névsor: Leszenyiczky Éva, Szabó Piroska, Gyérik Éva, Molnár Margit, Gyarmati Mária, Havasy Éva, Tóth Gabriella, Péter Katalin, Piatrik Zsuzsanna, Tóth István, Sándor Mihály, Czibulyás Pál, Czerovszky Olivér. Zsinórbetűs aláírásokat írta Szabó püspök úr breviáriuma.

A kiállított anyagot a Városi Könyvtár szorgos munkatársai részben saját gyűjtésükből, részben a győri Xántus János Múzeumban található Szabó József által gyűjtött hagyatékból válogatták. A 6882 darabból álló győri gyűjteményt Szabó József nagyobb részét

itt Balassagyarmaton gyűjtötte, s Győrött tudományos alapossággal és tudósi alázattal rakott rendszerbe. A nagy barokk palota komolyságot árasztó múzeumi csendjében "Jó-zsi bácsi" fogadta a látogatókat, készséggel segítette a kutatókat és emelkedett érzelmeket plántált a rajta "csüngő" diáksereg szívébe Madáchról és művéről. Különös szeretettel vigyázta az itt kiállított 1840-es kiadású "Lant-Virágokat", Az ember tragédiájának 1861. évi első kiadású dedikált példányát, ugyanígy az 1869-es harmadik kiadást, vagy az 1898. évi ötödik díszkiadást.

Felhívnam szakértő figyelmüket egy különös értéknek számító dokumentumra, nevezetesen dr. Németh Antalnak, a Nemzeti Színház igazgatójának magyar és német nyelvű, valamint a Cserrepoveci orosz hadifogolytáborban 1946 nyarán, a hadifoglyok által előadott Tragédia rendezői példányaira. A gyűjtemény talán leglátványosabb része a Tragédia idegen nyelvű kiadásai, melyekből 30 különféle nyelven megjelent példányt őrzünk. Itt most néhány európai nyelven, továbbá arab, örmény, japán és héber nyelven kiadott példány látható.

Madách Imre családi levelezéséből fénymásolatokat mutatunk be, mivel az eredeti lapok állapota és sérülékenysége óvatosságra intett bennünket. Büszkén őrizzük az 1849. június 6-án Csesztvén keltezett Hírlelőt, melyben Madách Imre, megyei választmányi tagként a cári intervenciók elleni népfelkelésre mozgósítja a falvak búrjait és lakosait. Jó szívvel ajánlom Kass János Munkácsy-díjas grafikus művész rézkarcait és vázlatrajzait, melyekből 15 darabot a Mózes című drámához készített, s figyelemre érdemes a Tragédia színeit megjelenítő harminc illusztráció.

Még szeretném köszönni a Városi Könyvtár dolgozóinak kitűnő munkáját s azt, hogy kiapadhatatlan szeretettel, lelkesedéssel gondozzák, élesztik a Madách kultuszt itt Nógrádban, szerte az országban sok irodalomszerető szimpátiájától kísérvé.

Végezetül: a demokráciától megszépült, ugyanakkor félelemmel és szorongással teli világunkban – mielőtt bármit is feladnánk, hívjuk segítségül Madáchot: “Ha a Tengerhez egy században egyszer jó egy madár s szájá-

ban vizet visz, van remény, hogy elhordja” – nos, ha ily kevés lenne az esély, de mégis van remény, akkor miért ne lenne ott több esély, ahol emberek élnek, küzdenek és bízva bízzák egy szebb jövő ígézetét-ígéretét!

Szakolczay Lajos

Irigylésre méltó színvonal (A Madách-pályázat költészeti anyagáról)

Örömmel vállaltam el a meghívást a Madách irodalmi pályázat zsűrijébe, mert a Palócföld sok-sok éves – a helyi erőktől, jelen pillanathan az önkormányzattól támogatott – erőfeszítése lassan beérik: a folyóirat körül kezd kialakulni egy olyan mag, amely rangosabb, nagyobb hatáskörű lapnak is dicsére válnék. Azokra a fiatalabb és idősebb, a Madách pályázatot részvételükkel támogató írókra-költőkre-esszéistákra-tanulmányírókra gondolok, akik a Palócföldben – mint ahogy a szegedi Tiszatájban, a debreceni Alföldben, a pécsi Jelenkorban, stb. – műveikkel jelen vannak. A vidék és a főváros közötti különbség (legalábbis ebben a tekintetben) megszűnt. Egyedül a mű, a tehetség számít. Az eleven, alkotó szellem, amely országos hírűvé tudja tenni a legkisebb orgánomot is. Örömmel tapasztaltam, hogy a Palócföldet mennyire szeretik. Különbösen nem érkezett volna a pályázatra 75 pályamű (több mint 7.000 kézirat-oldal). Igaz, az amatőrök, mint minden országos pályázaton, itt is “szorgoskodtak”, de a művek nagy részét (a jeligés borítékok fölbontása után ez kiderült) kitűnő, több kötetes írók jegezték.

Hogy milyen állapotban van a magyar líra, s a rendszerváltás után történt-e valamilyen változás – erre természetesen nem kaphattunk feleletet. Az igazi író nem rendszerekben gondolkodik; aki tehetséges, mindig meg fogja találni a kimondáshoz szükséges formát. A pályázati anyagból viszont egyértelműen kitűnt: a közép- és a fiatalabb generáció költői remek formában vannak. Volt, aki ezt nagyobb terjedelmű kompozícióban bizonyította, és olyan is akadt, aki egyetlen verssel tette le a névjegyét. (Ez utóbbi sem volt akadálya annak, hogy díjat kapjon.)

A beérkezett kéziratokat a sokszínűség jellemezte. Szinte minden stílus-irányzat, irodalmi gondolkodás- és magatartásforma jelen volt.

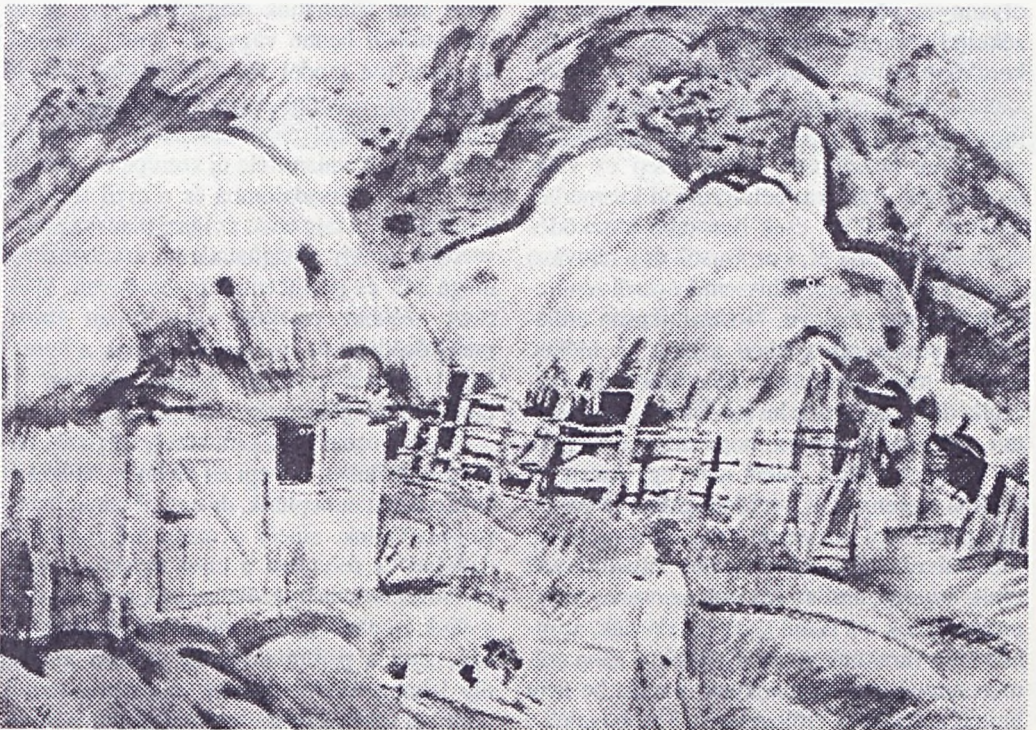
Képviselőiket nem úgy ítéltük meg, hogy – hiszen a stílus árulkodik –, melyik (hadd használjam ezt a rossz szót) székértáborba tartoznak, hanem az előttünk ismeretlen szerző műben megtestesülő egyénisége volt a döntő. Egy-egy díjazott kiléte nekünk is meglepetést okozott. Nem utolsó sorban azért, mért versük a köteteikből jól ismert arcon kívül mást is mutatott. Bizonyos fajta megújulási készséget. Ezzel természetesen nem vezett el az, amely korábban is megannyi díjat (József Attila-díj, stb.) termő érték volt, csak egy kissé másabb lett. Izgalmasabb, mélyebb? Majd a további pályaszakaszok vizsgálata fogják eldönteni, hogy egy-egy életművön belül milyen súlyúak voltak ezek a változások.

A kéziratokat olvasván meggyőződhetünk a kortárs magyar líra bizonyos "átrendeződéséről" is. Ha jobbra divatjelenségről van is szó, a fiatalabbak egyik-másik csoportjánál kezd uralkodóvá válni a posztmodern szöveg. Természetesen a legtehetségesebbek kezén az ilyen mindig versértékű. A fél- vagy negyedtehetségnél meg azonnal kiütözik, hogy az általa "modernnek" vélt formával igyekszik leplezni tanácstalanságát, mesterségbeli hiányosságait.

Ami a napnál világosabb: a Juhász Ferenc-i és Nagy László-i líra háttérbe szorulóban van. Egyáltalán, minden olyan magatartásforma, amely a költői beszédet közügyekkel (egy nemzet, egy népcsoport, egy kisebbség sorsával stb.) "terhelte". Közép-európai helyzetünket, a magyar történelmet, az ember kötődését hazához-néphez, a közösség megtartó erejét stb. ma nem nagyon illik versbe

fogalmazni. Az idő a "magándolgok" kimondásának kedvez(?). Elég szomorú, Vörösmarty ebben a furcsa "irányzatosdi" játékban, lehet, hogy súlytalannak érezné magát. Hát még a kisebb, a nálánál jóval szegényesebb tehetség! Pályázóink közt ilyen is akadt szép számmal; sokuknak verséből a kisebb-nagyobb költői intenzitással- megfogalmazott erkölcs ugyan egyértelműen kiviláglott, de az igazi vers mindig több, mint a publicisztikus, más formában is előadható mondandó.

Díjazottaink a legjobb formájukat mutatják. Minthogy a Kortárs líra-rovatát gondozom, műveiket szívesen látnám saját lapomban is. Ez is a Palócföld által kiírt Madách-pályázat erejét jelzi. Remélhetően, a jövőben is lesz rá mód, hogy a lap szerkesztői csöppet sem *vidéki* tevékenységüket megfelelő körülmények közt folytassák.

Alexa Károly

Művek és Alkotók

Hölgyeim és Uraim!

Alkalmi tisztelnem és örömmel vállalt megbízatásomnak értelmében néhány tárgyszerű és méltató mondatot kell Önök elé vezetnem az idei Madách Pályázatról. Nemcsak a mostani pályázat bírálóinak, hanem az irodalmi árutermelés és vásár szereplőinek egyikeként veszem igénybe most ezt a nyilvánosságot – és megértő türelmüket. Ebben az új és olyannyira várt történelmi időbe jutva úgy érzékeljük, mintha valamiféle félszeg helyzetbe kerültünk volna valamennyien, akik a művészet piacán kívánjuk áruinkat felkínálni, vagy ugyanott fogyasztásra alkalmas termékhez próbálunk hozzájutni. Rideg terep ez valamennyiünk számára, belviszonyai kiismerhetetlenek, szabályai csak hosszabb küszködés útján sajátíthatók el, s az árusok és a tétovázó vevők egy részének jóhiszeműségéről sem lehetünk meggyőződve. Nosztalgikusan emlegetjük téblábolás közben azokat az időket, amikor még zsurnalista filozófusok és bölcselkedésre hajlamos hírlapírók fel-felmelegített cikktémája volt az, hogy áru-e a kultúra, és ha nem, mégis miért igen egy kicsit. A múlton merengve, a szolid megélhetést garantáló pártállami kegyelem évtizedein méltázva, mind távolabbi, s mind apróbb kalamitásnak tűnik mindaz, ami az ára volt az összes kellemetességnek – a stabil könyvkiadásnak, az olcsó könyváraknak, a segélyeknek, a soha számon nem kért kölcsönöknek, a soha be nem hajtott szerződési előlegeknek. Szébb emlék a

báronykesztyű, mint a belebújtatott vasököl. Talán sokan szégyenkezünk és ezért hártjuk azokat az emlékképeket, amikor a mosolygó atyai álarcon átvicsorgott a hatalom. Az a hatalom, amely egyszerre gyakorolta a cenzurát és – ami talán még lélekkorhasztóbb volt – kacsingatva buzdított az öncenzurára.

Ha szabadságot akartunk – el is kell szenvednünk. Remélhetőleg csak ideig-óráig. S azzal sem áltathatjuk magunkat, hogy az az idő, amiben benne vagyunk, s ami előttünk áll, nem fog rendet vágni közöttünk, illuzió volna feltételeznünk, hogy értékek és életművek nem fognak csorbulni, amíg kialakul a művészetnek valamiféle új szerepe és presztízse. A civil társadalomba és a civil társadalomhoz illő. Amíg tehát az igazi piac megszerveződik, amely áthághatatlanul érvényesíti a maga áru- és profitcentrikus törvényeit, másrészt azonban emellett vagy éppen ebben megerősödnek és intézményesülnek a keresletnek azok a spirituális szférái, amelyek az igényt és az igényességet támogatják.

Ez a mostani alkalom, amely együvé szőlített bennünket, ünnepi és távlatos. Műveket és alkotókat ünneplünk, de egy olyan műhelyt is köszöntünk, amely a maga hagyományát vállalva és folytatva a civil mecenaturának távlatos kezdeményezője is. Legkisebb vármelegyünk egyikében, itt a megcsonkult Nógrádban, ahol a peremvidékiség minden gondja oly lehangelő-látványosan van jelen, ahol a politikai tagolódás oly sok nyugtalanító elem-

mel terhes, itt ebben a megyében a legnehezebb időkben is élénk és következetes volt a kultúra támogatása, a legjobb magyar szellemi hagyományok folyamatos ápolása. Hol a hatalom cinkosságában bízva, hol a hatalmat megtévesztve. Elég most a Madách nevével fémjelzett alkalmakra emlékeznünk, a könyvsorozatokra, a múzeumi kutatásokra, de most mindenekelőtt gondoljunk a Palócföld című folyóiratra. Amely sokszorosan hátrányos helyzetben, felsőoktatási háttér nélkül végzi azt a kultúrateremtő munkát, amelyben helyi és regionális érdekek meglehetősen harmonizáltak az egyetemes magyar kultúra, szellemi és művészi civilizáció érdekeivel és kívánalmaival. Engedjék meg, hogy az elismerésnek ezekbe a mondataiba belevonjam a főszerkesztő, Pál József nevét, megnevezve azt az író, politikust és kultúraszervezőt, kollégánkat és barátunkat, aki oly sokat tett és tesz azért, hogy a Palócföld megmaradjon, s az maradjon, ami volt, és olyan, amilyenre szükségünk van valamennyiünknek.

A mostani pályázat, amelynek sikerességét nem kell sok szóval bizonygatnom – megteszik ezt látványosan a díjazottak nevei és a majdan publikálendő művek –, új állomás egy hosszú, több évtizedes úton. A Palócföld hagyományos mecenaturájának újabb fejleménye, amely már egy újfajta intézményes civil művészetpártolás állomása is. És mint ilyen méltó társa azoknak a pályázatoknak, amelyekről az utóbbi időben mind több kedvezőtlen hírt kapunk. Gondoljunk a Lakitelek Alapítvány magántörténelem írására buzdító, vagy a Holmi című lap elbeszélés írásra inspiráló pályázatára. Nyilván a jövő útja ez, az egyik lehetőség a szellemi piac élénkítésére és szelíd bekebelezésére: a nem túl szépen, a nem túl sok méltányosságot mutatva visszahúzódozó állam helyének betöltésére. Az önkormányzatok felismert hosszútávú érdeke kezd munkálkodni itt, a megmaradt és/vagy a frissen alakuló szellemi műhelyek és intézmények létredeke

ez, természetesen mindennemű magánkezdeményezést is idevonva. Tegyük még hozzá, hogy a pályázati forma, ha nem is garancia, de jó lehetőség ennek az ideális vagy idealizálható piacterületnek a szocializálására, a kínálat és a döntés, azaz az értékkiválasztás kontrollálható és nyilvános, a csoportérdekek és diktatúrára hajló ízléskötöttségek és manipuláló, manipulálható egyéni szándékok regulálására. Azt hiszem, valamennyiünk nevében, akik részesei, reménykedő és ambiciózus szereplői és boldog olvasói lehettünk ennek a pályázatnak, ildomos megköszönnünk a lehetőséget, hogy itt és most mindenki, a lap és az önkormányzat bizakodó volt, és azt tette, amit tennie kellett, s ami ma még nem mindenhol ennyire természetes.

A csaknem 7000 oldalnyi pályázati teremből én hadd szóljak csupán – két bekezdésbe szorítva – a szépprózáról és az értekező darabokról.

A díjazott szépprózai alkotások mindegyikéről elmondható, hogy ilyen vagy olyan módon rokonszenves és értékes darabja annak a jellegzetes művészi látás- és beszédmódnak, amelyet egy kérdéssel tudok csak jellemezni. Mi jöhet az avantgard után? Egy kérdés ez, ami természetesen kihívás az író számára. Mi jöhet tehát a formák kényszerű és erőszakos szétzilálása, a műről a műben való beszéd írói frusztrációja, a szó iránti bizalomvesztés után, azaz: hogyan helyezhető vissza önkörébe a történet és a cselekvő személy, művészi jogába a mese és mindaz, ami létünket meghatározza? Vagy másként: milyen módon ötvözhető a híradás és az írói vallomás, az információ, a lelemény és a művészi teremtés szabadsága?

Az értekező műfajok között az anyagfeltáró, a filológiai titkokat buvárló értekezős dominált az esszével szemben. Négy-öt olyan munka is akadt, amely a magyar Madách-kutatásnak megkerülhetetlen, a szakma által kötelezően megismerendő és arra hivatkozandó

darab lesz. Jobbára hipotézisek ezek, de megdöbentő és lelkesítő, hogy a könyvtárnyi Madách-elemzés után még mindig kínál ez az életmű megismerni és kikutatni valót, s még mindig van figyelem és ambíció, amely ezt a rejtelmes életművet, ezt az egyedi és egyszerű remeklést újra és újra szemügyre veszi.

Gondolom helyénvalóbb befejező szót keresve sem találhattam volna, mint Madách nevét. Azét az íróét, aki úgy egyetemes szellem, hogy mindvégig ebbe a tájba kötődött, és úgy XIX. századi, hogy emberöltők múlva is bizalommal fordulhatunk hozzá, ha komolyan vesszük ezt a két szót: nemzeti liberalizmus.

Kerékgyártó T. István

A történelem kimerevített pillanatai (Vitazáró gondolatok)

Ha a folyóiratban zajló vitára visszatekintek, s megpróbálom sorba szedni a vitatkozó vagy egyetértő megállapításokat, melyek első írásomhoz kapcsolódtak (*A totalitarizmus vége*. Palócföld, 1991. 1.sz. 8-13.o.), sem indulatos, sem hüvösen tartózkodó nem lehetek. Bármiféle szakértősködő kérdésfelvetést félretolva, csupán egyet tehetek: a rendszerváltáshoz egyre erőteljesebben kötődő "mitoszok" ellenfényében kísérelem meg a vita hordalékait számba venni. Olykor a magától értetődőség és az ismétlés csapdájába is esve, hiszen valamennyi hozzászólásban található megállapításokat, melyek vázlatosan kifejtett gondolataimat támasztanák alá. Különösebb eredetiség vagy esetleges érvigazolás nélkül. Így akár teljesen közömbösnek látszik az is, hogy ki mennyire azonosult a vitaindító írás előfelvetéseivel; azokkal vitatkozott-e, vagy csupán apropónak tekintette őket töprengései kifejtésére. – Megnyerve az olvasó tetszését és jóindulatát, aki nem mindig keresi vissza az eredeti cikket. S jól is van ez így. A lassan hömpölygő viták időszaka ugyanis egyszer s mindenkorra végetért.

A politikai demokrácia körülményei között már nem sok értelme van a rejtjeles üzenetnek; a pártállás, de az ellenzékiesség sem jelent fedezetet. *Csupán a gondolatok igazságtartalma, mely leginkább akkor zavarba ejtő, ha a megélt valóság merőben mást mutat.* Hogy elfogadásra talál-e, vagy éppenséggel idegenséget vált ki, többnyire az olvasó értékítéletétől függ. Mert arra a kérdésre, hogy "Mi történt? Mi történik itt?", a legkülönbözőbb érvényességű válaszok adhatók. Legfeljebb ha valaki a kormányzó pártok valamelyikéhez túlságosan vonzódik, nagyon nehezen lesz képes előítéletmentesen szemlélni a posztkommunizmus időszakát. Hanem érveket keres ahhoz, hogy a legegyszerűbb vagy a legelkerülhetetlenebb változásokat is az új politikai rendszer eredményének tartsa. Akár annak el-

lenére, hogy a változások belső tartalma korántsem mutat annyi értéket, mint az első pillantásra látszik. Fenomenológiaiul ugyan több-kevesebb pontossággal leírható a rendszerváltás folyamata, s viszonyítási pontokat 1956-hoz képest is lehet találni, de nehézség éppen abból származik, hogy a belső átalakulás kényszere az emberi lelkekben érzékelhető-e? Nem önámítás-e vitatkozni arról, ami a valóságban még nem történt meg?

Az államszocializmust túlságosan is jól ismerjük ahhoz, hogy bármiféle jelenlegi eredményt önmagában való értéként ítéljük meg. S itt még csak nem is a létező szabadságformákra kell gondolnunk, hanem az állampolgári emancipációnak a lehető legradikálisabb értelmében vett jellemzőjére. Mindegyik hozzászóló az új társadalmi szerveződés

megannyi esélyét villantotta fel, melyek körülvesznek bennünket. A "kommunizmus" kényszerétől és a nyomasztó valóságtól megszabadulva valóban felszabadulást érezhetünk; megnyíló kapukat, amelyeknek létezése valósággá vált. Dehát éppen erről írtam a vita-indító cikkben, még ha nem szedtem is annyira ízekre a múltat, hogy hozzá képest minden változás gyönyörűséggel és örömmel töltene el bennünket. Mert megátalkodottan vallom, hogy *mindent abból kell megértenünk és leveletelnünk, ami megtörtént, nem pedig megfordítva (ahogyan ez általában a tünetek a dolgokkal való összevetése okán oly gyakran megtörténik)*. A hozzászólásokban az a legfeltehetőbb, hogy a totalitarizmus végének eszméjében ugyan mindahányan megegyezünk, de az érzelmi elfogultság miatt a felhozott érvek mégis többnyire vallomásos jellegűek voltak. Ironikus vagy kevésbé ironikus leszámolások a múlttal, s nemritkán nyilvános gyónások, melyekre egyfelől *Simor András* és *Baranyi Ferenc*, másfelől *Csongrádi Béla* eszmeifuttatása lehet a példa. Habár a szerzők gondolatai sokban azonos tőről fakadnak, mégis érzékelhető vallomásaikban egy olyan "elv" működése, mely – lényegét tekintve – a más-más intenzitással átélt csalódásból fakad. Éppígy vallomásként fogom fel *Horpácsi Sándor* és *Petronyák László* írásait is; különbözőségük – a gondolati színvonalosságon túl – abban rejlik, hogy a múlthoz eltérő értékelvek alapján viszonyulnak. A számonkérés és az önfelmentés motívuma valamennyiüknél érzékelhető, de ugyanígy a felelősségmegosztás kényszere is. Épp csak a valóság és felfénylő ellentéte készítet töprengésre. Mihelyt ugyanis arra a valóságra gondolunk, melybe a rendszerváltás következtében kerültünk, az aggodalmakat és a kétségeket nem ellensúlyozhatják a "másként is lehetett volna" eszméi. Egészen addig a fokig botránysnak tűnhet jelenünk, hogy bizvást kétségbe vonható a lényegi változás; anélkül, hogy akár egy pillanatig elfeledkez-

nénk a "honnan indultunk" kérdéséről. Vélhetően ezért is került újra és újra a vita középpontjába a *váltás minéműlségének* problémája. Mintha a rendszerváltás jelenségei mögött egy az egyben kitapintható volna egy mindent meghatározó paradigma. Csakhogy éppen a paradigmaváltás nem érzékelhető. S amit a posztkommunizmus jellemzése során leírtam, igazából senki sem cáfolta.

Inkább önmagyarázó érvényűek ebből a szempontból *Speidl Zoltán* és *Petronyák László* megállapításai is, hiszen egyikük sem emelkedett túl azon a szubjektivitáson, melyet a hatalomhoz közel álló emberek magatartása jelez. Meglepő lenne persze, ha örömujjongást érzékelnénk reflexióikból, szerencsére csak bizonyító erejű érveket olvashatunk. Mert ami megtörtént, számunkra a történelmi igazságszolgáltatás argumentumait erősítik. A rendszerváltás ellentmondásosságában is egyseges folyamatát elemezve újra és újra a múlt tagadása tűnik fel, mely nemcsak a lehetséges és kívánatos változások teherételét jelenti, hanem esélyüket is meghatározza. A posztkommunizmus *leíró* kifejezése is (mely értékelő fogalomként s hozzá tapadó negatív előjelű konnotációk ellenére sem fogható fel) az előbbi értelemben válhat fontossá. S még inkább abból a szempontból, hogy a jelenvalóságot nem a hatalom szereplőinek leplezetlen lelkesültsége alapján érdemes szemlélni, hanem a *Max Weber-i értelemben vett megértő valóságfeltárás céljából*. Lehetséges, hogy a viataindító cikkből nem derült ki eléggé egyértelműen, de egy esztendő elteltével meggyőződéssel állíthatom, hogy az állampolgárok nem valóságos politikai szereplőként vettek részt a váltás folyamatában. Sokkal inkább választó polgárként, mintsem citoyenként. Pusztá látszat az is, hogy a civil társadalom megerősödött. Ködkép és vízió, melynek magyarázatát abban lelhetjük fel, hogy az *állampolgárok materiális, szociális és kulturális megfosztottsága vajmi kevésbé mérséklődött*.

A megélhetés kínzó kényszere például sokkal meghatározóbb annál, semhogy politikai eszmék befolyásolják az állampolgárok ítéleteit. S akár úgy is fogalmazhatnánk, a politikai egység és sokfélség inkább ellentéteket jelentenek világukban, semmint korrelatív fogalmakat és értékeket. A megosztottság – még ha a kormányzati hatalmat nem is tekinthetjük minden ízében tekintélyelvűnek – egyszerre jelent állampolgári idegenséget és egymástól való elhatároltságot. Valójában ezen azért sem csodálkozhatunk, mert – bár határozott távolság választja el az új politikai rendszert az államszocializmustól – a mindennapi történesek világában vég nélkül szaporodnak a kétségek és a kételyek. Nem is csupán a polgárosodás korlátozott esélyéről van itt szó, s még csak nem is az új elit hatalmi manipulációjáról, hanem sokkal inkább arról, hogy az állampolgárok újra egy *kreáltúra-léte*be süllyedtek. A pártállam megszűnt, de a demokrácia mindennapi gyakorlatában továbbra is hat az idegenség, a szolidaritáshiány, a tekintélyelvűség és így tovább. *Végső soron a citoyen-tudat* hiányzik. A politikai kiábrándultság, közöny és apátia kiváltó okai sem szűntek meg. Hogyan is szűnhettek volna meg, mikor a hiábavalóság tudata mindenre rátelepszik. Mint ahogyan az állampolgári elszigeteltség és atomizáltság sem számolódt fel, hanem jószerével fokozódott.

Éppenséggel azért is, mert a totalitarizmus túlságosan mélyen beléivódott az emberi viszonyokba. Nem magyarázatként kell ezt felfognunk, hanem pusztán tényként. Még ha áttételesen utaltak is a vitában résztvevők arra, hogy a totalitarizmus felszámolásának megvannak a reális esélyei, a szociális és kulturális felszabadulás imperatív követelményei inkább jelszóként jelentek meg. A diktatúra felszámolását kísérő vágyakozásként, jóllehet az állampolgárok valóban mindazt elutasították, ami valamilyen formában a régi rendhez kötődött. Az új hatalmi rend elmulasztott lehetősé-

geit persze csak utólag könnyű számonkérni. S azokat is csak úgy, ha a *rendszerváltás eredményeit két esztendő intervallumában szemléljük*. Mindenki érzékelheti azoknak a szemrehányásoknak és kritikáknak bizonyos mértékű igazságtalanságát, melyek a kormányzati hatalmat érik. Ebből mégsem következhet az, hogy a fennálló rendszer – nem ritkán túlbuzgó – védelmezőinek kellene igazat adnunk. Számomra például egyenesen megmosolyogtató *Király B. Izabella* „szubjektív elemzése”, aki lelkesültségében nem kevesebbet állít, mint hogy „aki ma Magyarországon sikeres politikát kíván folytatni, annak a magyar történelmet és a magyar nép lelkét kell ismernie. Ami most nálunk történik, arra nincsen példa és nincsen magyarázat. Helyesebben van példa, de csak a magyar múltban és magyarázat a magyar néplélekben”. Ha gonoszkodásra hajlanék, a „néplélek” működéséhez érveket a mindennapi életből hozhatnák fel. Még csak nem is kellene túlságosan mélyre ásnom ahhoz, hogy a *„néplélek” meghasonlottságát kimutassam*. Mert mi mást bizonyíthatna a morális válság továbbélése, mint az állampolgári csalódottságot és passzivitást? Nincs a köznap életnek olyan pontja, ahonnan nézve például a kivívott állampolgári szabadság ne lenne viszonylagos. Értékével és fontosságával mindenki tisztában van, csak éppen sokszor nem tud vele mit kezdeni. Megtévesztő látszat lenne, ha a politikai demokrácia létrejöttét olyan történelmi tettként fognánk fel, melynek alapján a *rendszerváltás egész valósága kristálytisztán értelmezhető*. Mert azok a gyötrelmek, melyekről – többek között – *Bilecz Endre* ír, nagyjából csak a kételyt erősítik a „felülről vezérelt politikai-gazdasági rendszerváltás” eredményességét illetően. Nem szólva „a »jobboldali« igazságszítás torzult próbálkozásairól”, melyek a múlt tudatos meghamisításához, a történelmi amnézia fenntartásához éppúgy hozzájárulhatnak, mint az újabb látszatigazságok szaporodásához. A

tegnap összehasonlítása a mával ugyan elkerülhetetlen, de csak abban az esetben, ha a totalitarizmus nem abszolút érvényű hivatkozási alapként jelenik meg. Mert aki a demokratikus viszonyok kritikájára totalitárius rendszer szokásjogának felemlítésével válaszol, óhatatlanul az ideologikus önigazolás csapdájába esik.

Éppígy fennáll a veszély akkor is, ha csupán a jelenségek szintjén közelít a rendszerváltás folyamatához, s a politikai demokrácia olyan inherens jellemzőit tünteti fel perdöntő bizonyítékokként, mint amilyeneket *Fekete Gyula* hozzászólásában sorba szedett. Kezdve attól, hogy akár "tíz ember pártot alapíthat, saját lapot indíthat, bármikor beleszólhat, véleményt nyilváníthat a helyi vagy központi politikába, saját tulajdon bázisán függetlenítheti egzisztenciáját bármely demokratikus, mindenkori hatalomtól. Erről két-három évvel ezelőtt még álmodni sem mert senki, demokratikus közállapotaink messze jobbak saját várakozásainknál is". Legalábbis a szerző vélekedése szerint, aki politikai elkötelezettsége folytán mást talán nem is mondhatna. Nem valamiféle pártfegyelemből (jóllehet ez is elképzelhető), hanem inkább abból a meggyőződésből adódóan, hogy szerinte "akiknek sanyavú a szőlő, kollektíve fanyalognak – a tájékoztatási monopólium birtokában, ami szintén a kormányzati ésszerűség határán túllépő engedékenységeinek a jele –, hogy »nem történt semmi«. Csakhogy itt egészen másról van szó. Mert ha nem lett volna rendszerváltás, az új hatalmi rendet bíráló gondolatoknak sem lenne létalapjuk vagy tárgyuk. És oly környezetben vagy idegesen a hatalom szereplői sem állnának szemben az őket ért bírálatokkal. Még akkor sem, ha tudjuk, hogy napjainkban minden kimondott szónak Janus-arca van; aki kimondja, mindig csak az egyik oldalát látja, s a másik, aki hallja, csak a másikat. Veszélyessé akkor válik a helyzet, ha megszűnik minden lehetősége az egymáshoz közelebb ju-

tásnak. Mert minden szónak, amely hídként szolgálna, újra megint csak hídra volna szükség. Ám éppen a folyóiratbeli vita győzött meg arról, hogy a megközelítésbeli különbségek nem jelentenek áthághatatlan falakat, hiszen a rendszerváltás valóságos útjainak feltérképezéséről volt szó. Ami ugyan önmagában nem minősíti a vita eredményességét; legfeljebb oly kevésbé, mint a belőle levonható politikai következtetések. Azzal, hogy a "Mi történik itt?" kérdésre mégiscsak markáns válaszok születtek, minden bizonnyal közelebb kerültünk a megtett és a megteendő út konkrét értelmezéséhez is. Aminek még előfeltételeit is a mindennapi gondolkodás és életszokások megismerése révén lehet pontosan megállapítani. A rendszerváltás vitathatatlan eredményei ugyanakkor aligha tölthetnek el bárkit is elégedettséggel; legfeljebb az esélyét erősítik a posztkommunizmus radikális meghaladásának. Magukban véve egészen üresek azok a megállapítások is, melyek a "hatalomváltás" kedvező vagy kedvezőtlen jelenségeit taglalják. Ha ugyanis rendszerváltásról (vagy rendszerváltozásról) beszélünk, szerkezetileg a hatalom is változik. Mindenesetre a hozzászólásokban tetten érhető ambivalencia számomra azt mutatja, hogy a csaknem két esztendeje zajló folyamatoknak többféle értelmezése lehet egyszerre igaz.

Felfogható úgy is, hogy a Kádár-rezsim gyökeres meghaladása rejlik mindabban, amit a jelenlegi establishment elért; vagy úgy is, hogy az újrakezdés kényszere több illúziót szült a kelletnél. Csak melleleg említem, hogy a rendszerváltás lényegi (szubsztantív) kritériumai korántsem hámozhatók ki egyértelműen a vitatkozó írásokból; legfeljebb az utalások szintjén, melyek azonban túlságosan szubtilisek maradtak ahhoz, hogy szembeszökő felismerésekre készítenék az olvasót. S ez nem is annyira nagy baj, hiszen újra kell tanulnunk minden olyan fogalmat, mellyel a társadalmi valóságot le akarjuk írni. A politika

mindent átható, ugyanakkor csömört is kiváltó hatása ellenére. Mert –ahogyan *Németh János István* meggyőzően írja – a politika valóban "hínárszövevény, mely ezer szálon magához köt minket. Előlopakodik a lakások intim csendjéből, az autóbust vezető sofőr rádiójából, a munkahelyi disputákból, a baráti beszélgetések hajdan izzó hamujából, ott leleskedik gondolatainkban, viszonyainkban, cselekedeteinkbe. A politika diadalt aratott." *Csak éppen a politika diadala nem kápráztathat el bennünket. S kivált azokat nem, akik a fogalmi (diszkurzív) gondolkodás valamilyen szintjének elérésére törekednek. A könnyen érthetőségek világa ugyanis éppannyira riasztó lehet, mint az ellenkezője. A mindennapi történésekben kell megértenünk a rendszerváltás mélyáramait, ahol az életviszonyok valósága egyáltalán nem engedelmeskedik a politikai eszméknek. Mert használható algoritmosok nincsenek. A politikai demokrácia körülményei ugyan megkönnyítik az állampolgári szerveződéseket, azaz a civil társadalom felépülését, de éppen a demokratikus eszmék nem törik át az állampolgári csüggedtség és kiábrándultság falait. Szabadság van, ám a szabadság megélt mindennapjai – miként *Brunda Gusztáv* is utalt rá – mégis apátiát és közönyt szülnek. S ebben nem kis szerepet játszik az a tény, hogy a rendszerváltás éppen az életviszonyokban nem hozott jelentős változást. A népesség nagyrésze – legalábbis szocio-ökonómiai értelemben – inkább vesztes, mint nyertes lett. Miközben a visszafordíthatatlan lecsúszástól való félelem, a munkahely elvesztése, a marginalizálódás tovább fokozza a társadalomban amúgy is meglévő szociális feszültségeket. Ha viszont csak a konfliktusok szaporodnak, s a kormányzati hatalom ön maga elfogadtatásával van elfoglalva, merő illúzió abban reménykedni, hogy az állampolgárok bizakodóak lesznek. Jó esetben várakoznak, s egyre halványuló reménnyel gondolnak arra, hogy valamelyest jobb helyzetbe kerül-*

nek. De ez a remény is könnyen szertefoszlik, ha a hatalom felső szintjein elhangzó ígérek sokszor minden alapot nélkülöznek. Egy pillantig sem hihetjük ugyanakkor azt, hogy az állampolgárok többségének kiábrándultsága tudatlanságból fakad. *Kiábrándult ugyanis az lehet, aki valamiben reménykedett. A civil társadalom megerősödését is gátló perspektívtalanság abból származik, hogy megint sokan azt érzik: a fejük fölött, a megkérdésük nélkül, sőt kifejezetten ellenükre történnek a dolgok.*

Nehezen lehetett volna mindezt előre látni, így inkább csak sejtetően és utólag látjuk igazoltnak például *Vitányi Iván* megállapításait a szerves fejlődés hiányát illetően. Mert az újkezdés múlhatatlan kényszere mindmáig hat, s a népszerű okoskodások (az ész nyilvános használata helyett) azt is elleplezhetik, hogy a jövőtől való félelem érezhető növekedése egyáltalán nem függ össze a kormányzati hatalom eddigi lépéseivel. Még ha a vitában erről nem is esett szó, egyetlen hozzászólás alapján sem következtethetünk arra, hogy a rendszerváltást bárki is kész "forgatókönyv" alapján értelmezné. Vagy akár annyira elfogult volna (erre utaló jelek ugyan akadnak), hogy a megszerveződött hatalmi rendet a legtokéletesebbnek tartaná. Az értékelő és a bíráló gondolatok közeledése ezzel is magyarázható, jöllehet a vitaindító kérdésekre adott válaszok szemléletbeli különbözősége mindvégig megmaradt. Nem akarom ezzel azt állítani, hogy minden olvasó hasonló módon vélekedik. Nyilván vannak olyanok, akik a rendszerváltást úgy fogják fel, mint amelynek eredményei megismételhetetlenek; legfeljebb nem mindenki érzékeli ezek megújító hatását. Aki pedig nem azonosul az új politikai rendszerrel, vagy túlságosan sok kétség gyötri, ellenzéki gondolkodásával a már meghaladottnak vélt világot élteni. Számtalan életmegnyilvánulásban osztani fogja a "liberális kihívás" lehetőségét megfogalmazók ítéleteit, akik –

tudatosan vagy kevésbé tudatosan – szembenállnak a kialakult politikai rendszerrel. És ezzel összefüggésben az új hatalmi renddel szemben megnyilvánuló spontán, bár sokszor elrejtett ellenszenvnek már meg is van a magyarázata. *Csak hogy a politikai demokrácia sohasem alapulhat látszategységen; az elért eredmények senkit sem tehetnek magabiztossá.* Minél hangsúlyosabbá válnak azok a hatalmi készletések, melyek az állampolgárokat akarják megbékíteni a fenálló rend empirikus létezésével, annál nagyobb a veszélye annak, hogy a felgyülemelő belső feszültségek “kimondása” vagy azokra való utalás semmi másnak nem tűnik, mint pusztán cinizmusnak vagy nyavalygó társadalomkritikának. Ha csakugyan igaz (amit egyébként sok neves ellenzéki is állít), hogy az új tekintélyelvűségnek megjelentek a hatalmi csírái, akkor éppen a hasonló indíttatású viták oszlatják a kéte-lyeket.

Mert a *“Mi történt itt? Mi történik itt?”* kérdésekre való töprengés nem a “nagypolitika” történéseinek ügyes megfigyeléséből vagy bírálatából áll (ha néha úgy látszik is), és a bírálat sem merül ki abban, hogy minden változást átlátszó hazugságként tüntessen fel, hanem egyszerűen úgy kell felfognunk, mint amelyik *gondolati kísérletet kínál a valóság leírására.* A társadalmi valóság pedig sokkal gazdagabb annál, sem hogy a megfellebbezhetetlen érvényű ítéleteket hosszú ideig elbírná. Mint ahogyan az állampolgárok azonosulási készsége is időről időre változik. Nem beszélve arról, hogy ha olyan uralom hitéről vagy eszméjéről van szó, melyet – *Hobbes* megállapításait idézve – “csak hatalmat emel az ember fölé, és az akaratának való teljes behódolást sajátos jutalmakkal és büntetésekkel kényszeríti ki, és ha ennek alapján az ember csupán jutalom reményében, vagy a büntetésről félve kényszerből teszi meg a jót, amit gyűlöl, vagy csupán ez tartja vissza a rossz cselekedettől, ami ellen különben a legcseké-

lyebb kifogása sem lenne, ebben az esetben nincs semmiféle erőny”. Modernebb kifejezésekkel azt is mondhatnánk: *az új társadalomszerveződés esélye azon áll vagy bukik, hogy beáll-e valamilyen minőségi változás állam és állampolgár viszonyában, a hierarchikus elrendeződés eddigi történelmi trendjeihez képest.* Mert ha nem, aligha születhetnek optimista válaszok a “Mi történik?” kérdésre. Más-más érvényességgel ugyan, de a legtöbb hozzászólás azt a felismerést erősíti, hogy a demokrácia már nem csupán intézmények működését jelenti, hanem ennél sokkal többet. Állampolgári autonómiát, tudatosságot és szabadságot, mely nem pusztán intézmények és struktúrák bonyolult rendszerében ölt testet, még csak nem is csupán jogelveken működő politikai és társadalmi csoportok együttműködésében, hanem a mindennapi életben, melyben az egyén (akár szervezett formában, akár csak magánemberként) elfogadja a demokráciát, mert az átlátható számára, illetve olyan gazdasági, szociális és politikai értékeket hordoz, melyek rövidebb és hosszabb távon egyaránt az egyén méltóságát és szabadságát erősítik.

Nem végső érvként, hanem pusztán megerősítő gondolatként idézem *Bibó István* megállapításait, aki az intézményesült szabadság jellemzése során beszél az ellenzék szerepéről, az emberi jogokról, a bírói függetlenségről. “Sokszor megpróbálták, hogy ezen intézmények közé őket verjenek, közöttük ellentéteket konstruáljanak. Ezeket azonban úgy kell felfogni, mint a fogaskerekek láncolatát, mint egy társadalmi és politikai fogaskerékrendszert. Ebből a rendszerből természetesen egyetlen darabot sem lehet kivenni anélkül, hogy az egész össze ne omoljon. Nem lehet ott parlamentáris szabadság, ahol a szólás- szabadság nem biztosított. Nem lehet ott szó- lásszabadság, ahol a közigazgatási határozatok elleni bírói jogvédelem nem biztosított. Nem lehet a közigazgatási határozatok ellen

bírói jogvédelmet nyújtani úgy, hogy közben a sajtószabadság ne legyen biztosított, hiszen ezek mind-mind kölcsönösen föltételezik egymást. Ez az egész rendszer együttvéve alkotja a szabadságnak, a szabadon működő szuverenitásnak eddig legtokéletesebb rendszerét. Minden olyan elméleti érvelés és kísérlet, amelyik ezt valamiképpen polgári specialitásnak akarja minősíteni, amelyik valamely tár-

sadalmi osztályhoz, egy bizonyos történelmi helyzethez akarja kapcsolni, s aminek – mondjuk – egy merőben más helyzetben nincsen értelme és nincs jogosultsága – valójában átlátszó kísérlet a zsarnokság valamilyen formájának visszahozására”. (Bibó István: Válogatott tanulmányok, 4. k. Bp. 1990. Magvető K., 778.o.) A totalitarizmus végét és a poszt-kommunizmus időszakát így is látnunk kell.

A hazai rendszerváltással kapcsolatos VITÁ-ban eddig szerzőink voltak:

Kerékgyártó T. István, Brunda Gusztáv, Csongrády Béla, Erdős István, Borsos Árpád, Speidl Zoltán, Horpácsi Sándor, Simor András, Petronyák László, Rákos Csaba, Németh János István, Vitányi Iván, Fekete Gyula, Baranyi Ferenc, Király B. Izaabella, Bilecz Endre, Géczy József.

Kamarás István

Regnum Marianum nyári tábor: Zánka (dokumentum–szociográfia^{*})

*“Mint a mókus fenn a fán
az úttörő oly vidám,
ajkáról ki sem fogy a nóta”*

* *

*“Mária, édesanyánk,
seregünk dala zeng fel az égig,
küzdni harcra siet,
liliom lobogója fehérlik”*

1. nap: Megérkezés

“Écccés most...!”

“Meglesz..., Gyerünk!”

(Milyen érzésekkel jöttetek Zánkára?)

– Nagy-nagy érdeklődéssel, mert kijöttünk egy hosszú időszakból, mégis megmaradt a félelem, s csak egy éve hisszük, hogy elmúlt az az időszak.

– Nehéz elhinni, hogy mégis csak sor kerülhetett erre, s éppen itt, ezen az illusztris helyen.

– Én azokhoz tartozom, akik ugyan fiatalok vagyunk, de még a pssz-tes időkben is benne voltunk, amikor csöndben kellett lenni, s elbújkalva mentünk táborozni. A szabadság hihetetlenül nagy érzés.

– Túl sok elvárással nem jöttem, mert egy ilyen népbanzáj újdonság a Regnum sokat próbált társaságai számára is. Bízom benne, hogy a mennyiség nem csap át a minőségbe.

– Nagyon jó, mert itt van minden gyerek. Így még sosem voltam Regnum-táborban, hogy egyenrangú vagyok saját gyerekeimmel. Ez így egy nagyon sajátos családi nyaralás.

– Mert rengeteg az ismerős, a barát, az együttlét örömeivel.

– Nagy örömmel, mert a négy gyerekem itt van, mert feleségem is itt van, és mert a Regnum céljai tiszták és szépek. Magam nem vagyok közösségben, fiaim jogán jöhettek el.

– Összejöttünk itt, ahogy nézem, ezren. Szétszórva voltunk eddig. Mint ahogy Őzséb atyánk a Pilisből az apró lángokat összegyűjtötte, valahogy úgy jönnek össze a kis

* Ez a dokumentum–szociográfia nem csak a Regnum Marianum mozgalmat mutatja be nagytáborán keresztül, hanem egy kicsit a katolikus egyházat és a rendszerváltást is, de legfőképpen a barátságról és a közösségről szól (a szerző).

csapatok egy óriás lángré.

– Régóta vártam erre a táborra, amely olyan lehet, mint egy lelki gyakorlat.

– Csak jó történhet: sok jó beszélgetés, élmény, sport, információcsere az anyatársakkal.

– Még jobban meg akarom ismerni a Regnumban lévő embereket. Kis lelki töltést is várok, meg egy kis kikapcsolódást, nyugalmat, jó beszélgetéseket a hasonló problémákkal küzdőkkel, mint mi vagyunk.

– Kitűnően: megérkeztünk, kicsomagoltunk, minden rendben van.

– Ezen az első szentmisén nagyon sok kegyelmet kaptunk. Nagy öröm volt azt a sok fiatal meg gyereket látni. Amilyen szépen, fegyelmezetten ott voltak a kis pótmamákkal meg pótpapákkal.

(Milyen fajta élmények, történések várhatók?)

– Mindenki számára szokatlan a sátor helyett a kőház, meg az, hogy nem látjuk állandóan egymást. Azt gondolom, jó hosszú idő kell, míg berázódik a jónép. A várható történések: nosztalgizálás, jó beszélgetések. Csak a vége felé fog összeérni az együttgondolkodásuk révén.

– Szeretnék minél több foglalkozásra elmenni, jegyzetelni, s továbbadni az itteni tapasztalataimat három gyerekemnek.

– A nagy Regnum egészét tekintve azt várom, hogy egy kicsit összeszedjük magunkat. Eddig is figyeltünk egymásra, mégis eddig közösségeink a maga életét élte.

– Én azt várom személy szerint, hogy a nagy közösségbe bele tudjam tájolni magam.

– Ahogy a programokat így előzetesen látuk, nyilván lelkiekben is gyarapszunk, jó előadásokat fogunk hallani. Nagyon sok jó barát van itt, azt hiszem ez az első és a legnagyobb vonzóerő.

– Mint a Mau-Mau tagja számháborút, fűrdést.

– A gyerekeknek egy nagy élmény-dózist kell adni, ami hosszú-hosszú évekre...

– Biztos nagy dolgok fognak születni. Közösségi jó élményekre számítok, s kíváncsi vagyok mi adódhat különböző korú emberek együttéléséből.

– Azt hiszem, az alapvető történés a jó értelemben vett happening lehet. És hát, mondjuk, a lelki összetartozás.

– Sok lelki élményre számítok, értékek át-vételére, elmélyültségre és csend teremtésre.

– Valami öntudatosodásra számítok. És egymás komolyabb szeretésére.

(Szükség van-e a Regnum Marianumban is valamiféle fordulatra, stílusváltásra, netán rendszerváltásra?)

– A feladatok újra megfogalmazása mindenképpen időszerű, de a lényeg továbbra is az, hogy az ifjúságot Jézushoz tudjuk vezetni. Valószínűleg meg kell őrizni a játékos, sportos stílust. Növekedni kell, mert az élő szervezet növekedik, s most, a katakombából kijövet, megtehetjük.

– Kicsit jobban egymásra figyelés, kicsit igazibb közösségépítés, aminek szükségét érzem.

– Szükség volna, hogy kiderüljön, mi az a sajátos, amit a Regnum tud nyújtani a magyar egyháznak. És az is fontos, hogy tudjam, nekem mi a külön bejáratú dolgom itt ebben a színes együttesben.

– Nem hiszem, hogy itt valamiféle konkrét változás lesz, de hogy elindul valami, azt remélem. Nekem nagyon jó volt az eddigi kiscsoportos kisközösségi forma. Nem hiszem hogy a méretek növekedése jót tenne nekünk.

– Ki kellene valahogy terjeszteni a Regnumot. Mennyiségben és földrajzilag is, meg a munkás fiatalok felé.

– Az a gondom, hogy a Regnum a most megnyíló borzasztóan sok lehetőség következtében nagyon elaprózódhat. Ha itt most

változtatni kell, a biztos az, hogy vissza kell térni a belső munkához, a vezetőképzéshez.

– Én azt hiszem, hogy gyökerében nem lesz váltás, ezt mint házfőnök biztosan mondhatom, hanem tovább csináljuk dolgainkat, ami eddig volt, ahogy hallottuk, szabadabban, s egy kicsit jobban figyelve az egyházra.

– Mint az ötök egyike, úgy vélem, ránk mindig a kontinuitás volt a jellemző. Ami benn van a levegőben: profibban kell csinálni. Kérdés az, hogy nagyobb struktúrákban, kifelé fordulva élünk-e tovább, vagy megmaradunk-e az eddigi, kicsit zártabb és ezen keresztül adni akaró légkörben.

*

*Zánka elhagyott úttörőváros
Regnumosoknak szolgál már most
Deka intéseit jól betartva
Jövünk ide: szép partra.
Balaton, figyelj ez új csapatra,
fogadd be őket hűs hajjaidba.
Gyönyörű Balaton, szeressél minket
Hogy megerősítsük itt is hitünket.*

*

*Zánkánál áll a tábor, úttörők ülnek a tűznél.
Hej de szép most ott az élet, szép dalokat énekelnek:
"Eltársak álljunk a gátra, új fényű hajnal hasad
Testvéri egységbe állva, nagy lesz a nép és szabad"
Úttörők ülnek a tűznél, mind a tüzet nézik,
De mi a tűz? Gáz? Vagy folyadék?
Nem! A fénykibocsátás: atomi folyamat,
Ha a molekulák elég nagy sebességgel ütköznek
egymáshoz,
Akkor az ütközés rugalmatlan is lehet,
Az eltűnt kinetikus energia belső energiaváltozássá
alakulva
megváltoztatja az atom szerkezetét, ami egy idő után
fotonkibocsátással spontán visszaalakul.
Most ezt mindegyik úttörő átéli:
Látják a turbulencia folyamatokat, az atomokat,*

*a kvarkokat és klionokat, kirepülő fotonokat
és a törvényeket, megérik a rendszert, beleéreznek
a gépezetbe.
És végre eszükbe jut, hogy az úttörőség hazugság.*

2. nap: Jézus igen, egyház nem?

“Úgy szeressétek egymást,
mint én szerettelek benneteket!”

*Nem illik késésben lenni. Elmúlt a romantikával
teli vándorlás. Elmúlt a bűjdosás. Most azt kell
csinálni, ami most van. Amit az Isten most kínál.
Oda kell figyelni nagyon, hogy mit kér Krisztus,
mert ez az új korszak nem a kényelem korszaka a
számunkra, nem valami 'parttalan, esztelen sza-
badság, hanem Jézus Krisztus keresztje mellé va-
ló odaállás. Egyszer nem messze innen csináltunk
egy akadályversenyt. Indító állomás a Jordán-part,
és én vagyok Jézus Krisztus. És most ezer farize-
us tízezer fortélyán kell keresztülvágni magamat.
Meg kell érkezniem. Mondanom sem kell, hogy
minden akadályversenyben vannak rázós pontok,
például akkor, amikor elfognak, mondják, "őregem,
pár órád van mindössze, csinálj végrendeletet. Tu-
dod, hogy keresztre fognak feszíteni." Az nyert
ezen a ponton, akinek eszébe jutott, hogy van egy
anyám és van egy egyházam, bármi másról le-
mondok. Így indult a világtalicsizmus. Ezt olva-
som ki a mai olvasmányból. Vagy szűz, vagy anya.
Más nem lehet. És magunkra így nézzünk, közös-
ségeinkre így nézzünk: az egyház és anyánk, más
nem lehet.*

*

*Van ennek a misének valami titokzatos vará-
zsa, hogy nincs kupola fölöttünk, hanem az égbolt,
nem reflektorok világítanak, hanem a nap, vagy
máskor a lemenő nap, amikor már alig látni a
Szentírás szövegét. Nem mindig adatik meg a
szentmise ihletettsége és áhítata, sokszor nem
tehetünk róla. Az áhítat törékeny valami, amit a*

legkisebb zaj kettétörhet. Ezért mindig törekedjünk, egyrészt a fölkészüléssel, másrészt a misében való teljes odafigyelésünkkel arra, hogy ez az áhítat minél többször megszülessék. Az Úr legyen veletek. Áldjon és őrizzen meg minket a mindenható Isten, az Atya a Fiú és Szentlélek! A szentáldozatot bemutatjuk, küldetéseket van, menjetek békével!

*

(Hogy érzed magad a regnumi tábor második napján?)

– Nagyon jól, főleg azért, mert nagyon sok régi arcot látok, akikkel együtt harcoltunk, együtt dolgoztunk. Ilyen tömeg-élményem nagyon régen volt. Talán a legelső tavaszi szemle volt hasonló 1952-ben a Nagyszénászugban a Csíki-hegyekben.

– Kíváncsi voltam, hogyan lehet ezer embert így megszervezni. Nagyon tetszenek a misék, pláne tegnap, a nyitó a sportsarnokban. Jelentkeztem az énekkarba, azt is nagyon várom.

*

Mi a bűn? A másíknak a megtagadása és a távolságnak a növekedése. Ha belegondolunk a bűnbeesésbe, akkor elsőre az ember azt mondja, Isten nem volt igazán korrekt. Hiszen azt mondta, minden fáról ehettek, egyről azonban nem. Miért nem mondta meg, hogy arról miért. A személyes összetartozásnak van egy titka: az a bizonyos "csak", az hogy én kérem tőled, és ez éppen a kockázata az összetartozásnak. Isten már előbb kockáztatott: a teremtés, a lehetőség megteremtése révén. Az ember sajnos fölírta, mert nem bízott. Ennek a nagy ősi egységnek, nagy ősi bizalomnak és összetartozásnak, az emberi osztozásnak a tapasztalata lassacskán visszajön, mert Isten újra és újrakezdi, s ez a remény végig él a történelemben.

Ebben a teremben már sokféle ideológiáról be-

széltek. A marxizmus egy grandiózus kísérlet arra, hogy rendbe tegyük ezt az emberi zűrzavart, s így legyünk egyek. Látjuk a torzóját. A másik a pszichológizmus. Hányszor figyelték meg azt, hogy az ember fölírható, meggyógyítható, s akkor jól fog működni. Értékei mellett látjuk hiányait is. Tudományizmus: majd ha nagy tudás birtokában leszünk, megteremtjük a boldog aranykorszakot. Ezek mind-mind utópiának bizonyulnak. Nem azért, mert nem hordoznak igazán komoly törkvés-értékeket, de hiányzik belőlük az, hogy csak Istennel együtt osztozva lehet egymással osztozni. Hogyan van jelen tulajdonképpen Krisztus egyházában? A tanításban és a szentségekben. Isten nem egy szócsövön szólt le az égől az embereknek, hanem Jézus maga vált az igévé. A Regnum akkor válik az egyházzá, akkor tud tanítani, ha a maga életében tapintható ki a tanítás. Ez a személyesség a döntő az egészben. Toleráljuk azokat a hibákat, amelyek mindnyájunkban újra és újra felbukkannak, elviseljük az árusításokat, mert ha nem így tesszük, nem vagyunk igazából tanítók. Azért született meg ez a mozgalom, mert néhány pap ráébredt arra, Prohászka hatására, hogy nem elég beszélni az evangéliumról, együtt kell megélni. És meghívták azokat a kölyköket közös életközösségre. Ez a Regnum titka. Ezért éltük át az elmúlt 80 évet. Ezért voltunk szétverhetetlenek az elmúlt 40 évben. A barátság tapasztalata az egyház lényege. És ezért volt szétverhető az egyház, mert hiányzott a stabil barátság. Az ég és föld metszéspontja nem másutt történik, hanem itt, a mi konkrét életünkben.

A Regnumnak egyik fő bűne a gőg. Mi ilyen kamaszosan vagányak vagyunk, hogy mit nekem Hekuba, s ezt megőrizzük 70 éves korig. Ha ezzel a kísértéssel rendszeresen szembenéznünk, tanulhatunk másoktól is, jóllehet a legtöbb börtönt ebben a csapatban osztották ki. Ha csupán abból élünk, hogy ilyenek voltunk, ebből a mentalitásból nem tudunk hitelesen tapasztalatot nyújtani arról, hogy mindnyájan Isten szegényei vagyunk, s ami sikeredett, Isten kegyelmének köszönhető. Nem kell azért álszerénynek lenni, igenis pontosan kell tudni, hogy az elmúlt 30-40 évben a Regnum volt

a magyar egyház tetején, mert sosem csak magát akarja csinálni. Meg kell tanulni érdekérvényesítésben és értékvényesítésben gondolkodni. Minden fronton: a politika légterében is, a médiákban is, a gazdasági vállalkozásainkban is. Nincs már pater-nalista állam. A marxizmus előtt volt egy rövid átmenet, volt egy kellemes katolikus biztonság, az anyagítól kezdve mindentéle vonatkozásban. Hirtelen átsöppentünk egy szintén kellemes változatba, ahol egyszerű volt a helyzet: volt fekete és fehér. Az a pici játéktér aránylag egyszerű volt. Most piac van, ahol törekvések vannak. Nem várni kell, hanem gondolkodni és cselekedni. Szakmai értelemben is jól kell evangelizálni. Ha nincs pénzünk, szerezzünk pénzt. Alakítsunk vállalatokat. Ha nincs elég emberünk, mert mindenki csak a szabadidejében teszi, lássuk el fő foglalkozásban. Ha úgy gondoljuk, hogy a katolikus vélemény és tapasztalat nem fogalmazódik meg, akkor menjünk el újságíróknak. "Gyerünk! Meglesz!", ez a Zászlónk lapjának is a jelszava. Mitől félünk?

Elvisellek, mert te vagy, és pont veled akarom megélni Isten országát. Ott él az egyház, ahol mozgás van egymás felé, s együtt Krisztus felé. Le mondok valamiről a másik javára, mert ő hozzám tartozik az egyetemes egység értelmében. Ezt nagyon világosan kell látni, mert a Regnumnak nagyon speciális karizmája az együttélés. Együtt gyűrődünk, együtt hülyéskedünk, együtt játszunk sorozata. Isten nagyságának és szeretetteljes közelségét éljük meg ezekben a napokban, másrészt érzékeljük, hogy Isten emberszerető és emberszabású módon szeret minket, s csak annyit kíván tőlünk, hogy emberszabású módon tudjuk egymást szeretni, és őt is.

*

(Blanckenstein Miklós előadására milyen reflexióid vannak?)

– Indító előadás volt: általános helyünk, az egyház a világban.

– Az volt jópofa, hogy abban a színházteremben, amelyben eddig az elalvó úttörőket

okították az úttörők 12 pontjára, a mi Blanckenstein Miklósunk mondta, hogy nem mi vagyunk a szupercsapat, s közben a mieink aludtak a kipárnázott székeken.

– Azért nem mindenki aludt. Amikor Miki beszél, mindig minden olyan egyszerű, minden olyan logikus, csak aztán... Azt hiszem, hogy felkészületlenek vagyunk erre a feladatra. Miklós évek óta mondja, hogy most olyanok a tendenciák, hogy előbb-utóbb teret tudunk kapni, és annyi feladat lesz, hogy mindenre kell profinak lenni, és most lám itt vagyunk, bármit meg lehetne csinálni, amit akarunk. Sok mindent le lehetne adni ennek a társadalomnak, de nem úgy kellene csinálni, mint ahogy az Arany János meg a Toldi Gimnáziumot akarták egyes keresztények megszerezni, hanem úgy, ahogy az ökumenikus iskolát Pesthidegkúton megcsinálták. Miklóst már régóta hallgatom, de mindig tud újat mondani. Nagyon tetszik nekem felfogása a társadalomba való kilépésről, és az egyháznak a magunk között való megéléséről, illetve tevékenységünk újrafogalmazásáról.

***

– Kezdjük azzal a megbeszélést, hogy hol vannak ma számunkra az életjelenségek az egyházban?

– Meg kellene magyarázni, mit értünk életjelenségen.

– Arról, hogy életjelenség, erről nekem mindjárt beugrott az, hogy anyagcsere, ingerlékenység, mozgás, szaporodás, változékonyság, örökletesség. Az, amit ma csinálunk, ez is egyfajta anyagcsere, szellemi anyagcsere. Ingerlékenység: reagálunk egymás gondolataira, de a minket körülvevő világra is. Az egyház annyira lesz élő, hogy ezekre a kihívásokra válaszolni tud. Nagyon sok minden van, amire válaszolnunk kell s amire tőlünk várják a választ. Mozgás. Ezt most tapasztalhatjátok. Minden változik, minden átalakul, s ebben a

politikai mozgásban nekünk is részt kell vennünk. Szaporodás: az egyház életjelenségeihez hozzátartozik a szaporodás, de ez valami nagyon intim módon történik. Nézzétek meg, ahogy most szép csöndben életre kelnek a szerzetesrendek. Változékonyság. Hát... Nem tudom... Azt hiszem, a Szentlélek az, aki kell, hogy minket változtasson, alakítson. És hát végül s az öröklés. Az életjelenségek közül az egyik legfontosabb. Örököltünk nagyon sok mindent az apostoloktól, de a Regnumon belülről is. És most már mi is örökül hagyunk nagyon sok mindent. Ezeknek a piciknek.

– Egy nővér-közösség vagy egy imádkozós közösség is életjelensége az egyháznak. Az a veszély, hogy csak a látható mozgásban látunk életjelenségeket, mert mi azt szoktuk meg, hogy megyünk, hátunkon a zsákunk, pedig sokfélék vagyunk.

– Éjszaka a sátramat feldöntik, s teljes erőből rámfeksznek a gyerekek, s mondják, most próbáljak kijönni. És irtón élvezik. Benne vagyok a hálózsákban, nem tudok kibújni. Ez életjelenség, mert itt tényleg élet van, s ez az életközelség számukra rettenetesen fontos. Életjelenség, amikor a gyerek egészen közel jön, amikor odabújik, hozzám, a paphoz, amikor akarja a kapcsolatot. Nagyon fontos, hogyan fogom föl a sátor rámdöntését, vagyis a péterség kérdése, hogy mennyire leszek triumfalista egyházfő, aki sarokba állítja őket. Így mozdulhat az egyház a családokban, a protestánsok felé, az ateisták felé, az iskolákban, az óvodákban.

– *A közösségetekkel hogyan kötődtek az egyházhoz?*

– Az egyházból nő ki az én közösségem. Azt hiszem, ez minőségi különbség. Fordítva kellene a kérdést feltenni.

– A kérdés jól van feltéve, mert az az érdekes benne, hogy nagyon sok ember egy közösséghez csatlakozva találkozik az egyházzal, de talán nem olyanal, amilyennel kéne. Megint csak a missziót tudom előhozni és a nyi-

tást az egyházközségek felé. Az első számú nagy örömöm volt a Regnumban, amikor ez a bizonyos vezetőképző létrejött. Ekkor éreztem, hogy most nyitott a Regnum, tudniillik egészen addig belterjesnek éreztem. Összregnumi összetartozásunk és egyházközségi küldetésünk egyformán fontos, és áthatja egymást, ha az egyházközségekhez való csatlakozást próbálja élni.

– Baráti körnek is kell lennünk, s meg kell találnunk az egyensúlyt, hogy ne csak jól érezzük magunkat minden héten vagy két hétben, hanem magunkat is belsőben továbbépítsük.

*

(Hogy érzed magad a tábor második napján?)

– Kicsit féltém. Úgy volt, hogy biztosítanak kétágyas szobát, de hát három gyerekkel... Elég nehéz altatni őket. Egymást keltik fel. Az éjszakák nem túl nyugodtak. Jó hogy az étkeztetés meg van oldva, s hogy tulajdonképpen mindent meg lehet találni itt a tábor közepén, amire szükségünk van. Aki nosztalgizni jött ide, nem találja meg a gyerekkori tábor élményét a mennyiség, a léptékek miatt, másrészt meg változott az idő. Hogy nincs zsörtölődés, hanem osztozkodás, ez már Regnum-hangulat. Élvezem, hogy lehet őszintének lenni, természetesen viselkedni.

3. nap: Meglesz, gyerünk!

“Aki nem születik újjá vízből és Szentlélekből, nem mehet be a mennyek országába.”

Isten Krisztusra alapítja az életünket. Olyanok leszünk, mint Krisztus. Ezért szokták mondani: alter-Krisztus. Krisztus testvérei leszünk, Krisztus titokzatos testének tagjai leszünk. Az egyház közössége Krisztus jegyese, aki nélkül nem tudunk megélni, mert hogyan lehet egy férjet feleség nélkül

elképzelné? Hogyan lehet egy főt test nélkül elképzelni? S nemcsak az nagyon fontos, hogy Isten megszentel bennünket, és – ahogy Babits Mihály Esztergom híres költője mondaná – "beállíthat minket szobros Csarnokába". Nem, Isten sosem állít be bennünket a szobros csarnokba, hanem küldetést ad. Nem állunk. Meddő kegyelem nincsen, hanem a kegyelem mindig: valamiért, valamit tenni. Az erény pedig mindig: valamit tettem ebben a kegyelemben. Helytelen istengyermekség, ami a vasárnapi kereszténység, hogy a templomban Isten fia vagyok, a játszótéren meg nem. Vagy az étkezésben nem, csak ha imádkozom. Az is abszurdum, hogy az ember nemi élete csúnya és nem tartozik Istenre. Az embernek tudni kell, hogy az egész életét Isten küldetésében éli meg, ahogy Jézus is abban élte meg, bármit tett. És nem szabad ebből semmit kirekeszteni. Isten nem hagy bennünket békén megkeresztelésünktől fogva, hanem mindig azt akarja, hogy róla tanúságot tegyünk. Ezért életünk nem más, mint a küldetés, a tanúságtétel megélése.

Sokatokban megfordul az, hogy a kereszttségben minek ez a sok hókuszpókusz. Ha a mai korban keresztelnénk, biztos azt csinálnák, hogy a hitvallást aláírnánk, mint egy szerződést, az egyház lepecsételné, mi meg eltennénk, hogy van bizonyítványunk arról, hogy szövetséget kötöttünk Istennel. Az egyház történelme során, a harmadik században, s főleg a negyedikben kialakult egy csodálatos szertartás-láncolat, amihez mindmáig ragaszkodunk. Ha igazán átéljük, jobbat nem tudunk kitalálni. Hadd ajánljam szívből ezeket a kérdéseket azzal, hogy megválaszolva őket saját életünkre bontsuk le.

*

– Nekem az tetszett a legjobban, ahogyan előadott. Úgy érzem, hogy ő gyerekeket is magával tudna ragadni. Nekünk a Svetitsben hála Istennek éppen ilyen történelemtanárnőnk van.

– Fölrázta az embert.

– Korszerű volt, életközeli, közérthető, a fiatalágnak szóló, külön értéknek tartom, hogy valaki, aki teológiai professzor, abszolút közérthetően és mégis teljesen korrektül tud ilyen lényeges dolgokat kifejezni.

*

– A következő kérdéseket ajánlotta a Ladocsi atya: 1. Milyen kegyelmi ajándékokat kaptam a beavató szentségekben? 2. Mit jelent nekem az, hogy életemet Isten megpecsételte: ennek előnyei és hátrányai, kellemes és kellemetlen oldalai? 3. Hogyan ismerem föl a küldetésre való kegyelmet az egyház közösségében, az egyház közösségéért, az egyház közösségéből?

*

– Akit egyszer megkereszteltek, az mindig keresztény marad. A kereszttség az egy tartást jelent. Életre szóló elkötelezettséget, még akkor is, ha valakinek történetesen nem keresztény a házastársa.

– Egy darabig úgy érzem, a felnőttkori kereszttség az igazi, de most már meg vagyok győződve arról, hogy azért az egyház nem hiába fogadta el a gyermek-keresztstéget. Egy gyermek-keresztelés nem csupán a gyermek keresztstége, hanem az egész közösség aktív részvétele. Lehet, hogy egy kereszteléskor egy nagypapa vagy egy ismerős fog átbillenni és megtérni.

– Mit gondoltok, tehet-e valamit egy keresztstülő, ha a stülő nem úgy nevele a gyereket, ahogy akkor megígérte?

– A gyerekkeresztelés azt jelenti, hogy a stülők és a keresztstülők vállalják, hogy keresztsténnyé faragják a kis emberkét. Én csak olyan esetben vállalom a keresztstülöskéget, ha tudom, hogy a stülők is ezen az úton igyekeznek.

– Nem tudom, hogy ez nem kényelmes vagy önző logika-e? Nem kell neked a keresztstgyereket, ha a stülők nem úgy nevelek,

dresszírozni, te példa lehetsz előtte, például, ha nálad van két hétig nyáron. Akkor sem kell magaddal cipelni a templomba, mert a példa a legelőbb.

– Akkor amikor a Regnumba kerültem 18-20 éves koromban, válaszút előtt voltam: higgyek vagy ne higgyek. A Bakáts téren a Györgydeák Marci bácsi prédikációi billenteték át.

– Ha megengednétek, Hamvas Bélától idézném, hogy a humor az tulajdonképpen nem más, mint az alapállás tudásának az elveszthetlensége.

*

(Hogy érzitek magatokat a tábor harmadik napján?)

– Óriási munkát látok a tábornak a szervezésében, s ezért – mint az ötok tagja – komoly elismerésemet fejezem ki azoknak, akik résztvettek benne. Nagyon szépen megvalósul az az elgondolás, hogy a Regnum önmagára tálljon, felelősséget vállal és megéltje azt hogy mi egyek vagyunk és együtt vagyunk. Nagyon tetszik a szórakozásnak, a komoly programoknak, a kirándulásnak, a bűnbánati napnak, a kötélhúzásnak és akárminek ez a tarka együttese.

– Tegnap betévedtem a 12-14 évesek *Ki mit tud?*-jára, ami nagyon tetszett. Önmagukat adták. Megtanulták és jól mondták a szöveget, nevettek, vidámak voltak, ahogy egy kamasznak kell. Nagyszerű az, hogy rengeteg gyerek van, de senkinek sem nyűg...

– A mi beszélgető-csoportunkban főleg szülők voltak, és valaki elmondta, a kereszttség hatásait úgy is erősítik a gyerekekben, hogy a templomi szertartást családiakkal egészítik ki. Valaki elmondta, hogy neki problémái vannak a Szentlélek ajándékaival, mert inkább csak az Atyához és a Fiúhoz tartozást tudja érezni s azt a karizmatikusok elhajlásai is zavarják. Ebbe belebonyolódunk. Aztán az

előnyökkel és a hátrányokkal kapcsolatban valaki azt mondta, a kereszténység hátrányait egyben előnyöknek is érzi. A játékszabályok és a garancia is szóba került: mint játékszabály elfogadható, hogy garanciát várhat el tőlünk az egyház. Azt, hogy “nem ér a nevem”, nem mondhatom.

– A mi csoportunkban volt, aki egészen fiatal szülő léteire rádöbrent arra, hogy a lemondás és az önfegyelem nélkül pici gyereket sem nevelheti. Aztán arra került a szó, hogy jobban érzi magát a kollégái, becsületes kétkézi munkások között, mint a keresztények körében. Zavarja az álarc.

– Betonnak, vagyis Balás Béla atyának – aki a mi csoportunkat erősítette – volt egy szuper jó gondolata, miszerint erre a két kérdésre nem tudunk igazán válaszolni, mert ezek nem konkrét és megfogható dolgok, inkább valami olyan ujjongó öröm érzésként jelentkeznek.

– Mi arra lyukadtunk ki, hogy előnyről és hátrányról, kellemesről és kellemetlenről mindig akkor beszélhetek, ha van egy elvárásom, s ahhoz hasonlítok. Ha nekem Isten terveivel szemben elvárásaim vannak, hogy engem vegyenek fel elsőnek az egyetemre, és Isten tervében úgy szerepel, hogy csak harmadikra vesznek föl, érezhetem ezt hátránynak, de hány ember tudná elmondani, hogy milyen jól tett neki, hogy két évet várnia kellett.

– Mi elsősorban a küldetésről beszélgettünk. A hétköznapi embernek a küldetése, hogy egész életében valamilyen formában Krisztus szeretetét, tanítását próbálja meg továbbadni a legegyszerűbb dolgokban: az emberek segítségével, szolgálatban, tapintatban, odafigyelésben, lemondásban, egy bármilyen átvállalásban másoktól. Akár itt táboron belül is.

– Nálunk többen megfogalmazták, hogy a keresztység természetesen, a bémálás már kevésbé természetesen nem volt igazán nagy élményük. Abban viszont megegyez-

tünk, hogy ez eltörölhetetlen jegy, ha kiséri élmény, ha nem. Nem az élmény a fontos, ez ajándék hozzá, hanem az, hogy ezek vagyunk. Tehát keresztény voltunk a fontos, ez a kiindulás minden további szentséghez. Mivel csoportunkban több helyről, többféle életkorból és többféle indításból kerülhettünk össze, olyasmis is elhangzott, hogy valaki felnőtt korában újrakeresztelkedett a biztonság kedvéért, amikor átvették a katolikus egyházba.

– Nálunk többen elmondták, hogy így-úgy kereszt szülőkké váltak. Többen ateista szülők támogatása nélkül kötötték hozzá keresztgyerekeiket a kereszténységhez. Olyan eset is volt, hogy valaki egy felnőttként keresztelkedőnek lett kereszt szülője, s ezt az ismerősét próbálja megtartani.

4. nap: Amatőr vagy profi?

“Úgy küldelek titeket, mint bárányokat a farkasok közé”

(Hogy érzed magad a tábor félidejében? Mi érintett meg titeket leginkább az eddigi történetek közül?)

– Jól, mert nem vezetek, csak pihenek, beszélgetek, nincs semmi hogyishívják, mert egyszerűen csak itt vagyok.

(Jelenthet ez a tábor fordulatot a Regnum életében valamilyen szempontból?)

– Biztos. De én bevallom, nem ilyen nagy dolgokban gondolkozom. Én azt mondom, meg kell fogni a kicsit, aztán ami lesz, az lesz. *(Mi volt eddig a legnagyobb élményetek?)*

– Nagyon jól kezdődött. Az imént a szerzetességről volt egy jó előadás. A tegnapi nap is egy nagy élmény volt, amikor összehozta az embereket az a versengés. A legnagyobb élményem mégis az első mise volt.

– Szinte minden jó volt. A legjobb a tájfutás.

– Nekem az tetszett, amikor a borospincébe mentünk.

– Nem tudom, de nekem még mindig a Blanckenstein Miki előadásai tetszenek a legjobban.

– Úgy érzem, lelkileg nagyon sokat kapunk. És szinte észrevétlenül és megerősítés nélkül nagyon sok pozitív élménnyel találkozunk. A legelső Beton-beszéd például, mely rövid és frappáns volt, de szenzáció. Pazar a légkör, ahogy az emberek egymáshoz szólnak.

– Jók voltak a tegnap délutáni fakultatív programok. A hatból persze csak kettőn lehettem ott. Egyik a Regnum jövőjéről szólt, a másikon meg az ötöket, a legfőbb vezetőket kérdeztük. Jó volt együtt gondolkodni a jövőről. Hétfőn, amikor érkezünk, még nehéz volt, de a másnap reggeli mise az már a helyén volt: nyitott ég, a fák. Az a tábori hangulat jött vissza, amit az ember... mi akkor éreztünk, amikor csak huszan voltunk. Hogy is mondjam? Benne vagyunk a levegőben, kitöltjük a teret.

– Számunkra az a nagy élmény, hogy az egész családdal így ötösben először vagyunk együtt. Ez az együtt-megélés nagyon jó. A két nagy gyerek rétegben van, a Marci meg hol velünk, hol a tábori bölcsődében. Mostani konkrét élményem a Káli-medence, nagyon kedves, igazi magyar táj. Számomra élmény a befogadás, a közösség, amelynek eddig egy kicsit perifériáján éreztem magamat.

– Talán a közösségi szellem. Mindenki olyan szívesen fogad minket, bár nem vagyunk regnumi tagok.

– Olyan sűrűek a napok... Jó volt a meditáció tegnap este és a kérdések az ötökhöz. Azt hiszem további kérdések fognak indukálódni mindenkiben.

– Fantasztikus, ahogy a kisgyereket cipeli a hátán a mama és a papa. Tényleg a legkisebbtől... Ez nagyon klassz. Ez nagyon megfogott.

– Együtt van az egész, és egészséges a szemlélet.

– Pannonhalmáról jöttem. Eljárok előadá-sokra, és vezetek egy csoportot. Örülök, hogy próbálják egyeztetni azt, amit az egyház mond, meg hogy ők, hogy gondolják. A kettő egy picit mindig ütközik, de nem úgy történik a dolog, hogy kizárjuk az egyiket. Úgy vélem, a Regnum egy jó alapminta a jövő magyar egyháza számára.

– Nagyon tetszik a nagycsaládos életfor-mának a... a tobzódása. Talán az informális beszélgetések érintettek meg inkább, mint szervezett programok, de azok is jók voltak.

– Lubickolunk a szellemi javakban. Téged mi érintett meg, mama?

– Engem a Kóka Rozi dobott föl leginkább.

– Úgy látom, hogy a cél, amit kitűztünk – hogy a hét szentségen végigmegyünk – egyenletes iramban halad. Nagyon tetszik, hogy a mai témák, a házasság és a szerzetes-ség egy túra keretébe van ágyazva.

*

Egy másik misztikus, egy 16. századi itáliai nő, így kiáltott föl egyszer tanítványai közepette: Hall-gassatok, nem látjátok, hogy a világ tele van Isten-nel. Így vagyunk mi most együtt abban a világban, amely tele van Istennel. És így beszélhetünk külön-böző hivatásokról, életállapotokról, amely nem más, mint Isten egyéni hívása mindnyájunkhoz. Ha a misztikusok azt mondják, a világ tele van Isten-nel, akkor ez az egyetlen, mindent átölelő valóság. És amikor a szerzetesi életről kellene egy-két szót elmondani, akkor csak innen tudunk kiindulni. Ha valaki úgy közelíti meg a szerzetesi életet, hogy mire jók az apácák, az nem más, mint egy anyagi-as, gyakorlatias megközelítés.

Ha a szerzetes titkát meg akarom közelíteni, Isten titkát kell szemügyre vennem. A titok előttünk Krisztusban vált megragadhatóvá és szemlélhető-vé. Krisztus a Szentháromság üzenetét hozta el nekünk, az hogy Isten nem azért teremtett, hogy egyeduralmát érvényre juttassa, hanem Isten ká-nonja, közösség. Isten szeretetközösség. A hívás

titokzatos. A szentháromságos Istentől indul el, ne-kem szól, és amikor én igent mondok, akkor kez-dődik meg az a kaland, amit egy lélek megélhet Istennel.

*

Az emberek házasságon meglehetősen ködös és maszatos dolgokat értenek. Abban a többség egyetért, hogy egy nő és egy férfi kell hozzá, de hogy mi az egésznek a tartalma, abban nagyon eltérnek az elképzelések. A házasság és a szent-ségi házasság között akkora különbség van, mint a két barna, a csokoládé és a feces között. A kegyelem a természetesre épít, s nekem alapvető meggyőződésem, hogy lehet a kegyelem akármily-en nagy, ha a natura körül problémák vannak, akkor ez sem tud segíteni. Aki a házasságot csu-pán szentségnek tekinti, s nem úgy, mint egy szo-ciológiai tény, amelynek vannak szakaszai, tipikus problémái, az téved. A teremtőnek a kifejezett aka-rata, hogy kétféle pólus legyen a világban. Két olyan principium, aki sohasem tudja teljesen meg-érteni egymást. A férfiasság és a nőiesség vonzá-sa feszül végig az egész világtörténelmen, s adja neki dinamikáját.

A nőiességet abban lehetne leginkább megfog-ni, hogy amennyiben a testi egyesülés aktusában is a nő a befogadó fél, a nőiesség legalapvetőbb lényege egy korlátlan nyitottság, a másik ember befogadására való képesség. Ezzel szemben az ember csak hatalomra törő házisárkányokkal talál-kozik a hétköznapi életben, akik mindenáron a fér-fiak fölött uralkodni akarnak. A befogadás képessé-ge, az erő a befogadásra és a transzcendensre való nyitottság, ez lenne a három alapvető asszo-nyi dolog.

A nő az én megfigyelésem alapján a főszerep-re nem alkalmas, mert a biztonságra van igénye, a férfi meg elsősorban főszerep-re rendeltetett. Ez azért olyan lényeges, mert a nők engedelmeskdnének, ha lenne kinek, de én azt tapasztalom, hogy a legtöbb fiatal fiú teljesen pipogya, akiben abszolút nem lehet bízni, aki nem mer felnőttséget vállalni,

nincs ítélőképessége. Amikor a kislány megkérdezi, hova menjünk, a fiú vakarózik, hümmög, addig, míg a lány gyorsan rávágja. Állítom, hogy csak kétszer fogja megkérdezni, hogy hová menjünk, a negyedik alkalommal eldönti a dolgot, s ezzel megkezdődik a nőuralom. Ez a helyzet borzasztó, mert ez a nőknek sem jó, hát még a férfiaknak. Én a Szentírásból veszem azt a tényt, hogy az asszony a férfi segítőtársa. Azt gondolom, az asszonyi engedelmességnek ott van nagyon mély értelme, hogy nem kényszerítjük hatalmi harcra a férfiakat. Ha a férfi biztos lehet abban, hogy a felesége engedelmeskedni fog, akkor nem arra fogja pazarolni az erejét, hogy mindenképpen átvi-gye az akarátát, hanem azzal fog törődni, hogy a lehető legjobban döntsön, és akkor fogja érezni, hogy micsoda nagy felelőssége van. Amíg döntésre kerül a sor, nekünk, asszonyoknak mindent meg kell tenni: vitával, veszekedéssel, érveléssel, hogy a teremtés koronájának tudtára adjuk, hogy ezt vagy azt a dolgot így vagy úgy látjuk, segítve őt ezzel a tájékozódásban. Így a házasságot valóban egymást segítő barátságként tudjuk értelmezni.

*

Gondolom, köztudomású az a különböztetés, hogy más a kereszténység és más a vallás világa. A vallás emberi dolog, az ember csúcsteljesítménye az ég felé. Kiehezetttség a másra, a transzcendenciára, misztikumra, lerázni a kötetlekeket, föl-szabadítani a szellemet. A kereszténység a fordítottja: az ég leereszkedése a földre, az Isten lehajlása. Ebben a vonulatban érzem a helyén, hogy papságról gondolkodjunk, beszéljünk.

Volt nekem halom más elképzelésem, hogy mi akarok lenni gimnazista koromban, s eléggé a vége felé, mikor a budai sirályokkal Tompa atya vezéreltetével bementünk, belopakodtunk a központi szemináriumba, hallottam a krisztusi vérátömlés-téről. Valahogy az én életem folytatódik, de teljesen új távlatokkal és erőkézzlettel. Ez kezdett akkor bennem zsongani, s akkor este háromnegyed

hét felé, hogy hú, ha engem hívna az Isten. És hátha hiv, tényleg.

Emlékszem, a papszentelés szertartása után lejöttünk a bazilikából, s az első papi tevékenységem: áldást adni. Ahogy én az első áldásokat tettem, végigbögtem önmagamat ettől az érzéstől, hogy adhatok valamit végre én is. Mert eddig csak kaptam. Eddig csak fogyasztottam. Igaz, hogy ez egy kis nyiszlett semmi ahhoz képest, hogy mi jön még itt. Ezek csak szentelmények, csak segítő kegyelmeket adó valamik. Akkor is: legalább ennyit adhatok. És sikerül, ezt már a belügy sem nem tudja megakadályozni, mert már a negyediket áldom meg, már az ötödiket.

Minden kispap biztos hogy a cölibátust halál-komolyan gondolja. És a szegénységet, a totális engedelmességet is... És azt, hogy a 24 órában mindenkié. Az is, aki később aztán bukik vagy csúszik, vagy megzavarodik, idegileg összeomlik. Azt hiszem tudnánk segíteni őket, hogyha éreznének érdeklődést, támogatást, igényt. Pappá lenni nem úgy kell hogy bizonyos mennyiségű vizsgát lete-szek, ez nem akadályverseny, de a csendek rend-kívüli módon beleszámítanak. Ezt magamba kell szívni, át kell gondolni, és ez emésztí az órákat, a félnapot, amelyek úgy elrepülnek, mint a percek. Legalább ötven százaléka volt összes tanul-mányaimnak. Egy másik, ami veszély a gög, egy olyan öntudat, ami fáj a többinek. Minél jobban lelkesedem és mesélem a másoknak, a másik annál jobban elhallgat. Egyszer csak rájöttem: azért, mert fáj neki. Bármilyen furcsa: én bizonyos helyzetekben így nem oszthatom meg örömmömet. Mert minél jobban mondom, ő annál inkább árnyékba borul, s tönkremegy. Az én kedvességem, frissességem, érzékenységem feléje hajlásom előbb-utóbb készteti őt arra, hogy visszakérdezzen.

(Hogy érzitek magatokat a tábor félidejében?)

– Nagyon tetszik, hogy végre ennyien lehetünk együtt, ugyanakkor ez rengeteg súrlódásra ad lehetőséget. Még nem szoktunk

ahhoz, hogy ennyien vagyunk. Nagyon tetszettek az előadások. Tegnap este szívesen meghallgattam volna Kóka Rozáliát. Az egyik meséjének a végét a gyerekeknél hallottam, de sajnos akkor vittem három gyereket a veszprémi kórházba, mind a hármójukat töröttek. Tipikusan harmadik napi tábori sérülések. De-ka, vagyis Deák István a kezdet kezdetén mint táborvezető kijelentette, hogy 5-6 törés még belefér.

– Most kezd úgy oldódni az első napok bizonytalansága. Altáborunkban egy darabig komolyabban próbáltam venni a fegyelmi dolgokat, de rájöttem, hogy itt nem lehet olyan szigorú fegyelmet tartani. Sikerprogram volt mindenképpen tegnap a Kóka Rozália előadása és az esti táncház.

– Az akadályverseny kidolgozásánál a szempont az volt, hogy kombinálódjon a gyakorlat és az elmélet. Alapgondolata az, hogy most Magyarországon, amikor a demokrácia kialakul, újra kell gondolni helyzetünket. A fiatalok különböző pártokat alakítanak, s azok különböző helyzetekbe kerülnek. Ez Beton atya továbbfejlesztett ötlete.

– Utolsó este volt az Imrével egy hatalmas ötletünk, hogy a befektetések világában, a pénz forgása is egy komoly forrás. Most a pontverseny úgy megy, hogy kezdetben száz pontot kap minden csapat, s ebből a 100 pontból minden versenyszámnál licitálhatnak, beforgathatnak egy bizonyos pontszámot. Minden versenyszámnak megvannak a százalékos rátái.

– Jól telt, jót kirándultunk. Húsz kilométert mentünk körülbelül, aztán lenn voltunk a parton, jót fürödtünk, aludtunk, pihentünk. Három előadás volt. Mentünk, előadás, mentünk, előadás. Volt, amelyiken aludtunk, aztán volt a házasságról szóló, az nagyon jó volt. Még a papi hivatásról is volt egy pár perces előadás, az is nagyon jó volt. Volt egy ismerkedési estünk, az nagyon jó volt, nagyon jót táncoltunk. Aztán volt egy táncház, egy

hatalmasat roptunk, hogy jó szóval éljek. Volt táborfűz, amikor felolvastuk a verseket, amelyekkel be kellett jutni ide, ez is nagyon jó volt. Ma este lesz egy virrasztás, amelyre nagyon készülünk, minden cella, mert cellákra vagyunk beosztva az ifjúsági altábor.

– Jó volt az egész.

– A mese, a Kóka Rozi, az nagy siker volt mindenkinek. Amúgy a programok jók voltak, főleg a focizás. Nehéz pihenni...

5. nap: Nem veszíthetsz el!

“Menj és többet ne vétezz!”

(Hogyan telt a tegnapi, a negyedik nap?)

– Szent László jegyében telt. A besenyők megtámadtak minket, a királyt és kíséretét. Elrabolták a kincset, s azt kellett visszaszerezni. Sikerral járt.

– Tulajdonképpen nagyon élvezik a gyerekek, mert ez a korosztály még bármire ráugratható. Kicsit sűrű a program, hajtós, s mivel hatéves egészen más, mint a tíz-tizenkét éves, van aki bírja az iramot, van, aki nem. Úgy gondolom, hogy a gyerekeknek erőt ad az, hogy van, aki nem. Úgy gondolom, hogy a gyerekeknek erőt ad az, hogy megtudják, hogy nem csak nyolcan-tizen vannak, hanem százötvenen, akik hasonló módon élnek.

– A fiatalokkal mentem, az ötös altáborral. Egészségesek lelkileg, testileg, nagyon jó, szervezett programjaik vannak. Engem tulajdonképpen a gyerekeim hoztak ide.

– Délelőtt elmentünk kirándulni. Volt közben három előadás. Szerintem a legjobb a házasságról szóló volt, amit a Rendessy Annamária – a regnumiaknak csak Lele – tartott. Grillusz Danit is nagyon szeretem, nagyon örülök, hogy eljött. Este pedig virrasztás volt tíztől tizenkettőig, utána meg szentségimádás egész éjjel.

– Mint kívülállónak a vagányság nagyon tetszik benne. Nem olyan túl jámbor, mégis jó. A tagnapi programból a virrasztás fogott meg leginkább.

*

*“Aztán így szól a király a jobbán állókhoz: jöj-
jetek atyám áldottjai, vegyétek birtokba a világ kez-
detétől nektek készített országot. Éheztem ugyanis
én, ennem adtatok, szomjaztam, és innom adtatok.
Vándor voltam, s befogadtatok. Meztelen és felru-
háztatok, beteg voltam és meglátogattatok. Börtönben
voltam és fölkerestetek.” Ami engem ebben
leginkább meglep az, hogy az utolsó ítéletben Isten
szinte semmi vallásos dolgot nem kér számon.
Nem kéri számon a templomba járást, a bűnt, a
rózsafüzért, a különböző ájtatosságokat. Borzasztó
egyszerű az egész. Egyértelműen arról beszél,
tetté-e vagy sem az Evangélium szerint. Én azért
hívtalak meg és azért teremtettelek meg, hogy sze-
ress. Erre kaptál egy életet. Nem tudjuk mennyit.
Ez alatt az idő alatt kell kihoznod magadból a ma-
ximumot.*

*A mai világnak egy elég nagy problémája, hogy
nincs bűnérzéke. Főképpen nagyon hamar fölmen-
ti magát, és igazából véve a bajok okául környeze-
tét, a többi embert jelöli meg. A boldogtalanságnak,
amit megtapasztal, amit folytonosan átél, ami ellen
dühöng vagy ami ellen harcot indít, ennek a bol-
dogtalanságnak az oka a bűn. Nem tudják elhin-
ni, hogy mennyi sérült ember van, aki gyermekkora-
rától kezdve nem kapta meg az értékelést. Valami
eltört benne, s annyira sérült, hogy nem tud szeret-
ni. Nagyon leegyszerűsítve ezt az evangéliumi
részletet, amikor Jézus odaáll, rámutat a többiekre,
s azt mondja: úgy szeressétek, hogy bármit tesztek
neki, mintha nekem tennétek.*

*Akkor mondom egy hozzám közel álló ember-
re, hogy ismerem őt, ha tudom, hogy különböző
helyzetben hogy gondolkodik, viselkedik, cselek-
szik. Ehhez sok találkozássra, személyes kontak-
tusra van szükség. Isten megismerésének is az
emberi természetből kiindulva ezen az úton kell*

*elindulnia, az igazi megismerés azonban csak ez-
után kezdődhet, a kegyelmi eszközöket felhasznál-
va valóban úgy élek, ahogy Jézus Krisztus elem-
elte az életét. Amikor vétkezem, mindannyiszor bi-
zonyítom, hogy nem ismerem eléggé az atyát. Lé-
tezik ugyanis egy világi értékrend és egy atyai ér-
tékrend. Azt hiszem egyikőnről sem lehet elmon-
dani, hogy a világi értékrendet követi, csak sokszor
kompromisszumokat próbálunk kötni a kettő kö-
zött, de ez nem járható út. A bűnbánat által jobban
megismerem és elfogadom önmagam, mert
közben az Atya értékrendjéhez hasonlítom az éle-
temet. Elhatározásomban felteszem, hogy őt ma-
gát, a megismert igazságot fogom irányítónak
használni.*

*Ősi ellenségem a bűn, mert belerondít minden
jó szándékomba. Belekavar az emberiség jószán-
dékú kezdeményezéseibe is. Ugyanígy ősi ellensé-
günk halál, az, hogy meg kell halni. Nincs kivétel.
Jézus nem ismerte volna az embert, az élet, ha
nem számol azzal, hogy az ember végigkínálja az
életét, ha nem látta volna azt, hogy az ember folya-
matosan vereséget szenved. Ha nem hozott volna
megoldást a két ősi ellenséggel, a halállal és a
betegséggel való küzdelem végkimenetelére, ak-
kor illúziókat kergetett volna a mi Urunk. Jézus
szabadító. Mitől szabadít meg engem az Úr? Nem
szabadította meg az emberiséget a szolgaságtól, a
gazdasági problémáktól, a természeti csapásoktól.
Számunkra Jézus csak akkor lesz a szabadító, ha
Jézus Krisztus üdvözítő. A szabadító valamit el-
vesz, az üdvözítő új életformát kínál, lehetőséget
arra, hogy az eddigi terheit ledobva más ember-
ként éljek. Pocsék érzés a bűn, mert tudom, hogy
önmagam nem tudok kimászni belőle. Belátom,
rossz voltam, hülye voltam, másként kellett volna
csinálni, talán el is határozom, s másnap ugyanúgy
csődöt mondok. Hát akkor hol van itt a szabadu-
lás? Jézus Krisztus mindannyiunkért meghalt.
Nem azért kellett meghalnia, mert a mennyei Atya
vérengző módon várta, hogy valakit jól megbüntet-
hessen az összes ember mocskos bűneiért, ha-
nem azért, mert olyan engedelmes szeretettel
akarta hirdetni itt a földön az Atya üzenetét, s ez az*

engedelmesség sodorta őt a keresztség. Eshetek óriásiakat, taknyolhatok embertelenül nagyokat, megkaptam a lehetőséget arra, hogy még innen is, a legsárosabb sárból is föl lehessen kelni. Jézus nem azt mondja, hogy azután többé nem lesz vétek, hanem azt mondja, hogy próbáljam meg az Atya szeretetét viszonzni.

Mindenhonnan van visszaút. A halált pedig azaz győzte le, hogy ő maga is vállalta, hogy átmegy a halál alagútján, a föltámadásával jelzi a folytatást, ezzel eleve kiveri a fogát a halálnak. A földi élet meg az örök élet között van egy kapu, ez a halál, és ennél a kapunál a halál a portás. Ide fokozta le Jézus az ősi ellenséget.

*

(Hogy érzitek magatokat az ötödik napon a tábor vége felé?)

– Nagyon nagy örömmel vettem, hogy meghívtak, mert én nem vagyok regnumi. Csak azt tudom mondani, hogy akik benne vannak, nem is tudják, hogy miben vannak benne. Akik pedig kívül vannak, azok nem tudják, miben nincsenk benne. Vidéken, főleg kisebb falukban nincsenek közösségek, akik ilyen lehetőséggel élnek tovább a kereszteni életet.

– A tegnap esti virrasztás igen kedves volt, különösen a fiatalok lelkesedése, és ami engem mindig megragad, a mélyen átélt hite. Ez azt hiszem, garancia a jövőre nézve is ebben az országban.

– Tegnap legmegrendítőbb volt a számomra amikor az erdő szélén letelepedtünk a négy állomás egyikén, s Beton atya elmondotta azt, hogy miként lett ő pap, mi a pap dolga, feladata, és mi a hívek kötelessége, hogy a papokat megerősítsék. Én 1941 és 46 között voltam a Regnum Marianum tagja, s bár akkor egy kicsit más formája volt, lényegében ugyanezt a légkört, szellemet árasztotta belénk, amit később mi adhattunk tovább. Gyermkeink sorban ennek a mozgalomnak a keretében nevel-

kedtek olyanná, amilyenné. Legidősebb lányunk 33 éves, rajztanár ugyan, de szerzetes lett, két fiunk 28 évesek, mindegyike pap lett, egyik világi, éppen itt van, a másik ferences. A család egyik szemefénye, 12 éves gyermekünk ebben a táborban, mint a Mau-Mau csoport tagja aktív módon vesz részt.

– A virrasztás csodálatos élmény volt. Valami fantasztikusan, szívszorítóan szép volt. Nem az, hogy öt perc múlva feláll, hanem két órát végigtérdepel, végigimádkozik. Tényleg azt tapasztalhattuk meg, hogy minden egyéb lényegtelen, ezek az abszolút fontos értékek, nem számít a többi. Ezt nem azért mondom, hogy ne dolgozzunk tisztességesen, mert az is legyen a helyén, meg a család is.

– Nekem a keresztségi fogadalom megújítása jelentette a legnagyobb élményt, mert aközben úgy éreztem, hogy egy emberben észrevettem Jézus Krisztust.

– Nekem ez a gyónás volt a legjobb. Meg a Pater ízesen előadott beszéde, amit nekünk, kamaszoknak mondott tegnap este. A szentmiséről meg az áldozatról. És talán a tábortűz.

– Énnekem, papnak, csodálatos élményem ez a lelki tisztaság, az egymás szolgálata, ahogy éjt nappallá téve dolgoznak, mindenki a másikért. Aztán meg az is, hogy azon a helyen, ahol a káromkodás meg a mocskos beszéd ivódott bele a falakba, és a szekrényeknek a belső oldalán a mocskos, obszcén kifejezések olvashatók, most imádsággal telítődött meg. Éjszaka félórás beosztással ezek a kis huligánok, tinédzserek szentségimádást tartottak. A két órás adoráción meg teljesen önkéntesen zsúfolásig megtöltötték a termet. Ugyanakkor olyan tábor is, ahol szórakozni, kirándulni, fürdeni, strandolni lehet. Egészen jellemnevelés, minden nagyképuség nélkül.

– A csúcs a sokszínűségben eddig a szentségimádás volt, és nagyon szép volt a bűnbánati liturgia eddigi része is. Ilyen formában jó körülmények közt lehetővé tették. Mind a

Regnum házfőnöke örömmel állapíthatom meg, hogy alig hallhattam disszonáns hangokat.

* * *

– *Akik igazán ismerjük Krisztust, és reménykedünk benne, kérjük hangos szóval és bizalommal.*

– *Még alig, hogy megérkeztünk, holnapután már haza is megyünk, add Uram, hogy itt létünk ne csak idei nyarunk egy kellemes epizódja legyen, hanem tábori élményeink, szolgálataink és fogadalmaink tartós bélyegként kísérvényezzenek további életünkön.*

– *Urnk add, hogy munkálkodjék bennünk örökséged a te igazságod alázatában, a cselekvő reményben, a résztvevő szeretetben, hogy általa áldottak legyünk gyermekeinkben, a magyar ifjúságban.*

– *Imádkozunk a betegekért is, különösen egy fiatal paptestvérünkért, akit négy hete ifjúsági pasztorációjára készülve baleset ért, s most bénán fekszik. Urunk oldd meg ezt az emberileg megoldhatatlan bajt! Testileg vagy lelkileg, ahogy a te akaratod szerint való, hogy ne érezze sem ő, sem többi beteg testvérünk, hogy "Istenem, Istenem, miért hagytlál el engem!"*

– *Urnk, te szeretsz és megbocsátasz. Köszönjük és kérjük szeretetedet és megbocsátásodat nagy családunk élő és meghalt tagjai nevében.*

– *Kérünk, Uram, add, hogy irgalmadból újjászületve hitünkben és regnumi mivoltunkban megerősödve térjünk haza, hogy jobban szolgálhassak.*

– *Kérünk, hogy a Regnumnak a jövőben is sok jó vezetője legyen.*

– *Könyörögjünk! Irgalmas Istenünk, a te akaratodból szenvedett Krisztus az egész világ üdvösségéért, add népednek a nagy elhatározást, hogy merjen neked bemutatott égő áldozattá válni, és így beteljesedjék szeretetednek teljességével. Kérjük ezt a mi Urunk, Jézus Krisztus által.*

*

(Hogyan sikerült a tábor? Mi volt az, ami leginkább megérintett benneteket?)

– Nem szeretem a testet és a lelket külön cincálni, mert az ember egy. Sokszor beszélünk arról, hogy a Regnumban a természetesből építkezve, alapot felhasználva oltjuk bele a kegyelembe. Gyakran az volt az érzésem, hogy még nem érkeztünk el az igazi ősforráshoz, de például a mai nap egyes mozzanatai azért számomra azt jelezték, hogy azért gyalogolunk a forrás felé. Ami megérintett: a kicsik s nagyok együttléte, a szolgálat, az odaadás.

– Remekül sikerült. Nagyon életszerű ez az egész dolog. A tizenévesek altáborában a magyar szentekkel foglalkozunk, vagyis inkább a bennük megtestesülő értékekkel. Játékokkal próbáljuk meg őket közelebb hozni ezekhez. Például az, hogy kapnak a trikójukra bizonyos jeleket. Kapnak Szent László jelvényt, az, aki valami küzdelemben hősiess, a Szent Erzsébetről elnevezett dísz az a nagylelkűség, figyelmességnek a jele. A százhusz gyereket felosztottuk négy történelmi városra, s napvárat kellett építeni. A második nap történelmi játékokat hoztunk össze a sporttal: karikahajtás, lovaglás, ágyúgolyó rugdosás. Harmadik nap elmentünk kirándulni, ahol a besenyőkkel kellett egy számháborús csatát vívni. Ma elkezdődött a termékgyártást a holnapra vásárra.

– Mintha hét napig egyfolytában vasárnap lett volna, úgy érzem magam.

*

6. nap: Teljesen a tied!

“Aki eszi az én testemet és issza véreimet, az élni fog!”

(Hogyan sikerült a tábor? Mi az, ami leginkább megérintett benneteket?)

– A vár-játék, mert tomáztunk, gólyalábverseny volt, tollasozás, labdapattogatás és minden ilyesmi.

– Ma vásár lesz. Lesznek például agyagból készített figurák, fonások, övek. Voltak nagyobb gyerekek, akik megtanítottak ezekre.

– A legjobb az volt, amikor kirándulni mentünk tegnap. Olyan jó volt, mert mesélünk egymásnak. En is meséltem egy jó hosszú mesét.

*

Nem egészen hisszük el, hogy Isten egészen emberré lett. Lemondott isteni mindentudásáról és hatalmáról. Jézus azért jött, hogy kinyilatkoztassa: az Isten szeretetét. Mindenre számított a galileai igehirdetés elején, csak arra nem, hogy kivégzik. Jézus nem azt mondta, hogy ő a világ értelme, magyarázata, hanem azt, hogy ő a világ világossága.

Az áldozat meghozatala mindig örömben fogan, és minden ajándékba belesugárzik a végső ajándék. Önmagamat neked adom. Én térti létemre szeretem a virágot, mert ez az igazi ajándék, ugyanis nincs semmi haszna. A jól tanulsz, biciklit kapsz! – A szerződés jó pedagógiai eszköz is lehet, de nem ajándék. Az ajándéknál ugyanis az érdem zavaró. Ha megérdemlem, nem ajándék.

*

(Hogyan sikerült a tábor?)

– Végül is játszottunk velük mindenfélét. Bábukat készítettünk, nemezlabdát, gipszből mindenféle állatokat. Azt hiszem, nagyon élvezték, legalább is nagyon sokszor belefeledkeztek. Templomot is építettünk. Jó cselekedetekért lehetett téglát kapni.

*

Figyelem, figyelem, közhírré tétetik, hogy talléros vásár rendeztetik 3-5-ig a VII-es épület előtt. A vásáron kapható kerámia, filc és fontott munka! Ezen kívül az ott lévők megcsodálhatják a hármas

altábor előadásában különböző mondákat, legendákat rajzokkal illusztrálva!

*

Hölgyeim és uraim. Szent Imre herceg legendája. Itt látható Szent István király, aki még kicsike, és Vajknak nevezték először. Nagyobb lett, öt-hat éves korában elkeresztelték István királynak. Nagyon sokat imádkozott kisebb korában. 1000-1001-ben István királyt megkoronázták. Egyszer István király egy nagyon nehéz vadászatról hazatért, lefeküdt, elaludt, s azt álmodta, hogy a bessenyők betámadtak az országba. Legyőzte őket és kiűzte az országból. Szent Istvánnak a gyerekek Szent Imre hercegnek nevezték, aki egyszer elment vadászni, s huszonnégy éves korában egy vadkan fölöklette hátulról. Itt hátul pedig látható a magyar címer, amely két angyal tartja.

*

– Ma volt a fiataloknak az akadályverseny, amit mindenki örömmel vett. Tíz kilométer volt a táv, nem volt megerőltető, inkább szellemi munkát igényelt. Az első akadály az volt, hogy a hét szentséget kellett elmagyarázni pantomimban süketnémáknak. A második: egy cigányputriba keveredtünk, s ott azok könyörögtek nekünk, hogy adjunk pénzt, mittudomén, s akkor mi odaadtuk nekik minden pénzünket. De volt, aki azt mondta nekik, menjenek dolgozni. Utána tekeregtünk nagyon sokáig, s végül ráakadtunk egy állomásra, ahol ebédet osztottak. Utána egy angol úriemberrel beszélgettünk. Szállodát akart építeni Tihanyban, mi pártokra voltunk oszolva, a mi csoportunk volt a kormánypárt, s engedélyt adhattunk vagy nem adhattunk. Továbbmentünk, s ott volt Magyarország határa. Átmentünk a hídon, ott felvidékiek voltak, erdélyiek és jugoszlávok, vagyis vajdasági magyarok. Volt egy amerikai úriember, akit arról kellett meggyőzni, hogy valami támogatást

nyújtsanak nekik. És közben ezekkel kellett beszélgetni, ezekkel a románokkal, erdélyi magyarokkal pontosabban, felvidéki magyarokkal, hogy milyen a helyzetük. Közben kellett rajzolni egy vaktérképet, be kellett rajta jelölni Magyarországot István korában, a török hódoltság alatt és Mária Terézia idején.

*

*Első Este szentmise, utána tábortűz
Másnap reggel mindenki más programot űz
Volt itt Blank-előadás, később csevegés
Délután volt Balaton, tánc, ismerkedés.*

*Szerda reggel álmosan újra együtt vagyunk.
A nagy színház termében kitérőnk,
Mesésen szállt ránk az est, de nem kókadotunk
Utána a táncszobában sokat mulatunk.*

*Másnap reggel kezdődött a nagy kirándulás
Három falu templomában két előadás
Otthon Grillusz Dániel Szent Pált idézte
Gyertyafényes imádság a napunk tetézte.*

*Péntek volt a lelki nap, nagy megújulás
Ovisoknak, bölcsiseknek romlátogatás
Szürkeütkör sörparty, nagy zenés buli
Éjtélkor a napunkra felkerült az "i".*

*Barsi atya a komptól késve befutott
Addig Mikó barátunk kórust alkotott
Gellért atya mindenkinek békésen felelt
Délután az előadás mindent felkevert.*

*Itt az esti tábortűz, vidáman éneklünk
Szervezőknek, rendezőknek mindent köszönünk
Holnap záró szentmise, aztán indulunk,
De azért az egy hétért áldott légy, Urunk.*

7. nap: Itt a kezem!

“Barátomnak mondalak titeket!”

Köszönöm, hogy elfogadtátok azt, hogy irányítottam a heteteknek a programját, hogy dolgozhattam és száguldozhattam értetek. Szívből remélem, és bízom benne, hogy nektek is igazi tábor volt, ti is jól éreztétek magatokat, és nagyon szépen köszönöm, hogy segítettétek a munkámat. Ez nem csak abban nyilvánult meg, hogy néhány programot megszerveztetek, vagy amikor kértem valamit, megcsináltátok, hanem abban is, hogy amikor nem reggeliztem, kedvesen kezembe nyomtatok egy kililit, vagy úgy mentetek el melletttem, hogy "hajrá, menni fog". Kívánok mindannyiőtoknak ennek a tábornak a szellemében tevékeny heteket ezután is. Köszönöm nektek, hogy itt voltatok, köszönöm, hogy elfogadtatok, sziasztok.

Kamarás Pista sokunk orra alá odadugta a mikrofonját, a legváratalanabb pillanatokban megkérdezte: Mit jelent neked a tábor? Hogy érzed magad? Mit vársz tőle? Rendkívül fontos volt ez a tisztázó kérdés nekem is az elején és a végén is, hogy mi volt fontos nekem személyesen, Blackensstein Miklósnak? Az a benyomásom, hogy a Regnum együtt élt. Minden tábor mindig az élet teljességét jelentette számomra. Tíz-tizenkét év óta tökéletesen nyugalomban élünk, papjaink kilői, az asszonyok termékenysége, a lányok csinosága, a fiúk nagysága jelzi azt, hogy hét gazdag esztendő után kell újra számot vetni, hogy nehogyan elhizzunk. Nagyon nagy ajándékot kaptunk, gazdagodhattunk, de tovább kell adnunk mindezt. Nemcsak befelé.

Én egy tábor zárásakor sohasem tudom megmondani, hogy egy tábor hogy sikerült, csak azt, hogy jól érezttem magam vagy nem. A következő időszak cselekedetei és döntései, lásd szeretet, fogják igazolni, hogy született-e bennük valami nyitottabbság a Szentlélek Úristenre, hogy konzsenzálisabbak lettünk-e korunkkal, mer a tábor igazán akkor volt jó. Úgy érzem, sikerült komplex módon gondolkodni az életről. Az imának, a játéknak, a sportnak, a kultúrának – mindennek, ami a teljes magyar vertikumot, a teljes kultúrát jelenti – meg-

mozdultak a különféle csírái. Ez a Regnum ősi hagyománya.

A spanyol találkozik az indiánnal és megkérdezi: Uram, ön inka? Az vagyok, de kérdezze meg a bátyámat, az még inkább. Ha ránk kéreznének, hogy "Őnök katolikusok? Maguk a magyar egyház?" "Igen, természetesen de kérdezze meg a többieket, azok még inkább." Ha ez az alázat, ez a nyitottság megvan bennünk, akkor én nem félek. Egy új korszak nyitányaként nagy alázatosan, nagyon nyitottan, nagyon kollegiálisan kell viselkednünk. Nem csak a lelkünket kell ilyen szépen, precízen érteni, hogy része vagyunk egy nagy közösségnek, egy világközösségnek, egy magyar közösségnek.

Azt hiszem, ez sokunk számára léptékváltás, irányváltás, szempontváltás. Eddig valami olyasmit csinált a Regnum, amit a Picard professzor, a francia mélytengerkutató, de most új helyzet jön elő: – Ha megbíznák Picardot egy tihanyi méricskélésre, nem hozná el azt az iszonyú szerkentyűjét a japán vizekről. Itt más a feladat: felszíni hajózás, ahol pontos tájolás kell, és kellő üzemanyag, és program.

Aminek nem kell változnia, az a kisgyerek pasztoráció, a kiscsoportos munkamódszer, a vezetőképzés. Nekünk van egy partitúránk, egy nevelési rendszerünk, amit a gyerekek nem mondanak el, s ettől szép a Regnum. Nincs agyondu-málva, agyonideologizálva, mégsem rutinból dolgozunk, és nem szélhámoskodva.

Semmi nem köt minket, kizárólag a józan ész meg a lelkiismeret. Itt tényleg az Úristen kezünkbe adta ezt az egészet. Demokratikusan ezt a részét valóban alulról kell felépíteni. Ahogyan a nagy demokráciák. Okosan működő parlamentek. Valahogy úgy kéne majd megállapodni nyitottabban, dinamikusabban, megfelelő új struktúrában.

Zárszóban arról szeretnék beszélni, hogy mit adott a Regnum a világnak. Én azt hiszem, hogy ebben a mai világban az emberek többsége a dolgoznak a könnyebbik végét próbálja megfogni. Az

egyetlen dolog, amit mi adhatnánk a világnak: aszkézis és a másoknak a szolgálata. Áldozat nélkül egyszerűen kapcsolatot sem lehet teremteni. Akkor, amikor az ember kapcsolatot teremt egy mással egy közösségben, kiszolgáltatottá válhat, az, amit ő értékesnek tart, megsérülhet. Most azt hiszem, sokkal nagyobbak az egyéni kísértések a fogyasztó társadalom felé.

Kinn voltunk a családdal együtt hosszabb ideig Kanadában, s tegnap az amerikai televíziósok kérdezték, hogy miért jöttünk haza. Ők meg vannak győződve, hogy az ő országuk a világ közepe. Mi is gondolkodtunk azon, hogy hazajöjünk, ne jöjünk haza. Bizonyos értelemben egy nagyon kényelmes élet volt. Dehát volt nekem egy álmom. Még valamikor a helvenes évek közepén, amikor még kemény idők voltak, egyszer éjszaka arra ébredtem föl, hogy kinn zörögnek, kopognak, verik az ajtót. Gondoltam, most akarnak elvinni. Kimentem az ajtón. És nem volt ott senki. Kinéztem a lépcsőházba. Szerencsére csak álmodtam. Aztán egyszer ezt újra álmodtam Kanadában, s akkor eszembe jutott, hogy én most ideát vagyok, itt nem jöhetnek. És amikor arról beszélgettünk, hogy jöjünk, maradjunk, s azt mondtuk, a közösségért visszajövünk. – És amikor körülnézek rajtatok itt, meg lenn a sörpartin, a nyitómisén, úgy érzem, jól választottam.

(Hogyan sikerült a tábor? Mi volt, ami leginkább megérintett benneteket?)

– Mint a Regnum egyik vezetője, nagyon örülök, hogy közös nevezőre jött a nullától nyolcvan éves korig terjedő Regnum-tagság. Nagyon sokat jelentett nekem, papnak, a bűnbánati liturgia, s a rendkívül komolyan vett szentgyónások, az előforduló feszültségek és kisebb-nagyobb szeretetlenségek jóvátételének őszinte vágya.

– Hétfőn volt a kislányom névnapja. Ezt úgy ünnepeltük meg, hogy elszaladtam mellette, háromszor megpuszítottam, s boldog névnapot kívántam neki. Otthon ez egészen másképpen lett volna, mégis valami. Nagyon-nagyon varázslatos volt így csinálni. Nagyon

meg vagyok elégedve, legelsősorban a beszélgetésekkel. Akik találkozni akartak, megkereshették egymást, és igazi, baráti, mély beszélgetéseket folytathattunk.

– Volt ez a lelki nap, amikor több gyónó volt, mint az atyák várták. Nagyon szép volt a zárómiséje is, nagyon nagy élmény volt. És hát eleve ez egy csúcsmélny, hogy mindenki ennyire kedves, hogy ennyire elviseljük egymást. Ez ami ebben az országban a legnagyobb hiánycikk.

– Örülök, hogy ebbe beleugrottunk. Így a Regnum, mert ez a tábor merőben más, mint az eddigi hagyományaink és ehhez azért bátorság kellett, szombaton, hogy sikerült, és mindenképpen. Nagyon örülök, hogy a tegnapi bűnbánati liturgia kétségkívül egy nagy pillanat volt. És a tegnapi sörparti szintén. A maga véglelességével a kettő, s talán nem is véletlen, hogy egy napon volt, s hogy pénteken.

– Nekem újdonsült diakónusnak nagyszerű lehetőségem volt az oltár előtt szolgálni egy nagy közösség előtt.

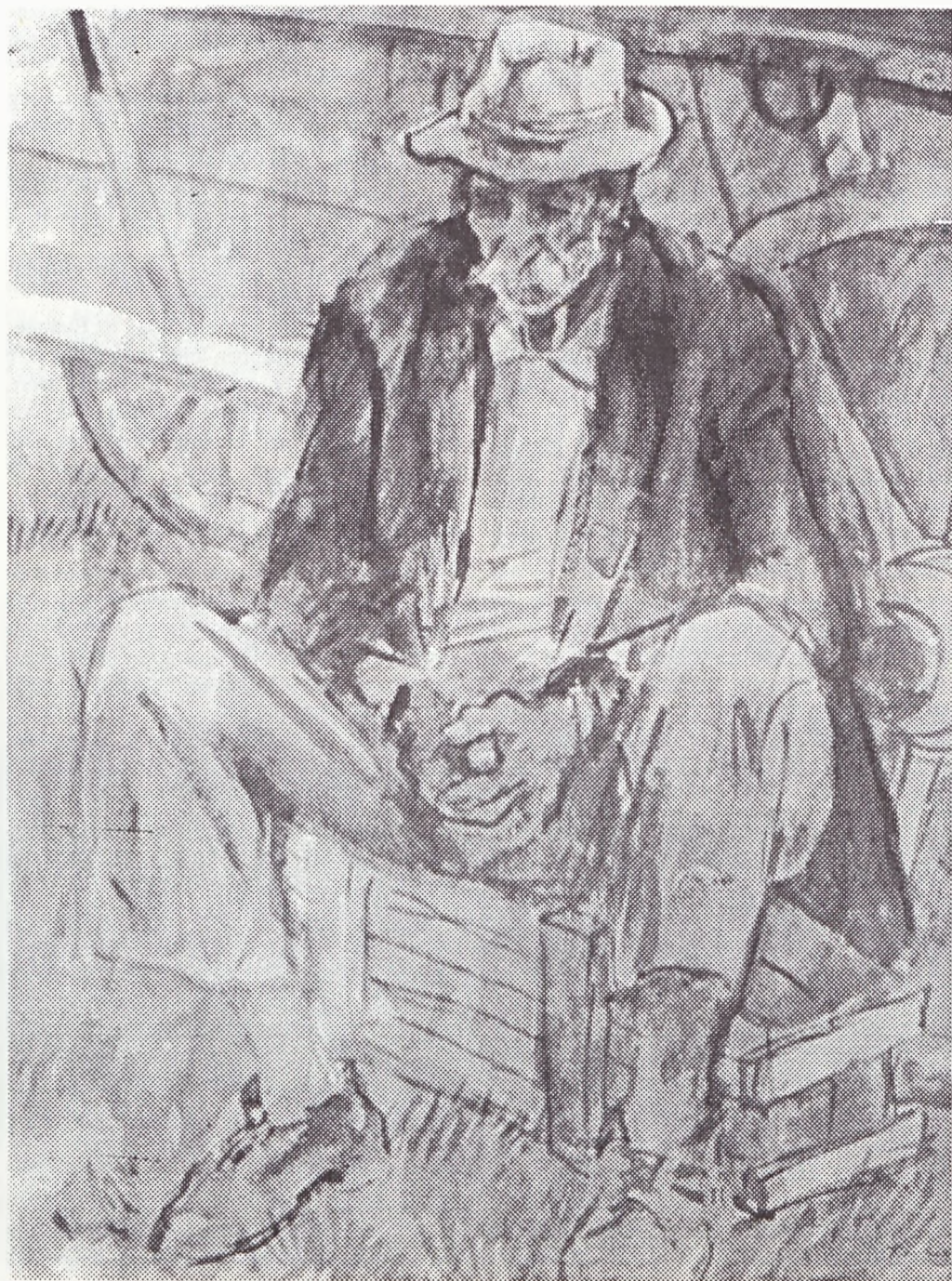
– Az ifjúsági altáborban vettem részt. Elég strapás volt. Jól megdolgoztattak. Állandóan kirándultunk. Zacskóból ebédeltünk.

– Jó volt, mert számomra, az egyik vezető felszínre hozta gyengeségeinket, azokat a pontokat, ahol változtatni kell.

– Jó lehetőség adódott regnumi öntudatunk, azonosságunk tisztázására.

– Megerősödött bennem, hogy az Evangéliumot csak közösségben lehet megélni, s erre a Regnum egy borzasztóan jó keret, azért, mert az összes korosztályt befogadja. Nagyon életszerű, csak azt kívánja, hogy legyünk természetesek, nem kíván lehetlent az átlag honpolgártól, csak annyit, hogy természetesen vegye országának sokszínűségét.

Peák Ildikó

Emberi módon, emberi szavakkal szólni...

Farkas András
(1920-1991)

Kortárs művészetünk talán egyik legjellemzőbb vonása az erős érzelmi effektusok alkalmazása, a megdöbbenés – vagy meghökkentés – a sokkolás. Nem véletlen, hiszen világunk percről-percre változóban van, új meg új, gyakran durva, erőszakos hatások érnek bennünket.

Nem meglepő tehát, ha napjainkban egyre kevesebben vannak, akik állandó értékeket – az esztétikumot, a harmóniát, a humánusot, az Ember tiszteletét – állítanak célul maguk elé. Különösen, ha mindezt “közérthető” formában, ugyanakkor magas művészi színvonalon teszik. Farkas András ezt az utat választotta, s járta végig.

1920-ban született Abaujszinán, a mai Cseh- és Szlovák Köztársaságban – földműves család hetedik gyermekeként. A Képzőművészeti Főiskolát 1944-ben végezte el. A világháborúban rövid katonai szolgálat után szovjet hadifogsába esett. Szabadulása után előbb Nagykállón, majd 1947-től Balassagyarmaton élt és tanított. Tagja volt a Művészeti Alapnak és a Magyar Képzőművészek Észak-magyarországi Területi Szervezetének. Rendszeresen vett részt csoportos kiállításokon, s számos egyéni tárlata nyílt meg. Művészi munkássága jutalmaként több ízben nyert pályázati díjakat, plaketteket – így 1971-ben Madách-émlékéremet. Szinte élete utolsó pillanataig festett, dolgozott. 1991-ben halt meg Balassagyarmaton, mindenki számára váratlanul.

Nemcsak kiváló alkotó volt, hanem kitűnő pedagógus is. Volt diákjai, tanítványai ma is szeretettel, tisztelettel emlékeznek rá.

Nehéz feladat, s egyben önkényes, szubjektív tevékenység egy alkotó életművét kate-

góriákba rendszerezni, témakörök, műfajok köré csoportosítani. Ha mégis megkíséreljük – úgy tűnik – Farkas András munkássága három nagy egység; a nógrádi emberek, a táj, valamint a szépirodalom ihlette illusztrációk köré rendezhető.

Farkas András művészi világa emberközpontú világ. Példaképe a nagy klasszikusok közül – bár csodálta Michelangelo emberfölötti títánjait, szibilláit – Rembrandt és Velasquez volt, akik a hétköznapi egyszerű embereit tudták áhítatot keltő, költői magasságokba emelni.

Művein szűkebb világának – Balassagyarmatnak, s a környező falvaknak – lakóit, parasztembereket, egyszerű kisembereket, aszszonyokat, szomszédokat örököltette meg. Figurális helyszínei kiválasztását döntő módon befolyásolta származása, a földműves család öröksége. Számára ez az életforma volt a legkedvesebb és legértékesebb. Hiszen a parasztember tökéletes összhangban, harmóniában élt a természettel. Szerette s becsülte a

termőföldet, az állatokat, értett hozzájuk. Életét kitöltötte, megneemesítette a teremtő munka s annak öröme. Ezt a harmóniát tartotta Farkas András a legfontosabbnak, s maradéktalanul tudta megjeleníteni alkotásain.

Emberalakjai nem szépek. Arcuk meggyűrt, derekukat meggömbítette a munka. Mégis szép a "kemény vágású ránc" arcukon, hajlott hátuk ellenére sem törődöttek, elesettek. Nehéz léptűek, zömökek, mégis nemesebbek, mint Millet kétes idillt sugalló figurái. Méltóságteljesek, kevés mozdulatúak, szűkszavúak; erőteljes és örök érvényű típusok. A művész néhány kifejező mozdulattal, arcvonással jellemez, mégis mindent elmond róluk. A háttér – kis házak, pajták, faluszéle vagy szántóföld – szintén jelzészzerű, mégis hiteles. Az alakok a gyakran alacsony horizont előtt megnőnek, felmagasztosulnak.

Farkas András festményeinek színvilága szándékosan visszafogott. Alapozatlan papírlemezre, mégpedig egyszerre festette kompozícióit. E módszerrel a vízfestményhez, pasztellhez hasonló hatást ért el olajképein. Szívesen használt földszíneket, a barna árnyalatait – ebben is a távoli mestereket, Rembrandtot, Velasquezt követve – festményei mégsem sötétek, reménytelenek.

Földműves őseihez hasonlóan rosszul érezte magát a városban, lélekben falusi ember maradt. Ő azonban ecsettel közeledett a szeretett földhöz. A természet ölnél élő emberek mellett szívesen festette, rajzolta magát a természetet. Ugyanazzal az alázattal közelített tárgyhöz – elsősorban az ipolymelléki tájhoz –, valamint figuráihoz. Tájképei – akvarelljei, rajzai – lazább, pasztózusabb ecset, vagy tollvonásokkal készültek, mégis az előbbiekhöz hasonlóan összefogottságot, harmóniát sugároznak.

Tájképein az apró részletekben is érezzük az erőt, a végtelenséget. Az ártéri erdők, a dombos táj nyugalma a madarak, fürdőző lovak, a kis házak, a nyugodt mozgású emberek nem zavarják meg, inkább kiegészítik, telje-

sebbé teszik azt. A vonalak, színek, formák összhangja a romlatlan természet költőiségét sugározza. Még a düledező, omladozó pajta is poétikus Farkasnál. Tájképei sem idillikusak azonban – csupán a körülöttünk lévő, szinte észrevétlen szépet szeretné megmutatni a művész.

Mesterien bánt nemcsak az ecsettel, hanem a tollal is – apró vonásai nyomán kirajzolódik szemünk előtt a felhő járása, a falombok zúgása, a fű zizegése. Szigorúan ügyelt mégis az árnyokra – grafikai nem szárazak, aprólékosak.

A rajz, a festészet, valamint a tanítás mellett Farkas András életét az irodalom töltötte ki. Az írott szó szerepe pedig számtalan illusztrációra ihlette. Alkotói felfogásához híven elsősorban a magyar- s a világirodalom klasszikusai ragadták meg képzeletét. Szerette a magyar múlt neves literátusainak – Balassi Bálintnak, Pázmány Péternek – verseit, írásaikat. A múlt század hazai irodalmából a világirodalom szövegeiben is örökérvényű, időtálló Petőfi-lírához, s a madáchi Tragédiához (utóbbihoz több változatban is) készített illusztrációkat. Széles körben ismertek Babits Eratójához készült leheletfinom, érzékeny rajzai. A világirodalom lírikusai közül – többek között –, kedvvel illusztrálta Villon olykor fanyar humorú, olykor tragikus hangú balladáit. Különösen szerette, szívesen olvasta és öntötte grafikai formába az orosz klasszikusok – Dosztojevskij, Tolsztoj, Csehov, Gorkij és Gogol – regények, novellák jeleneteit.

Szövegképei kiűnő, tömör jellemábrázolások. Technikájuk, megoldásaik skálája rendkívül széles – a formákat csupán jelző, finom körvonalaktól az erőteljes, vibráló tollvonásokon át a pasztózus, foltszerű hatásig terjed. Egy-egy történelmi kort felidézve felhasználja a korabeli művészeti stílust, saját, egyéni formakincsébe beillesztve. Ezzel hiteles és jellemző atmoszférát teremt, egy-egy grafikai lapon cselekménysorokat, az írott szöveg lényegét összegezve.

"Meghallani a kor üzenetét, hozzásegíteni az embert kora megismeréséhez, keresni az

igazságot.” Ez a mondat nemcsak Farkas András illusztrációinak, de alkotói felfogásának, útkeresésének, egész életpályájának mottója is lehetne.

Kereste a művészet igazságát. Vitába szállt mindazokkal, akik a művészet feladatának a megdöbbenést, sokkolást tartották. Az “anarchikus”, széttöredező felépítésű festményekkel, grafikákkal szemben a gondolatokat ébresztő harmóniát, összhangot állította. Az avantgarde, s a transzavantgarde elidegenedtségét az emberközpontú – ugyanakkor a természet belső egyensúlyán alapuló – világ nevében tagadta. Nem alkalmazott bonyolult jelképrendszereket, áttételeket – művei önmagukért, önmagukról beszélnek a humánus nevében “emelik fel szavukat”.

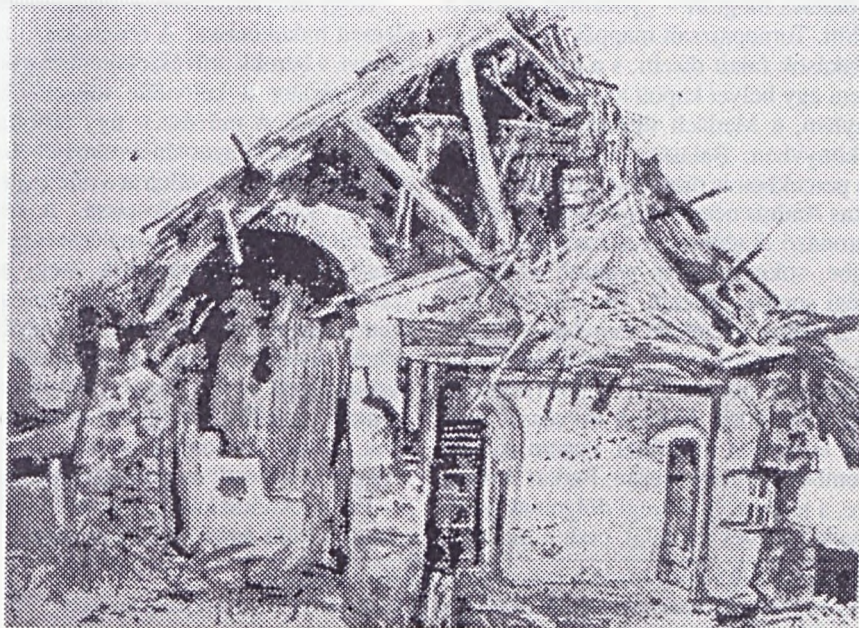
És Farkas András mégsem élt “elefántcsonttoronyban”. Természetéből fakadóan művészetéhez szervesen hozzátartozott az életöröm, az élet igénye. Művében a nagyformátumú festmények, “súlyosabb” grafikák mellett megfértek a gyermekportrék, az anyaság gyengéd képei, a meztelen női test dicsőrete, kis, gyakran humoros életképek, vázla-

tok. Mindegyiken ugyanazzal az örömmel, átéléssel dolgozott.

Ízig-vérig nógrádi festő volt, s annak is vallotta magát: nem mellőzve, hanem ebből fakadó íratlan kötelezettségeit átérzve volt az. Látóköre, alkotói intelligenciája azonban túllépte Palóccország határait, s megóvta őt a provincializmustól. Nemcsak munkássága, személyisége is többrétű volt. Szenvedélyesen szerette az igazat, dinamikus emberként heves vitákban is kiállva érte. Kedvelte a jó társaságot, melynek körében szívesen élcelődött, tréfálkozott. Önmagáról szólva azonban mindig szemérmes volt, visszafogott. Gondolatait szép, ízes nyelven fogalmazta meg.

Ars poeticája szerint mindig olyan kíván elmondani műveivel, mely szélesíti közönsége látókörét, gazdagítja érzelmeit. – Festményei, grafikái az örömet nyújtó harmóniára, esztétikai értékekre, s embertársaink iránti tiszteletre ébresztenek.

Farkas András mondanivalója talán még aktuálisabb, megszívlelendőbb lehet napjainkban, mint életében volt.

Szabó Péter

Farkas András törvénye*

Amikor hírül kaptam Farkas András halálhírét, első levertségem után sokszor meghallgattam Lublini János 1537 és 1548 között keletkezett gyűjteményéből az egyik reneszánsz táncot.** Ez a zene emelt ki összetörtségemből, s már a temetésre is e hangokkal a fülemben mentem el. Akkor még nem tudtam pontosan megnevezni, hogy miért találkozott össze bennem a reneszánsz dallam és a Farkas András halála fölött érzett gyász. Mi van ebben a gyászban, hogy a reneszánsz fejedelmi bevonulások zenei hangulatában kíván feloldódni?

Ma már jól tudom, hogy a halál győzelme Farkas András fölött csak a viaskodás első felvonása volt, mert "Bandi bácsi" újra a küzdőtérré lépett. Képeiből falanxot alkotva állt fel, s így bocsátkozott a nehéz tusakodásba. A halálos öklelés megtört – győzelmet aratott a halál fölött. Tornapajzsait mappák őrzik, egyrészük lakások falait díszíti, s a tornapajzsok közül nem egy helyet kapott a most megjelent kiadványban, a Madách illusztrációit összegyűjtő könyvben. Balassagyarmat festőfejedelme e percekben is diadalmenetét járja.

Farkas András nem könnyen jutott hozzá a fejét koronázó diadémés festőbarethez. Szegénységbe, sokgyermekes paraszti családba, kisebbségi sorsba született, ám súly alatt növekszik a pálma – szokták mondani – s az ő pálmája a különösen nehéz súlyok alatt különösen magasra növekedett. Közhelyszámba megy az a mondás, hogy a művészet nem csupán a természet másolása, hanem alkotás sajátos emberi törvény szerint. Farkas András törvénye, a természet lényegi dolgainak a felfejtése volt. "Kevés vonallal, csak a lényegre

koncentrálj!" – írta egy levelében. Hogy mit értett pontosan a lényegen, persze maga sem magyarázhatta meg tételelesen, hiszen ösztönösen érezte meg a valóság lényegét. De eljutott a lényegig.

Hogy milyen törvény gyúrja át a természet elemeit műalkotássá? A reneszánsz, a manierizmus, a barokk művészetelméleti irodalma a magyarázatot a különféle ideaelméletekben találta meg. A művész – úgy tartották – az isteni inspiráció nyomán az elméjében megfogant ideát, előképet váltja át a rajz segítségével látható, konkrét műalkotássá. A természet konkrét formáinak felhasználását még azok az ideaelméletek sem tagadták meg, amelyek szerint az előkép a művész agyában a természettől függetlenül jött létre. Az ideát – úgy vélték – a művész a természeti formák ábrázolásával fejezi ki úgy, hogy a természetből az ideának megfelelő dolgokat emeli ki, vagy mint például Grecoról gondolták, a természet formáit az ideának megfelelően torzítja.

Farkas András korai ifjúságától kezdve vonzódott a múlt nagy klasszikus mesterei iránt.

* Elhangzott 1992-ben a Madách-ünnepségen, Balassagyarmaton

** A Gems of the Renaissance Music (Camerata Hungarica, 1976.) című hanglemezen.

Rokonalkatnak érezte magát Tiziannal, Brueggellel, Rembrandttal. Benne is megvolt Goethe szavával élve "a magasabb egzisztencia", s ennek megfelelően tudott létrehozni valóban műalkotásokat. Amikor a nagy német esztéta az igazi műalkotásról szóló írását olvastam, egy sornál megakadt a tekintetem. A tökéletes műalkotás – fejtegeti – "még a legközönségesebb dolgokkal is jelentőségükhöz és méltóságukhoz illőn bánik: felette áll a természetnek." Igen – döbbsentem rá – kétségtelenül ez Farkas András művészetének legalapvetőbb ismérve. Ám még e megállapítással sem jutottunk elég közel Farkas András művészetének teljes megértéséhez. Hiszen a természet látszólag jelentéktelen elemeit már korábban is a műalkotás szintjére emelték. A francia impresszionisták vezéralakja, Monet például több mint egy tucatszor festett meg egy szénaboglyát. Őt az optikai kísérlet miatt érdekelte a szénakazal, hogyan váltja az színértékeit a napszakok fényerősségének megfelelően.

Farkas Andrást egészen más miatt foglalkoztatták a természet látszólag hétköznapi összetevői. Az ő művészete elsősorban figurális művészet. Az egyszerű emberre figyelt, őket ábrázolta jelentőségükhöz és méltóságukhoz illőn. Hordozott magában egy ideát, amely harmonizált egy tisztességben megöregedett parasztember lelkével, egy hajnaltól sötétedésig dolgozó földműves kitartásával, egy gyermekét szoptató anya odaadásával. S mert ezekre figyelt – milyen szépen mondja Goethe – művészete felette állt a természetnek.

Farkas Andrásnak csodálatos képessége volt az alapvetően lelki tényezők kiérésére, vizuális kifejezésére. Németh László azt írta Móriczról, hogy a nagy realista író alakjainak megformálásánál mindig a legszembetűnőbb külsődleges jegyekből indult el, innen jutott el a lényegig. Amikor Móricz Kaposvárott meglátogatta Rippl-Rónai Józsefet, az öreg festő éppen egy karosszékben ült, s csak annyit mondott köszönésképp maga elé nézve, "No..." S Móricznak ez az egyetlen komótos *no* szavacska elengedő volt arra, hogy kibont-

sa Rippl-Rónai József személyiségének lényegét. Farkas Andrást ugyanígy a felület, a megtört arc, a ráncos kéz, a gyűrt zakó, a hajlott hát juttatta el a lélek titkaihoz. S amikor ezekről szólt, már a lélek teljes feltérképezése birtokában kissé expresszív és kubista módon kezelte a formát a kiértézt ideának megfelelően.

Farkas András stílusában nem kötődött egyetlen mesterhez, egyetlen iskolához sem. A kezdeti Rudnay-élmény szinte teljesen eltűnt képeiről. Konokul haladt előre. Az a freskóhatás, amelyet az alapozatlan kartonra felvitt, vékony rétegű olajfestéssel ért el, s az a monumentalitás, amely formafelfogását jellemezte, talán csak a hódmezővásárhelyi iskola némely művészeivel rokonítható. Világa lokális, de nem provinciális világ. Ahogy a téli németalföldi tájat Bruegel fedezte fel, és ábrázolta jelentőségéhez és méltóságához illőn, úgy a palóc tájat és embert Farkas András tette örökké.

De hozzájárult ő még valami másnak a megörökítéséhez, továbbgondolásához is. Madách nagy drámáját, Az ember tragédiáját illusztrálta több alkalommal. Madách elébe ment Farkas András szándékának, aki művészetét arra tette föl, hogy a legközönségesebb dolgokban is a jelentőséget és a méltóságot keresse. A "göthös, tyúk mellű tekintetes úr" – ahogy Jobbágy Károly Madáchot jellemezte – levette Farkas András válláról a kutakodás terhet, s elvezette színéről-színre a jelentőshöz, a méltóságoshoz, a földöntúlihoz, a küzdelemben megnevesült emberhez. Farkas András ismerte már a földműves parasztemberből intuitive kiértézt érték geneziséét. Tudta jól, hogy azt egyedi töprengések, tapasztalatok, sokszor tragédiák érlelték. Az emberi megnevesülés folyamatának általánosított pannójában, a tragédiában azonban sűrítve, egyetemes mivoltában, történeti visszatekintésben feszült ki előtte mindaz, amire az egyéni sorsok bemutatásánál a nemzeti keretek között lett figyelmes.

A magyar kultúra napja közelében a Himnusz kapcsán fejtegette Csoóri Sándor azt, hogy a remekművek csöndben is munkálkodnak s újabb és újabb helyzeteket teremtenek.

Farkas Andrásban az 1950-es évek elejétől kezdve folytonosan új és új helyzeteket teremtett a Tragédia. A Tragédiához készült rajzok megjelent könyvének műélvezői végigkísérhetik Farkas András és a Tragédia viszonyában beállt változásokat: a kiadvány lapjain egy-egy szín illusztrációi egymás mellett szerepelnek. Jobban, plasztikusabban érzékelhető így

a Farkas András szemléletében beállt változás. Jómagam a könyv bevezetőjében Lucifer fel fogásának változatairól szóltam. Farkas András szemléleti változása azonban a Tragédia szinte minden lényeges vonatkozását érinti, s ekkor mindnyájan a valódi művészet izgalmával követhetjük nyomon a gondolati fejlődés állomásait.

Tarján Tamás

Szemmagasságban

IV.

Amikor a szerkesztőség megtisztelő fölkérésére írni kezdtem e sorozat jegyzeteit, arra is vállalkoztam, hogy a színházi évad fontosabb eseményeiről ugyancsak beszámolok. Ehhez most érkezett el az alkalmas pillanat, s nem is érzem műfaji határsértésnek, hogy a szezon eddigi, általam látott és egyértelműen jelentősnek vélt premierjeiről (háromról) e könyvkritikainak megismert rovat keretein belül írok. Ezek az előadások ugyanis a szó szoros, vagy jelképes értelme szerint szemmagasságban zajlanak. Főként az időrendbeni utolsó – amelyről legelsőként igyekszem véleményt formálni.

(*Másfél négyzetméteres színház*) A magyar avantgard színjátszás jószágos fenegyereke, HALÁSZ PÉTER hazatért a nagyvilágból, hogy a *Katona József Színház Kamarájában* megrendezze A KÍNAI című, inkább szituációsorozatnak, mintsem darabnak nevezhető művét. Kevésrel a bemutató után, február 22-én a televízió 1-es csatornája – *Forgács Péter* riporter és *Sólyom András* rendezőoperatőr munkájaként – érdekes és vonzó műhelyfilmet sugárzott a próbafolyamatról, tehát noha a színművet esténként csak 70-80 ember láthatja, mégis sokan tudomást szerezhettek lényegéről. Így arról is, hogy Halász – maga tervezte díszletként – festett vásznat függesztett az ék alakban elhelyezett nézőtéri

székek elé. Ezen a primitíven piktorolt "mozivásznon" egy operaház (vagy nemzeti színház): elegáns-csilláros teátrum épület látható, nagyfülű salátafejű, groteszkül karakterizált férfiak és nők publikumával, akik természetesen maguk is a színpadra (a színpadi színpadra) merednek. A Kamra közönsége tehát mintegy "folytatódik" a festett közönségben, a festett színház lelke, csodakapuja pedig az a mintegy 1,5x1 méteres – kis függönykével szintén eltakart – négyzet alakú nyílás, amelyben az *ottani*, s persze egyben most már *itteni* színészek megjelennek.

A nyílás mögött vízszintesen és függőlegesen is osztott valódi színpadka húzódik, amelynek "díszlete" egy-egy, csak részben látható ülő-

vagy fekvőalkalmatosság, miliőjét, jellegét pedig álló- vagy mozgóképek háttérvetítése alakítja ki. Ha a vetítés például egy szemközti házat vagy egy amerikai, közismert helyszínt villant elénk, határozott térélményünk, locus-érzetünk támad; ha a mozgófilmen fák szaladnak, akkor a színpadon üldögélő személy mintha vonaton, magasvasúton utazna. A pindurka színpad nem érződik szűkösnek: az említett leleményes trükkök, fantáziadús képkompozíciók révén belefér az egész világ. A kis üres tér is színházcsinálásra alkalmas üres tér – mondhatjuk Peter Brook híres könyvcíme nyomán.

Mi szükség van erre a sajtósági, legtalálóbban tán bábszínházinak nevezhető szcenírozásra? Miért készíti

a rendező még a fekvő szék-sor-piramis közepén ülőket is állandó nyaknyújtogatásra (nem beszélve a szélen letelepedettekről, akik az aprócska képkivágásban jobbra csak a túloldali történéseket szemlélhetik)? Mert *A kínai* – többek között – az emberi kicsinység és nagyság megjelenítése, az uralkodó részlet és a vágyott egész ütköztetése, a mindenkor torzó és a soha-kori teljesség groteszk viaskodása. Ennek a színhátnak a kétségtelen zsenialitás halhatatlan remekműve, *A csodálatos mandarin* bartóki muzsikája ad foglatot: így a mindössze másfél négyzetmétert befogó színpadkeret szimbolikus és misztikus kerete a zene. A monumentális, a végérvényes övezi a pindurkát, az alkalmit, a játékmódban is részint rögtönzöttet (más kérdés, hogy a Katona József Színház ezúttal is kiváló színészei, a rendező alakmását megformáló *Máté Gábor*, és a gyermekszínész *Elek Józsa* kivételével nemigen akarnak rögtönözni, kötetlen szöveget mondani, sőt *Udvaros Dorottya* szembetűnően rögzítette szavait és mozgásának ko-reográfiáját is).

A játék szervező elve szükségképp a *pars pro toto* ősi ábrázolástechnikája. Mivel a gyermek (egy másik, még kisebb gyermek) kívül színész emberfia teljes valójában sem állva, sem ülve, sem fekvve nem fér el a kis

látványfókuszban, a szereplőket testrészeik képviselik, sőt olykor a testrészeiket is csak "meghoszabbító" tárgyak képviselik. Ez valóban vérbeli bábszínházi játékmód, egyben filmes kompozíció, képvágás. Tudvalevő, hogy valamely bennszülött népcsoport kétségbeesett siránkozásban tört ki, amikor először láttak filmvetítést, s a vásznon önálló életet élt egy emberi fej. Nos, itt aztán zenghetne a színház a bennszülöttek szent megrökönyödésétől – de bizony a Kamra általában fiatal és vajútfüld publikuma sem fojthatja el meglepett szisszenését, kuncogását, amikor például csak egy hatalmas, begipszelt láb lengedezik a "rámában" (egészen oldalsó pozícióból esetleg látni, hogy a lábat egy kéz lengeti), vagy egy hosszan kunkorodó telefonzsinór rángatózó idegerőlteti egy monológ szavait (maga a beszélő ember rejte marad a kulisszák mögött, ám az érzékeny mikrofonok erősítve-torzítva közvetítik a hangját, akárcsak a színpadi színpad függönye mögötti egész műhelymunka zörejeit, a kávéscsésze kavargatásától az elharapott káromkodásig). Egyfelől roppant intim ez a zártság: otthonossá válik a néző számára a kicsinység – nagyság, a "világban való elférés", mint filozófiai és morális probléma, mint *szabadságprobléma*; másfelől mulatságos a színészek igyekvő

fészkelődése, hiszen már ketten is alig férnek el – vagy alig férnek be – a szemmagasságban lévő "díszletdobozba". Ha az intimitás és az igyekvés hangsúlyosan összetetalálkozik – például a rendező és a táncosnő szerelmeskedésekor –, akkor végképp nem fojthatjuk vissza keserves mosolyunkat. Halász Péter szívesen mondhatja: ő csak azt nem szereti a világban, ha szeretetlenséget talál benne. Ennek nem mond ellen kegyetlen figuramozgatója: hogy szereti egy kicsit nem szeretni az emberi nemet. Szereti szeretettel nem szeretni a homo sapienst.

Az eredetileg amerikai nézők számára készült, jó öt évvel ezelőtt bemutatott *A kínai* a kicsinység (és a "minden egész eltörött") szimbolikájába az árvaság érzetét, földoldásként pedig az együttérzést, az aktív és segítő szánalmat is belefogalmazza. A darab alcíme (magyar viszonyokra átültetve): "...avagy a Katona József Színház színészei megpróbálják színre vinni *A csodálatos mandarint*." Tehát csak megpróbálják: nemigen fog sikerülni nekik, sőt egyáltalán nem fog sikerülni, illetve amikor nem sikerül, éppen akkor tökéletesen sikerül... s akár sikerül, akár nem, nem nekik sikerül vagy nekik nem sikerül, hanem azoknak a komédiásoknak, akiket ők játszanak. Vagyis pontosabb azt állítani: a Kato-

na József Színház színészei megpróbálják színre vinni egy félig-meddig alkalmi és félig-meddig amatőr amerikai színháztársulat tagjait, akik megpróbálják színre vinni Bartók remekét. Ez a szórászhasogatás – vagy emelkedettebben: kettős, többszörös fénytörés – ugyancsak indokolt: Halász nem kevés önéletrajzi érvénnyel mesél arról a grupp-ról, amelyben jószereivel senki sem tudja jól az amerikai angol nyelvet, hiszen a rendező magyar származású, a főszerepért tülekvő balfácán olasz ősköltőt ered, és így tovább, egészen addig, hogy egy *kínait* kellene ugyebár eljátszani... Maga a kínai egy árva szót sem ud az Újvilág nyelvén, éppen most „disszidált” hazájából, a Kínai Népköztársaságból, és a beilleszkedés első mozzanataként egy kismagnóról azt a roppant hasznos nyelvlecke-mondatot magolja, hogy „veled szemben a falon egy óra fűg”. Ezt már tudná (noha nem értené), csakhogy mindig megretten, amikor a szalagról egy pedagógiai éthosztól fűtött sebes női hang ráparancsol: ezt most ismételj meg! A szerencsétlen megismételné – és meg is ismétli! –, csak arról nincs fogalma, hogy most az ismétlés az ő dolga. A sokszoros nemzeti áttétel, a totális nyelvi kiszolgáltatottság, az óriásföldrészt, a gazdag ország háttérben fölmagasodó vetített képei és jelképei fo-

kozatosan ébresztenek rá az emberi, felebaráti sorsközösségre: a világárvaságra.

A kicsinység, az elvezettség csöppet sem mélabús és lemondó – éppenséggel virgonc és derűs bemutatása a darab. Az a megfontolás vezérli, hogy bár az ember keze-lába és füle-farka kilóg a neki rendelt (itt: *rendezett*) szűkös léteiréből, színtérből, a dolog fordítva is fölfogható: a végtelenül tágas és gazdag életet, a lehetőségeiben, rögtönzésekben korlátlan embert lehetetlen betömöszkölni – mint állatkert-színházi bámulnivalót – egy színpadnak kinevezett kalitkába. Mire ezt végiggondoljuk, már működésbe is lépett ellenerőként az előadás paradoxona: mindennek ellenére még ilyen kicsi térbe is belefér a teljes élet, belefér a játék-atommagba az univerzum. Elfér *A csodálatos mandarin* zenéje mellett a mi fülünknek (és Bán János finoman parodizált előadásában) eléggé szörnyűségesen ható kínai szerelmi dal (amelyet szegénynek egyetlenegyszer sincs módja végigénekelni), megfér a zenével és a zene elleni zenével az a magány-muzsika, amelyet a sorstalanul titokzatos sorsú *Papp Zoltán* szólaltat meg hangszerén, és belefér az el nem játszott *Mandarinba* a tragikus és felemelő példázat minden csodálatossága – mivel a kínai szerepéhez próbajátékokra invitált kínai az inst-

rukciókból egy kukkot sem értve, a saját legszemélyesebb szerelmi és testi felindulásában eljättsza-elköveti a színésznőn azt, amit a színésznő rendező-férje akart, de persze csak játéknak akart. A finálé szép perceiben kiteljesedik a kicsinység és az árva létbevettség harmadik, követő szólama: az ember nem ura szándékainak, nem kormányozhatja akarata szerint a történeteket, amelyek azonban végülis *éppen úgy* történnek. A kínait minden maszk nélkül játszó *Kaszás Gergő* a próbákon – próbaképp – gyermekkorra palócossá válásában is megszólaltatta az angolul nem tudó (tehát *magyarul* nem tudó), csak kínaiul tudó (tehát *magyarul* tudó) címszereplőt. Feledve az emlékezetes előadás néhány lanyhultabb, sőt akár dilettantizmussal rémisztgető epizódját, kell-e ennél a „palóc angolságnál” beszédesebb öszszegzés *A kínairól* – és éppen a *Palócföldbe...*?

*

(*Tenyérnyi színház*) *A kínai*, mint láttuk, „színházi színház”; olyannyira, hogy az elején az ébredő művészpár még packázik is a közönséggel: mi a fenének ültek ezek be ide, mikor mi épp a színpadon aludtunk? Mi a tūrót produkáljunk nekik, ha már egyszer itt vannak? Netán semmit, hisz a jegyet már megfi-

zették, hát üldögéljenek a pénzükért? Vagy adjuk elő *A csodálatos mandarint*? Esetleg éppen most vigye színre a darabbeli rendező azt a darabot, amely már régóta forog a fejében, egy vászonra festett opera díszletével, másfél négyzetméteres színpadnyílással, angolul nem tudó kínaiival? Máté Gábor és Udvaros Dorottya kitűnő rendező-táncosnő párja azt csinálja, amit él, azt éli, amit játszik, s bár Ők (a színészek) csak alakítják Őket (a színházcsinálókat), legsajátabb magukat inkább kell vigyék színre, mint a szerepet (ezért is lenne oly fontos a következetesen alkalmazott rögtönzés: a *csinálás mint élés*).

Minden hivatás, mesterség akkor irányítja önmagára a figyelmet, akkor lesz önvizsgálatának tárgya, akkor kíván intenzíven megmutatkozni, amikor az önmeghatározás gondjával, az önazonosság válságával, a működés komoly nehézségeivel küzd. Ilyenkor a kitarukozás egyben a problémák megosztása, abban a reményben, hogy a betekintés talán orvoslást is jelenthet.

Nem véletlen, hogy manapság évada van a színházi színháznak. Önmagában véletlenszerű lenne – együttesen már tendenciát mutat, hogy *A kínai* első percében igyekeznek elsinkófolni a színházban-létet, azután meg minden szösszenést mint színházi jelenséget tüntetnek

föl; a Radnóti Színházban, a *Hajmeresztő* című "bűnügyi társasjátékban" szót adnak akár a legostobább krimifaló nézőnek is, és fölkinálják a nagyérdeműnek: tessék, parancsolj, válassz magadnak te gyilkost! – és valóban az lesz a gyilkos, akit az alkalmi népszavazás többsége kijelöl; a Budapesti Kamaraszínház *Mechanikus narancs* előadásában (*A kínai*hoz hasonló módon) az élet eljátssza azt, amivel a darabbeli író, új műve ideájaként, gondolatban eljátszik; és így tovább.

A színház önmagáról való töprengése, ugyanakkor sokkal egyetemesebb mű *A SZINHAZCSINÁLÓ* is. THOMAS BERNHARD, a nemrég elhunyt, diabolikus osztrák író néhány szereplős darabját a Budapesti Kamaraszínház Károly körüli "még-kamarább" kisszínháza tűzte műsorára. Ezt a színházcsinálásra meglehetősen alkalmatlan termet (amelyben, akár csak a Radnóti Színházban, egy ormóttan oszlopot kell mindig "eltüntetnie" vagy képbe komponálnia a díszlettervezőnek) mesterien rendezte be *Szirtes János*: az első pillanattól fogva a játék színhelyén, a száznyolcvan lelket számláló ausztriai porfészekben, Utzbachban érezhetjük magunkat. A szomszéd ország falucskáihoz egyébként nem illő jelző ezúttal helyénvaló, mert az ócska fogadóban mindent por lepelt el, vi-

lágáború utáni, negyvenötven éve nem bolygatott por. Pedig törölgötnék itt tessék-lássék módon naponta vagy hetente; még Hitler máig gondosan kiakasztott képén is végig-végigszánt az alázatos porrongy. Ebben a tipikus világvégi lomtárban, a vélhető érdektelenség és faragatlanság kellős közepén mi mást is akarhatna előadni négyfős színésztársulatával – családjával – a vándor komédiás, "a nagy Bruscon", mint *A történelem kereke* című grandiózus világdramát?!

Bernhard, a nagy pesszista Theatermachere szinte végigmonologizálja a dialógusokkal, kis jelenetekkel csak itt-ott megtűzdelt előadást. Ez a keserű, fölényes, kétségbeesett, kacskaringós, bölcs, nevetséges, szívenütő, alpári – tehát végletekből szólt magánbeszéd a Bruscont játszó *Sinkó László* bravúros mutatványa, a színházi évad eddigi legkiemelkedőbb eseményeinek, eredményeinek egyike. Legalább fél éves készülődés, tervezés, tanulás, ráhangolódás után lép be a *Tolmár Tamás* filmrendező által színre vitt előadás díszletébe, a színházul kiszemelt fogadóba a színházcsináló – hogy miközben önmagát tömjénezi és siratja, mindenfajta emberi *csinálás* tökéletes értelmetlenségét tárja föl. Kik a "macher" társai, "szövevségesei"? Elbambult, megcsúfult feleség – az életben és

a színpadon is a legelrettentőbb "drámai anya" –, készséges, stupid, tehetségtelen, lázadózó fiú- és lánygyermek a további szerepkörökre; és a közönség, a népség, az *alacsony tömeg*, amely persze legföljebb egy-két koválygó lelket jelent, akik tévedésből talán kíváncsiak a híres *állami színész*, a mellőzöttségében most tájolóásra, vándorkomédiásságra fanyalodó "nagy" Bruscon vajon miként gyúrja egyetlen óriási vízióba az emberiség felemelő és borzadályos történetét? (A mű egyébként *Karl Kraus* Az emberiség végnapjai című trágédiáját parodizálja, miközben osztozik Krausszal a "bugyborékoló moslék", a társadalom megvetésében.)

Sinkó játéka és az előadás művességének jelzésére, értékelésére elegendő elmondani azt, amit *nem ő* játszik el. Ez a művészgőgtől tajtékzó, kiskirályoskodó hajlamú, de nagyönis józan eszű férfi szeretet parancsokat osztogatni, s az esti előadás helyszínének kijelölése, biztosítása, berendezése is elemi létérdeke, hiszen immár a betevő falatja – a húsleves, az ásványvíz – függ attól, elsőznak-e néhány jegyet a minden biztonnyal szájalmas, tehetségfoslányokat cibáló attrakcióra. *Vallai Péter* – ő is vendégművész a tudatosan nagyon sok társulaton kívüli tagot foglalkoztató Budapesti Kamarában – játssza azt a méla,

lassú hentest-kocsmárost, aki mintegy megtettesíti a publikumot, és úgy-ahogy eleget tesz Bruscon igényeinek. Vallai fásultságtól, primitívségtől ordító némaságára is szükség van ahhoz, hogy a kopottas eleganciájú ősz úrból, a valamikor tán talentumos színészből előlávázzon a kétségbeesetten röhöggető bernhardi életszidalom.

A *kínai* színészei nem játszották el a játszánivalójukat, és mégis színre került *A csodálatos mandarin*. Bruscon, a színházcsináló az isten háta mögötti Utzbachban, és Hitler "háta mögött" is megcsinálja a színházát – ám amint elkezdi, már vége, mert amit a disznók nem tudtak szétröfögni, azt elmossa a zivatar...

*

(*Nagyszínház*) Az előbbiekben két stúdióelőadásról esett szó: ma ezekben a kis fészkekben érdemes melegedni. "Bealkonyult a »nagy« színháznak, a »nagy« előadásoknak – a Katonában is" – írta *Koltai Tamás*, épp Halász Péter rendezése kapcsán. Bár van igazság a megállapításában – főleg ami a tendenciákat, a szembetűnő jelenségeket illeti –, valószínűleg ő is csak félkomolyan, ironikus éllel vetette papírra vélekedését. Ha semmi mást nem játszanának ezidén nagyszínházban, mint *A MIZANTRÓP* című Molière-darabot

ASCHER TAMÁS kaposvári rendezésében, már akkor is lenne nagy színház. Vagy fordítsuk úgy a szót, hogy az évad egyetlen *nagy színháza* Ascher mesterműve a Csiky Gergely Színházban? (Volt azért más is az elmúlt hónapokban: *Gothár Péter* A kezdet vége című "világszínvonalú semmivel" gazdagította a Katona repertoárját, *Acs János* finoman csipkézett lélektan darabot – *Szabad zóna* – rendezett ugyanitt, két színészből lett rendező, *Mácsai Pál* és *Funtek Frigyes* figyelemre méltóan értelmezte újra – a Madách Kamarában, illetve a Nemzetiben – *Örkény István* két művét, a *Pisti...*–t és a *Töltéket*. A vidéki színházi gépezet mintha nehezebben lendült volna bele a szezonba.)

Petri György új, kiváló fordítását felhasználva *Székely Gábor* nem is olyan régen *Cserhalmi Györggyel* a címszerepben vitte színre az embergyűlölés tragikomédiáját. Nála az alapvetően értékes, megbecsülésünkre érdemes főszereplő teljes joggal undorodott a perc-emberkék sietős, talmi, harsány világától. Székely – akkor még nem tudtuk: hosszabb időre elbúcsúzva a hazai színházi rendezéstől, odahagyva a Katona József Színház igazgatói székét is – némiképp alteregónak fogta föl a mizanrópot, aki nem érti, miért gyűlölök, holtl ő csak gyűlölő azokat,

akik őt nem értik. Az atléta Cserhalmi a pompás fizikumhoz az intellektuális izzást is hozzáadta: e minta-ember távozása, kivonulása arculesapásként érte a maradékat, a társadalmat. Akiket itthagyt, azok persze nem nagyon mérték föl a veszteséget, s észre sem vették, hogy mekkora (morális) pofon csattant.

Gyűlölni a nem-értőket, nem érteni a gyűlöletet: Székelynél a 22-es csapatja is áldozatokra várva tátotta ki a száját. Ascher rendezésében más a kelepce, és egészen más típusú a főszereplő, sőt a szereplők teljes köre. Olyan mai, tágas, előkelően lepusztult, értelmiségi módra rendetlen polgári lakásba tették át a cselekményt, amelyet főleg a nagyvárosok egyetemistái, bizonytalan korú és egzisztenciájú öregdiákjai, a halálukig "induló tehetségnek" maradt kallódók népesítének be, valamilyen módon elcsaklizva-elörökölve a bérlelményt a szülőktől, öreg nagybácsiktól, az eltartási szerződés halottjaitól. Ascher közelebbről meg nem határozható állandó farsangolásban játszatja *A mizantropot* (nem szilveszter van, hiszen a jelenetek közt idő telik, csak a hangulatmaradék szilveszteri, a nekiszabadultságra utalnak a színes cafrangok: az egész életvitel konfettis, lampionos). A fiatalember-hősök minden teketória nélkül a mai

"ifjú kíméletlenek" ismerős öltözékekbe bújít, ismerős hajviseletű képviselői. Jobbrosszabb törtétek, az erkölcs cinikus mókamesterei, akik már egymás számára sem nagyon tartogatnak meglepetéseket: már kölcsönösen följelentették, legyilkolták, megmentették egymást, vérszerződtek, együtt vállalkoztak, közös nőket közösen és külön-külön szeretgettek és rúgtak ki, pojacáskodtak, önsajnáltak, néha tán valami jelentőset is alkottak... Telt az életük. Dokumentumfilm nem lehetne hitelesebb, mint ahogy Ascher hajszálpontosan instruált, invenciózus színészei élénk tárják ezt a galériát, a kopiatott rongyok, a tarka színek, az elegáns cuccok külső divatbemutatójával, és a taszító veselkedésformák, jellemek benső kollektívájával. Még ebből a csoportozatból is kiemelkedik *Molnár Piroska* hibátlan szoborműve az öregedő, kielégítetlen, álszent, gazdag, a fiatalabbakhoz törleszkedő asszony alakjában.

Az előadás alapkonceptiója, hogy a címszereplő csak *alig-alig* jobb ennél a bandánál. Ascher, aki legtöbb munkájában – legerősebben a csupa Platonovot színre léptető *Platonovban* – szívesen mond szigorú véleményt egész generációjáról, a bíráló körén belül tartotta az embergyűlölt is, akit *Lukács Andor* formál meg. Ismerjük ezt a tí-

pust: az egyetemen szép jövőti jósolnak neki, első díjat nyer a diákköri konferencián, talán benn is marad a tanszéken, nem marad benn, munkahelyeit váltogatja, szabadúszik, biztos hajléka soha nincsen, öreg aktatáskájában a fogkeféjét hordja és egy tucatnyi könyvet, a könyvek felének elolvasására sohasem jut ideje; észre sem veszi, és már elmúlt negvenöt éves. Mégsem nőtt be a feje lágya.

Lukács szikár, aszkétikus férfit láttat, s már maga az aszkézis is mindig Janus-arcú: egyszerre vonzó és taszító a fájdalomig túlesigázott önfegyelem. Kétségkívül erkölcsi orákulum az embergyűlölő – de kissé embertelen ember is. Nem tudja "az emberiséget, hisz ember vagy, ne vedd meg" igazságát. Itélőrejeének humortalan radikalizmusa, semmilyen kompromisszumot, külszint, játékoságot, lazaságot nem toleráló haragos végletessége nemcsak tisztítóúz lehetne a gyarlók számára (ha egyáltalán óhajtanának megtisztulni; ha tudnák, mi az), de el is égethetné még a szeretteit is. *A mártíriumként birtokolt igazság* – sokaknak lehet erről kellemetlen tapasztalata – állandó lelkifurdalásban tartja a környezetet, pontosabban megintcsak azokat, akiknek van lelkük, viszont nincs igazi okuk a furdalásra...

Felibe-harmadába kivitelezett előadásaink közt öröm

nézni ezt a hibátlanul precíz, fájdalmasan szép, önvizsgálatra készített művet. A színek azok a zugai is élnek, azok is berendezettek, amelyek szinte rejtve vannak a szem előtt. Érvényes ez a ru-

hák, a kellékek, a gesztusok arzenáljára is.

Le Misanthrope, vígjáték – írta Molière az árkusra, és folytatta a szereplőkkel: Alceste, szerelmes Célimène-be; Célimène, szerelmes Al-

ceste-be... Ebből lett Az *embergyűllölő* kaposvári drámája, ebből a szerelmesek szakítása, Alceste reménytelen távoztása a nagy semmibe – és a hatalmas úr a hatalmas színpadon.

Horpácsi Sándor

Ardamica Ferenc: Tejszínhabos halál

Két éve olvastam Ardamica Ferencről egy kitűnő novellás kötetet (Anyám udvarlói). Tele volt feszültséggel, keserőséggel, étellel, a csehszlovákiai magyar valósággal. Mintha nem ugyanő írta volna, már mint ezt az új kötetet, a Tejszínhabos halált, amelynek a címlapján az élveteg női arc fölött olvasható az alcím, erotikus novellák.

Nem értem ezt a reklámfogást, illetve, ha megértem nagyon elszomorodom miatta. Boccaccio Dekameronját, Apuleius Aranyszamarát, Zola regényeit vagy Maupassant novelláit – annak idején nem így reklámozták, mégis mindenki tudta miről szólnak. A szerelemről, a testről és természetesen hol elegánsan, hol ízesen-cselfesen, hol vastkoszókimondóan. A téma mindig eladható, mindig izgalmas. Csakhogy századunkban történt valami rettenetes. Az emberrel és a szerelemmel. A tabuk elvetésével eltűnt, elveszett a titok, a felismerés és a másokra találás remegő izgalma, az a varázslat, ami később felmelegíti – emlékként – a Philemonok és Baucisok szívét.

Nem Ardamica valóságismeretével van bajom, hanem a stílusával. Eldurvult, s olyan mint azé a kamaszé, aki azért trágár, hogy felnőttnek

lássék, hogy megbotránkoztasson. A hat novella mind "arról" szól, a kéjről, a kielégülésről, a titok hiányáról. Mondanám, hogy a kimondhatatlanról, de Ardamica most nagyon is bőbeszédűen kimond mindent, ahelyett, hogy ábrázolna. Szinte mármár fecseg. A legbántóbb ez a Szépségkirálynő című novellában, a Tejszínhabos halálban. Azért bántó ez, mert mind a hat írásban benne egy-egy kitűnő novella magja, ha úgy tetszik csontváza. A Szépségkirálynő című hős-nőjét megváltották szépségkirálynőnek. Későbbi házassága tönkre megy, amikor az anyósa (a papné) megtudja ezt. A szerencsétlen nőtől elveszik a gyerekét is. Inni kezd, s mintegy kompenzálандó az elveszített fiát kamaszfiúkkal kezd "anyáskodni". Hajdani szerelme, rajongója döbönti rá, hogy ez a perverzítés csőd. De teszi ezt

oly durván, bőbeszédűen, hogy elveszi a történet hitelét.

A Tejszínhabos halál kamaszlányhőse is valós élethelyzetet ábrázol. Pszichológusok, pedagógusok, de értelmes szülők a tudói, hogy a gyerekeknek is van erotikus játéka, szexuális élménye. Arankát a nagy apja lovagoltatta a térdén kicsi korában, s – akkor még tudatlanul – erotikus élményt (a tejszínhab édességét) jelentett a kicsinek, később ő maga idézte elő a szék karfáján, majd a kerékpáron. Ez okozza a halálát is: orgazmusa elszedíti, elüti egy autó.

Tipikus kamasztörténet az Oktávia. A szép csitri profi nőként bolondítja magába és elégíti ki az osztálytársait. De Ardamica nem a kamaszszerelem líráját írja meg, hanem a kamaszfiú találkozásait a nősténnyel.

Nehéz elhinni, mert motívatlan az Eleven tükrök. A

szépasszonyról kiderül, hogy rossz anya. A nagyszülők nevelik tizennégy éves koráig Vincét, aki amikor ismét hazakerül már nem az anyját, hanem a hódító nőt látja. A slusszpoén kitalálható: az asszony megkóstolja a részeg fiát. Tragédia ez? Az is lehetne, de Ardamica empátia nélkül szemléli a figuráit. Nincs túl jó véleménye a nőkről, kicsit sajnálja a férfiakat. – A Palifogás-ban pl. felcsillanhatna a humor, némi ironia. A szállodába igyekvő férfit leszólítják az utcán, s hősünk csak reggel döbben rá, hogy az adakozó nő kifosztotta, miután a kamaszlányát is be-

dobta az üzletbe. Tanulság: még mindig olcsóbb a szálloda? A megállók, állomások története is utcán kezdődik, ágyban folytatódik. A sokat próbált, kiégett nő játszik a nős férfival, aki még szereti, de már únja is a feleségét. A befejezés valószerűtlenül tragikus: a nő (forgalmista) karambolt okoz, mikor a férfi (telefonon) szerelmet vall neki.

Összegezve azt mondom, hogy minden történet nyomorúságos. Az erotikum Ardamicánál nem örömforrás, hanem törtsorsú emberek egymáshoz sodródása, mohó, kétségbeesett egymásbaka-

paszkodása. Semmi köze a manapság divatos rózsaszín, pornó, szex-könyvekhez, ennél jobb író Ardamica, de (még?) nem elég profi, hideg, cinikus ahhoz, hogy ezeket a műfajokat jól művelje. Nem tudjuk az erotika titkát. Néha egy-egy Rossini áriában több erotika van, mint Ciccolina összes idéetlenkedésében. Az igazi nők (írók) mindig is tudták, hogy a kendőzés, a takarás, a sejtetés sokkal izgalmasabb, mint a vaskos mutogatás, kimondás, nevén nevezés. Hiszem, hogy Ardamica is tudja ezt, s visszatalál igazi hangjához. (Nap Kiadó, Pozsony 1991.)

Tóth Sándor

Kövek és pillangók

(2.)

Keresztutak nyomában: Debercsény

A Galga völgye és a Zagyva folyócska között fekvő települések sokasága is őrzi az ősi Nógrád jónéhány emlékét: *Hollókő* világ-rangot vívott magának, *Mátraverebély* irodalmi és kő-emlékei elsősorban a szentlászlói mondakörhöz kapcsolódnak, bár megfejthetetlen talány a gótikus templom kősrája...

Tájba tagozódva *Debercsény* jelentéktelennek tűnik, a múltra csupán egyetlen 18. századi harangláb emlékezteti az utókort – de mellette újat állítottak. Akkor került sor erre, amikor a 80-as évek elején fölmerült az igény: templom is kellene a kis településnek, amelyről a múlt században *Mocsáry Antal* ezt jegyezte meg könyvében: “elegyes falu”.

Tíz esztendeje kétszázán lakhatták, azóta talán még kevesebben. Ezért is elgondolkodtató a népszándék, amely nem mondott le arról, hogy Úr-hajlékot építsen, sanyarú időben, igaz, már a lágyabb diktatúra hónapjaiban, ami azt jelentette: az akkori államhatalom (szolgája: az Állami Egyházügyi Hivatal) halani sem akart új templomról. Papnak, építésznek kellett leleményesnek lennie, amikor bejelentették: nem új épület készül, csupán a rozoga iskola megfelelő helyiségét alakítják át, hogy ott hetente továbbra is misézni lehessen.

Marosi Gábor építész persze “tüllépte” az engedélyezés határát, és remek épületet tervezett, amely aztán a falucska legékesebb

hajléka lett: “kívül sugalmas, belül nyugalmas”. 1984. szeptember 2-án felszentelték a templomot, megáldották a haranglábát. A szertartást a váci püspök végezte, de jelen volt a település szinte valamennyi tagja, távoli vidékek vendég-sokasága, és ott volt Nógrád megye festőművész szülőltje: *Bakallár József*. Szent Erzsébetről festett expresszív hatású főoltárképében már akkor gyönyörködhetett mindenki, amely a szakrális és a profán finom harmóniáját sugározza; kifejezése, formakezelése erőteljes, a kontúrozott vonalak miatt kompozíciója lírai töltésű, a figurák pedig mintha a palóc tájból “léptek volna” a képre...

Ha ez a művészi alkotás gyönyörködtet, a szikár tér oldalfalain elhelyezett *Via Crucis* táblaképei megráznak: lírából a drámába ezúttal átmenet maga a tér, amely Marosi Gábor valamennyi tervezésében mindig egyértelmű, törésmentes; csak ott “kerekít” a tervező, ahol az építészeti adottság kényszeríti.

Azt valljuk: a romanika a maga zömökségével, tömörszerűségével képes “érzelemre hangolni” (gondoljunk nagy katedrálisok hatásaira) így ez a romanika nemes stílusát követő modern felfogás is valóban átmenet a statikus állandóság és a mozgás drámai pillanatai között.

Bakallár József Keresztútja szintén fölkerült a falfelületekre, mire elérkezett a templom átadásának napja...

Ez a különben drámai alkatú művész rendkívül szerencsésen egyesíti a nagy- és a provinciális művészeti hagyományokat. Tájképei, a feszületek, az útmenti szegélykövek, fái, állatai úgy rendeződnek kompozíciókká, hogy a megbújtatott táji élmény egyetemessé válik. Átalakul, transzponálódik a falusi ember sorskérdése, és magyar kérdéssé válik.

A Via Crucis képsora mellé leginkább Juhász Gyula Tápai Krisztus című versének strófái illenek, felmutatva az 1980-as évek első feléből, s még korábbról a belső tragédiákat...

Mint minden Keresztút, a debrecényi is a fájdalom apoteózisa, Isten-fia alázatának és szenvedésének vizuális fejtegetése. Válaszadás a legmélyebb teológiai kérdésre: a passió-út közösségi és egyéni átélésére. Bakallár erőssége elsősorban a kezek játékában lelhető fel. Ő maga vallotta: a kéz mindent kifejez, ha a legalkalmasabb pillanatban tetten érjük. (Ezt igazolja legújabb Keresztútja is, az ország legnagyobb táblakép-sorozatán, az érdi templomban, amelynek tervezője ugyancsak Marosi Gábor.) A debrecényi táblákat szemlélve tehát legérdemesebb a kézből kiindulni.

Bakallár 14 helyett 15 állomást festett meg; nála a *feltámadás*-jelenet sem maradhat ki a stációkból. Vagyis az optimista keresztény alkotó nem csupán az ember győzelmében hisz, minden nyomorúságban, megpróbáltatásban a történelem kemény útján, hanem mindenekelőtt az isteni jelenvalóságban. Ez a kozmikus távlat határozza meg a 15. stációt, a

resurrectiót. Alakok egyenértékű társaiként trombiták, kezek beszédesen vallanak arról, amit a teológia Isten dicsőségének nevez. De miféle dicsőség ez? – Alázatból fakadó. Annak dicsősége aki, mint korunk esztéta teológusa, a francia Varillon írja: “egyedül szeretet akar lenni. Ez a dicsőség: súly”. A héber *kabod* első jelentése szerint. Vagyis: “nem a birtoklásé, mégcsak nem is a birtoklóé”. Kissé dadogva azt mondhatnók: “az önmaga súlyának könnyítéséből öröktől született lelki súly”. A szeretetét.

Ebben a fogalomban összesíthető minden szenvedés magyarázata.

A keresztény művész csak ennek a megközelítésére vállalkozhat, ha a bibliai szenvedéstörténet képi megfogalmazására törekszik. Keresztény életérzés nélkül nem lehet hiteles passió-értelmezés.

A 15. állomás pedig magyarázata-szintézise az előtte sorakozó tizennégynek, amelyek közül artistikus megoldásával, gondolati egyszerűségével kétségtelenül a

Jézus harmadszori elesését ábrázoló táblakép emelkedik ki. A 40x30-as nagyságú képfelület monumentális hatású. Térrövidülésben mutatja az első Emberfiát, aki keresztjére hanyatlik. Szervesen illeszkedik egymáshoz valamennyi figurális és tárgyi vonal, s már-már azt sugallja: aki harmadszor is ugyanattól a súlytól hanyatlik a porba; eggyé válik a súllyal; úgy vállalja, hogy már nem különböztet, mert “Isten megtestesülve és meghalva lemond a dicsőségről, de kinyilatkoztatja azt a Dicsőséget, amely túl van a dicsőségen”.

Valóban olyan mélység ez, amelyre nem lehet többé kép, fogalom. Csak a "Kereszt evidenciája" helyettesíti. Ebben érezzük a harmadik elesés mélységét, mintegy legfontosabb előkészítőjét a kereszten függésnek, amelyen a grünewaldi kezek és a halott arc középkori misztikusokat idéznek, köztük Eckhart "alázat teológiájának" legfontosabb "téziseit."

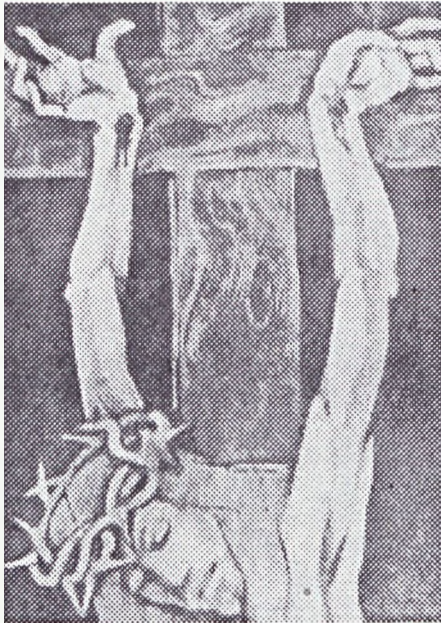
Bakallár merészen vállalkozik a holt portré festői elemzésére. Milyen ez az arc? Lehet, hogy egy környék-falu jellegzetes fiatal férfiarcának átirása: az erő még kiül a csontívekre, de már távozni készül megadón, szelíden. Ez Bakallár művészetének egyik utolérhetetlen érdeme. Ehhez bizony alapos karakter- és életismeret szükséges, a közösségekben élés elemi élmenye, amely nem kívülről rakódik az emberi lélekre, hanem belülről hódítja meg azt, s teszi a közösség elszakíthatatlan részévé.

Angyali ez az arc, holtan is. Magyar arc, amelyhez kommentárt csak történelmünk fűzhet...

Bár lírai hatásról szoltunk a főoltárképpel kapcsolatban, ha szerves egészben próbáljuk a stációkat egymáshoz rendelni, nem érzünk artistikus törést. Gondolatilag a fölfelé segítő emberi jóság sugárzik mindenfelől, a töretlen hit, reménység ars poetica, annak igazolása, hogy a századvég szorongatott esztendeiben is élt a hazai szakrális művészet legigényesebb irányzata, éltek (élnek!) alkotók, akik nem tettek mást, mint a török idők szorgalmas feren-

ces barátai, licenciátusai: terjesztették a Jóhírt, ahogy lehetett. Énekfüzetek vagy képek? Mindegy. Szó és vonal örökkévalóságában a belülről üzenő vágy bontja ki mindenkor angyali szárnyait.

Bakallár, mint annyi kép festője: fra Angelico-i lélek. Szépségeszménye ösztönösen ragaszkodik a rilkeihez, amikor a költő az Angyalról ír verset. Debercsény templomának keresztútját járva sem gondolhatunk másra:

Hogyha kiáltok, szómla ki hallgat az angyali rendekből s ha hirtelenlül a szívére venne is egy közülük: elenyésznék létem erősebb léte tűzén. Hisz a Szépség semmi egyéb: a Szörnyű kezdete csak, amit épp hogy elviselünk még, s egyre csodáljuk, mert közönyében megveti úntan, hogy szétűzzön. Iszonyú minden angyal. Meglapulok hát s visszanyelem sötét zokogásom sóvárgó sikolyát...

(Ford. Rónay György)

Lehet, ez a stációsor a Palócföld sokszázados történetének egyetlen kiáltása, lehet az egyes emberek sorsa-jelképe, de mindennek az az imádság, amely az elmúlt évtizedekben is töretlenül buzdított fel, mint nógrádi tiszta források zsolnára a Cserháiban, a Mátrában, a Karancsban. Ok és okozat összefüggéseit tekintve ez a nép mindig elsőként mondta ki: "Megsegít az Isten..."

Brunda Gusztáv

Pokolból jövet

Amikor megszülettem, 1906. február 20-án, édesapám zsidó tanító volt. Ez egyben azt is jelentette, hogy a család rendkívül vallásosan élt. Három hónapos voltam amikor édesapám meghalt. Édesanyám is beteg lett, tifuszba esett, nagyon sokáig feküdt és a betegségből süketnémán kelt fel. Mondanom sem kell, hogy egy süketnémánál még akkor nem hagyhattak egy gyereket, mert különben az sem tanulna meg beszélni.

A bátyám, aki tőlem tizenegy évvel korábban született, otthonmaradt, engem pedig menhelybe tettek. Édesanyám elhelyezkedett egy orvosnál szakácsnőként, de nagyon szegények voltak.

Akkoriban zsidó gyereket csak zsidó nevelőszülőkhöz adtak ki. Így kerültem el Nagyváradról Sárrétudvariba egy szintén nagyon szegény zsidó családhoz, másik két gyerek mellé, akik hozzám hasonlóan kerültek oda. Az egyik anyja elmebeteg lett, az apja elhagyta, a másik pedig talált gyerek volt, akinek az anyakönyvébe azt írták, hogy zsidó gyereknek látszik.

Kilenc hónapos koromban kerültem ebbe a családba és lettem kedvenc, "a kislány", mert a fiúk négy évvel idősebbek voltak nálam. Nagyon szerettek, de rövidesen kiderült, hogy angolkóros vagyok, ebből eredően csak hat éves koromban tanultam meg jámi, elemistaként. A nevelőapám karon hordott az első iskolai órákra. Gyengén, görbén nőttek a karjaim, a lábaim. A nevelőanyám minden es-

te két zsidely közé fáslizta a végtagjaimat – istenem, micsoda gyötrelmem volt –, és a boltban eltetette nekem a süveges cukor végét, mondván, hogy az csonterősítőt tartalmaz. Pedig akkor nálunk az ételbe sem jutott cukor.

Kitűnő tanuló voltam, ezért Báthori Bálint tanító úr a református iskola első elemije után felhívatta a nevelőapámat és közölte vele, hogy ő már nyugdíjba megy, de Isten ellen vétkez, ha nem taníttatja tovább ezt a gyereket. A négy elemi elvégzése után, augusztus végén meghalt az apám és mire a zsidóknál szokásos nyolcnapos "ülésnek" vége lett, már lekéstem a zsidó polgáriból. Nem tudtak felvenni. Az iskolából hazafelé, a nagyváradi utcán vesztettül bömböltem, amikor egy apáca megkérdezte anyámat, miért bántja ezt a gyereket. Az anyám, mint afféle zsidó parasz-asszony mindjárt mondta, hogy dehogyan bántom én lelkem, azért sír ez a gyerek, mert nem tanulhat, elkéztünk a zsidó polgári iskola beíratásáról. Meglepetésünkre az apáca erre azt felelte: adja nekünk oda néni, nálunk tanulhat. Így kerültem katolikus polgáriba, s ismerkedtem meg egy újabb vallással. A polgári után felvettek a nagyváradi tanítóképzőbe, de jött Trianon és a határt a város és a falunk közé húzták.

A nevelőanyám, az általam nagyon szeretett Mama ekkor megkérdezte, hogy mivel mi szegények vagyunk, akkor most el fogok menni dolgozni? Elmegyek, mondtam én. A szomszéd faluban egy nagyon gazdag zsidó

család nevelője lettem. Amikor odakerültem négy gyerekük volt, mikor eljöttem már kilenc. Ezután férjhez mentem, de három hónap után elváltam. A férjem eltitkolta, hogy epilepsziás, nem is szerettem, mégis hozzámentem. Hibát követtem el. Újra családnál dolgoztam Füzesgyarmaton, akik igen vallásosan éltek, jó dolgom volt, de én mégis többre vágytam.

Megjelent egy házvezetőnői hirdetés a Zsidó Újságban, megpályáztam és így kerültem Salgótarjánba 1932-ben. Enyém volt a házvezetés minden ügyes-bajos dolga, de még az üzletben is segítettem. Az üzletet nagyon megszerettem, igyekeztem minél előbb végezni a házi munkákkal, hogy a lehető legtöbb időt tölthessem ott. Ezzel a mai napig is így vagyok, mert azt hiszem, az üzleti szellem vele születik az emberrel.

Sok kérőm akadt, de én nem akartam férjhez menni. Élt itt egy borbély mester, akit közeli nem ismertem, de sokat hallottam róla. Általában azt, hogy Kivovics Jancsit (rendes neve szerint Jenőt) elvitték, meg Gádor Ferit, meg Miklós Gáspárt, meg Sulyokot elvitték, mert valamit csináltak. Úgy terjedt, hogy "Jaj ezek a kommunisták, jaj ezek a kommunisták de sok bajt csinálnak maguknak". Kivovics Jancsinak 1943-ban meghalt a felesége. Még ebben az évben megkért. Én nem akartam férjhez menni, de ő háromszor kért meg, végül hozzámentem. 1943. november 11-én esküdtünk. Míg menyasszonya voltam is internálták egyszer Kistarcsára, mert megnézte az egészségház alatti bunker építését és annak a gondnoka ráfogta, hogy fel akarta robbantani. A férjem politikailag megbélyegzett szociáldemokrata ember volt, őt bármikor bármicért internálhatták. Amikor 1944. március 19-én bejöttek a németek, azt mondta: nekem végem van, te nagyon jó vagy a gyerekeimhez, legyél ezek után is, vigyázz mindenre, mert az biztos, hogy engem itthon nem hagynak. Nem kellett soká válni. A ház-

mester lánya nemsokára feljelentette, hogy északa az orosz repülőknél integetett. A férjem kérte, hogy az értékeinket, ami ékszerünk volt, tegyem biztonságba, mert előbb-utóbb úgyis be kell szolgáltatni. A házmester, ahogy eddig, úgy ezek után is fel fog jelenteni. Április 3-án kora reggel jöttek érte. Ezután már csak egyszer láttam...

Az ékszereimet betettem egy zsebkendőbe és nyolc ezer pengővel együtt elvittem Tóth Béla építési vállalkozóhoz. Megmondtam mi történt a férjemmel és odaadtam neki. Előre mondom, hogy amikor visszajöttem, az ékszereket ugyanabban a zsebkendőben érintetlenül adta vissza. A pénzt nem, mert befektette építőanyagba, amit a háború után a város elvett tőle. Ettől függetlenül később is segített, amivel tudott.

Tehát az uram elvitele után jött a sárga csillag, még neki is be kellett vinni a fogdába, én is feltettem. Azután gettóztak bennünket. Három gettót alakítottak ki Salgótarjánban. Az egyiket a Kissomlyó utca bányászlakásaiiban – amelyek lakóit leköltöztették a zsidó lakásokba –, a másikat az úgynevezett Zsidó utcában, ahol a templomunk is volt, a harmadikat pedig a Pannónia Szálló és Étteremben. Ez utóbbinak lettem lakója Nagy Béla parancsnoksága alatt. Mint borbély feleség kijártam borotválni a gettóból, de nem ám késsel, mert azzal én nem tudtam dolgozni, hanem rasollal. Ez egy elég bűdös vegyszer volt, amivel be kellett kenni az arcot és fakéssel lekaparni. Később kivitték bennünket a városszéli bányáistállókba, ami telis-tele volt patkányokkal. Mi a padláson laktunk, de reggelre az ételmünket rendszeresen megették a patkányok. Nem tudom mit néztek ki belőlem a csendőrök, de itt raktáros lettem. Amit behoztunk magunknak ételmet a gettóba, az mind idekerült és én adtam ki a főznievelőkat. A kisgyerekeknek pedig magam főztem.

Előfordult, hogy kívülről segítettek rajtunk, igaz nem sokat, de mégis megtörtént.

Ilyen volt például Domaházi tiszthelyettes úr, sátoraljaújhelyi ember, aki minden nap behozott a gettóba egy darab két kilós kenyeret, alkalmanként pedig cseresznyét a gyerekeknek. Máskor kintről dobtak be élelmiszereket, lopva, félve a következményektől. Az utolsó nap mákos makarónit főztem a gyerekeknek, rátettem nekik minden jót amit lehetett, még mézet is. Amikor kész lett, jött a parancs, hogy azonnal vagonírozni. Ki kellett öntenem az egészet. Én azóta ebből az ételből meg nem ennék egy szemet sem... a világéért sem... képtelen lennék rá.

Az utolsó vagonba kerültem, ahová a többivel ellentétben nem hatvan-hetven embert zsúfoltak össze, csak harminchatot. A vagonírozás végén már egyedül rám vártak, mivel a gettót az élelmiszerekért küldött teherautóval én hagytam el utolsónak. Felszálltam, bezárták a vagonot. Egy üres és egy vizes küblik volt, néhány személyes holmi, semmi más. Robogott velünk a vonat ismeretlen helyre.

Azt még megemlítem, hogy amikor Tarjánból vitték az un. kommunistákat, tehát a szociáldemokratákat és más politikailag megbélyegzetteket, ott lehetünk az állomáson. Akkor a peront egy drótkerítés válsztotta el a sínektől. A férjem feltette a kezét a drótkerítésre és én megpusziltam. Ez volt a búcsú... Budapesten szétválogatták őket. A zsidó "kommunistákat" a többitől, mert a zsidó "kommunista" az más "kommunista" volt, mint a többi. Ők Nagykanizsára kerültek. Onnan kaptam tőle levelet és küldtem neki csomagot. Csináltattam meleg pizsamát, mégis jön a tél, majd jó lesz neki. Azt írta a férjem, nem tudom miért küldted nekem édesanyám ezt a meleg holmit, de te tudod. Kaptam tőle még egy lapot, az sáros volt, valószínűnek tartom, hogy kidobta a vagonból, valaki felvehette és bedobta a postaládába, így jutott el hozzám a tarjáni gettóba. Ennyi volt rajta: "Drága édesanyám! Ismeretlen helyre visznek, minden gondolatom a tied. Apa." Semmi

több. Ezt őriztem magamnál Auschwitzig, ott aztán...

Szóval robogott velünk a vonat, míg egyszer csak a nyílt pályán megálltunk valahol. Pokoli meleg volt. A németek felnyitották a vagonok ajtaját, kiabáltak, hogy senki ki ne merjen jönni, le ne merjen szállni, ők sorfalat álltak a vonat mellett. Meglátták, hogy van nálam egy összecsucskható szék és azt elvették tőlem. Mondanom sem kell, hogy nem adták vissza. Nem is nagyon bántam, mert ott én mással voltam elfoglalva. A szomszéd vagonban rettenetes zsúfoltságban utazott egy nagyon öreg zsidó bácsi a feleségével, Bógenglück Ankecsék. Szenvedtek a melegtől és mondtam a német tisztnek az én történetemmel, hogy ezek az én nagybátyámék, engedje át őket ide a mi vagonunkba, itt kevesebben vagyunk. És a német megengedte. Csodálatos volt. Egyáltalán csodák sorozata volt az egész deportálási életem.

Megérkeztünk Auschwitzba. A családból a mostoha lányom volt velem, és az anyósa. A vőm egyébként igazi bűsz kommunistának számított a felvidéken, úgy hívták hogy Burger László. A férjemmel együtt többször internálták, hármiféle megmozdulás történt, s legutoljára is egyszerre vitték el őket. A fogadott lányom ekkor már hét hónapos terhes volt. Amikor megérkeztünk, Mengele ott állt az állomáson fehér kesztyűben – nagyon szép férfi volt, valóságos Adonisz –, és a kezével intett, hogy ki hová álljon, jobbra vagy balra. A lányom anyósát elválasztotta tőlünk, mert nagyon öreg volt, mire a lányom megszólalt, hogy ő hét hónapos terhes. Erre Mengele azt felelte, hogy jó, akkor menjen ő is. Én is a csoportjukba akartam állni, de a lányom kért, hogy én csak maradjak Lenkéékkel, majd este úgyis találkozunk... Soha többé nem láttam őket...

Betereltek bennünket a lágerbe, de előtte megparancsolták, hogy mindent a vagonokban kell hagyni, majd hozzák utánunk. Jó

hosszú volt az állomástól odáig az út, egy útjelző táblán a település lengyel nevét láttuk felírva: Oświęcim. Ahogyan meneteltünk, jobbra is balra is furcsa emberfajzatokat láttunk. Kopaszak voltak, pokrócokba csavargódzva ácsorogtak, gondoltuk, hogy ezek őrültek lehetnek. Úgy el is csodálkoztam: de sok őrült van itt! Kiabáltak, hogy kik vagytok, honnan jöttök, az őrok pedig verték őket. Mi mást gondolhattunk, mint hogy ezek őrültek lehetnek? Kérkeztünk a táborba és akkor elvittek bennünket fürdőbe. Ez egy félkész épületnek látszott, mert ablakokat sem raktak még bele, csak a keretek álltak üresen. Nagyon vigyáztam a holmimra, egy ilyen ablakpárkányra tettem, nehogy letaposás és piszkos legyen. Igen ám, de nem is azon a kijáraton jöttünk ki, amelyiken bementünk. Rongyokat dobáltak hozzánk, befújtak bennünket valamivel, amitől rettenetesen égett a bőrünk, lekoppasztottak mindannyiunkat, úgy tereltek mint az állatokat. Akkor már tudtuk, hogy mi idefelé jövet nem őrülteket láttunk, mert ugyanolyanok lettünk mi is, mint ők.

Ezek után egy olyan barakkba kísértek, amit régen méntelep istállójaként használtak. Az alját felrágták, a patájukkal felhasogatták a lovak és rettenetesen göröngyös volt, de mi csak úgy feküdtünk egymás hegyén-hátán a padozaton. Az első este nem tudom mit kaphattunk, de attól a fekete lötytől és az átélte izgalmaktól gyorsan elaludtunk.

Reggel, ébredés után felültem, és azt mondtam, gyerekek én azt álmodtam, hogy megmenekülünk. Egyébként a néphit azt tartja, hogy amit elsőnek álmodik valahol az ember, az beválik. Mikor én ezt elmondtam, mindenki zokogott.

Minden reggel hajnali három órakor volt ébresztő és utána azonnal kivertek a barakkból. Szó szerint kivertek, mert vertek bennünket. Egyszerre nem tudtunk kitódulni az ajtón, így akit értek ütöttek. Akik az ablakon ugráltak ki, azok meg azért kaptak. A lengyel-zsidó

blokkparancsnok megkeserítette az életünket, de ma már nem tudok rá haragudni, nem tudom kárhozatni, mert ha nem ilyen kegyetlenül bánt volna velünk, gázba vitték volna. És ő is élni akart, akár a többi.

Hét hétig tartottak Auschwitzban, minden nap volt sorozás, csak vasárnap nem. Amikor hajnalonként kivertek az istállóból, "Appell"-t kellett állni. Ez azt jelentette, hogy ötös sorokban karnyújtásnyira állítottak egymástól, nehogy melegítsük egymást. Mert borzalmas klímája volt Auschwitznak. Nappal nem mehettünk be a barakkokba és a tűző nap tenyérynői hólyagokat égetett ránk, hajnalban viszont a dermesztő hidegtől szenvedtünk. Órákig álltunk "Appell"-t, amikor örökké számoltak bennünket. Ugyan hová mentünk volna, ugyan hová mentünk volna? De ez a kínzás-hoz hozzátartozott. Ahogy a sorban álltunk, hozták a reggelit, ami kávénak tea, teának kávé volt. Minden egymás mögött álló öt ember, azaz egy sor, kapott egy edényt, benne ez a lötyty. Az edényt egymásnak adtuk sorba és figyeltük a másikunk nyelvcsövét, vajon egyet nyel-e? Amikor végigért az edény, indult vissza. Hármat nem lehetett egyszerre nyelni, mert nem biztos, hogy jutott volna öt embernek. Minden somak legfeljebb egy edény jutott. Csajka, bili, nem néztük, hogy mi, csak edény legyen.

Mosakodás? Volt egy patak, oda le lehetett menni nagy ritkán, de abból ittunk is. Egyszer kérdezték, kik közöttünk az orvosok. Jelentkeztek és azon túl ők hordták a latrinát.

Egy idő után a lengyel blokkparancsnok megengedte, hogy én mossam a barakkot. Ez annyiban jelentett könnyítést, hogy most már nem kellett hajnalban kiállnom. Később, amikor az éjjeliőr "mészáros" Gizát (hentesek voltak) elvitték, én léptem a helyére. Akkor már nagyon jó dolgom lett, mert délig bent maradhattam, dupla kosztot kaptam és egy rongyos paplant, amire nappal lefekhettem. Ez azért számított nagy kedvezménynek, mert

a mi négyes számú blokkunkban ezernyolcszázán aludtunk egymás hegyén-hátán, az ember azt sem tudta melyik a saját keze, lába, s éjszaka igen fáztunk. A cipőnket használtuk párnának, de azért is a fejünk alá tettük, mert különben gyorsan elveszett volna, ugyanis sokaknak már az se volt. Ugyanezért tettük a fejünk alá az ötös sor egyetlen esakáját, az sem volt minden somak. Akik nem tudtak edényt szerezni, azok ételosztáskor várhattak az alkalomra, hátha ők is kapnak valakiéiben egy kis ennivalót. Az ebédre reggel nyolc óra-
kor került sor, a vacsorára pedig estefelé. Vacsora? Jaj, ne is mondjam azt a vacsorát!

Egyszer az ötös blokkból elvittek embereket. Akkor a mi négyes blokkunkban felállítottak mind az ezernyolcszázunkat. Megjegyzem, engem valamiért szeretett a lengyel blokkparancsnokunk, hogy miért, azt nem tudom megmondani, de a körülményekhez képest jó volt hozzám. Jött a német parancsnok és leszámolta, majd elválasztotta az emberek egy részét, akik majd átkerülnek az ötös blokkba. Én is beleestem. Erre odajött a lengyel nő és átrántott a másik csoporthoz, onnan pedig a helyemre lökött valakit. Dehát az én ismerőseim huszonötön amott maradtak, ezért mihelyt nem nézett oda, visszamentem. Amikor kivezényelték a részleget az udvarra, a blokkparancsnok megint megpillantotta, hogy az ötösben vagyok. Odajött és rámkialtott németül: "Te nem akarsz az én blokkomban maradni?" Én azt feleltem: "Ez az ötször öt ember az én családom. Ha ők is maradhatnak, akkor akarok." Erre kiabálni kezdett, hogy schnell-schnell, gyorsan-gyorsan, azonnal kihozott huszonöt embert, minket pedig bevezényelt a helyükre. Ez a huszonöt mind visszajött a táborból. Akik átkerültek az ötös blokkba, azok közül egyetlen egy sem... Ilyen véletleneken múltok életetek. Mindez fordítva is történhetett volna. Szerencsésnek mondhatom magam, ha ebben a mérhetetlen szerencsétlen-ségben az szerencse, hogy éppen én élek.

Hét hét auschwitzi pokol után egy vasárnap váratlanul sorozást rendeltek el. Átvittek a "C" lágerbe és vártunk. Álltunk a tűz napon és vártunk. Megposhadt az étel is a napon, de mi csak álltunk. Este egyszercsak kinyitottak egy nagy ajtót. Mondták, hogy menjünk be. Bementünk. Egy meglehetősen nagy teremben találtuk magunkat, ami tele volt lépcsőzetesen emelkedő padokkal, akár egy lelátó. Azt mondták, hogy ez egy fürdő. Éjszaka zuhogott az eső és alig kaptunk oxigént. Egymást martuk, hogy tetőled nincs levegő, tetőled nincs levegő! Egyszercsak hajnalban gyorsan kitereltek mindnyájunkat agyonizzadva a hideg esőbe. Ott kint a fáradtságtól alétan lefeküdtünk a földre. No, gondoltam, ebből az ezernyolcszáz emberből kétezernek lesz tüdőgyulladás reggelre. Senkinek nem lett. Reggel aztán átkísérték a fürdőbe. Igen ám, de nem oda mentünk, ahonnan kijöttünk. A fürdőben mondták a jugoszláv lányok: "Tudjátok ti, hogy a gázkamrában voltatok?" Hát nem tudtuk. Később kiszivárgott a hír, hogy a mi későbbi gyárunktól a láger munkásokra kapott rendelést, ezért vált sürgőssé a rendhagyó vasárnapos sorozás. Igen ám, csak hogy a sorozás ideje alatt újabb hír érkezett, miszerint mégsem kellenek emberek, mert bombatalát érte a gyárat. Ezek után vittek bennünket a gázkamrába. De éppen a légiriadó miatt a gáz sem ért oda. Így maradhattunk életben. Közben éjszaka újabb telefon jött, hogy ha megvannak még a munkások, akkor kellenek, mert nem nagy talát érte a gyárat. Akkor zavartak ki minket a gázkamrából. Megint ennyin múltott az élet. Mindent csak a véletlen irányított. Ott tényleg csak a véletlen.

Így kerültünk Ravensbrückbe. Ez ugyanolyan lágernek tűnt, mint az auschwitzi, csak kicsiben. A megérkezésünk után kilenc napig a szabadban aludtunk, mert a barakkokban nem volt helyünk. Ott is hol? Szénporral borított földön. Kilenc nap után fürdőbe vezényelték, beklóroztak mindannyiunkat, új

rongyokat adtak. A németek nagyon félték a fertőzéstől. Amikor beléptünk a fürdőbe, adtak egy darab szappant, rá volt írva, hogy RJF. Azt mondta a zsidó nő, aki osztogatta, hogy fürödjetek apáttal, anyáttal, de mi nem tudtuk, mit jelentsen ez. Később igen: Reines Jiddische Fett – Valódi Zsidó Zsír... Borzasztó... Amikor kijöttünk azt mondja ráknézve a fürdőparancsnok: jaj, ti ilyen szépek lettetek? Azt hittem négerek vagytok! Amiért kilenc napig hemperegtünk a szénporban.

Fürdetés után egy emeletes barakkba kerültünk, ahol már priccseken lehetett feküdni. Ahhoz képest, hogy eddig padlón, majd földön háltunk ez első látásra főúri kényelemnek tűnt, de kiderült, hogy millió bolha várt ránk. Ez rettenetesen megkeserítette az életünket, ellenben kaptunk tejbegrízt. Hát, hogy ez mekkora élményt jelentett?! Nem kaptunk többet enni mint Auschwitzban, de valamivel jobbkat, mert ez egy úgynevezett felhizlaló tábornak számított. Itt találkoztunk franciákkal, belgákkal, cigányokkal és más nációkkal. A barakkban lakott egy francia operaénekesnő, aki esténként énekelt nekünk. Felejthetetlen élményeket szerzett. Nem zsidó volt, hanem kommunista.

Egyszer, amikor munkaalkalmassági orvosi vizsgálatra mentünk, benéztünk egy zárt udvarba, és ott olyan embereket láttunk, akiken kísérleteztek. Volt akinek az egyik lába úgy nézett ki, mint egy léc, a másik pedig mint egy zongoraláb. Később tudtuk meg, hogy ebben az esetben például azzal kísérleteztek, hogyan lehet egy levágott végtagot élő testtel pótolni.

Az itteni első fürdésből kifelé jövet cigányokkal találkoztunk, azok csinálták az utat. Pici gyerekeket is láttunk körülöttük, gondolom ott szülhették őket. A cigány lágert egyetlen éjszaka semmisítették meg, miután elkészült az út. Borzasztó volt. Azt az ordítóást nem lehet elfelejteni. Mi már megérkezésünk után láttuk a gázkamrák, a krematóriumok épületeit, a fekete füstöt, de nem tudtuk mi az.

Ők tudták. Egyszerre gázosították el őket és gyorsan folyt az égetés is. Addig is éreztük a bűzt, de nem tudatosodott bennünk, hogy mi az. Azon az éjszakán azonban rettenetes bűz volt. Szinte elviselhetetlen...

A kilenc napon túl, még vagy három hétig maradtunk ebben a táborban, mert utána munkalágerbe irányítottak bennünket. Berlin-schönholz-ba kerültünk, ez Berlin egyik elővárosa. Hochbahn és autótút keresztesítésébe telepítették a táborot, hogy velünk védjék ezt a stratégiai helyet. Éjszaka dolgoztunk, repülőgép motor-dugattyú fejeket csiszoltunk. Délután öt-hat óra körül indult a menet a másfél kilométernyire lévő gyárba. Ha légiriadó volt, a németek otthagytak minket az úton és rohantak a bunkerba. Megszökhettünk volna, de hová, merre az olajfestékekkel megikszelt ruhánkban, kopaszra nyírt fejjel? Úgy dolgoztunk egész télen, éjszaka, hogy csak reggel kaptunk enni. Én nagyon tudtam lopni. Nappal is loptam, hajnalban is, amikor csak a legkisebb lehetőség kínálkozott, mindig. Nem én ettem meg, mert én sajnos nem tudtam a nyerset megenni. Volt egy overallom, amelynek a szárát összekötöttem a bokám felett és odarejtettem, amit csak megfoghattam. Azután bevittem a barakkba és szétoztottam; egyetek! Ha csak lehetett néhány zöldséget beoptam a gyárba és amikor éjfélkor leállt a termelés és eloltották a villanyt, akkor a szárítókemencében megsütöttem. Én a száztizenötös Abteilung-ban dolgoztam, a kemence pedig a száztizenhatosban volt. Egyszer a német nő megtalálta a krumplimat a kemence szélén. Kérdezte, kié ez? Azok, akik ott dolgoztak nem árultak el. Erre kijelentette, hogy reggel az egész száztizenhatos Abteilung-nak kopaszra vágatja a haját. A haját mindenki nagyon féltette, mert volt már két-három centi is, s ez nagy kincsnek számított. Amikor újra felgyúlt a villany és kezdődött a munka, láncszerűen jött a hír hozzám, hogy a száztizenhatosoknak levágják a haját, mert a krumplimat megtalál-

ták. Erre én odamentem a német nőhöz és bevallottam, hogy az enyém volt. Akkor két pofont kaptam, hogy talán még most is cseng a fülem tőle. Felírta a számomat és beígérte, hogy reggel kapok huszonöt botot, levágják a hajamat és megfürösztének. Ami azt jelentette, hogy föltörik a jeget az esővízen, belemártanak, és utána feltartott kezekben téglával falhoz állítanak. A metsző hidegben kiállítanak reggel és délutánig egy helyben, mozdulatlanul kell maradni azzal a tudattal, hogy ha a büntetett leengedi a kezét, fejbe lövik. Volt olyan, akinek ebben a testhelyzetben a hidegtől megfagyott a keze, lemerevedett és mint a bot letört. Tiszta szívemből zokogtam az éjszaka hátralévő részén. A felügyelőnk úgy állt a másik Abteilung ajtajánál, hogy engem lásson. Hajnalban odajött hozzám és azt kérdezte, hogy lopsz-e még? Én az éjszaka folyamán sírásomban megfogadtam, hogy ha éhen halok se fogok többet lopni, különben is főleg nem magamnak tettem. Szóval azt feleltem a német nőnek, hogy én, ha éhen halok se fogok többet lopni. Erre visszaadta a krumplimat. Én abból már enni nem tudtam és szétosztottam a többieknek.

Amikor visszaértünk a barakkokba, reggel "Appell"-t kellett állni. Ez volt nekik a mániájuk, az "Appell". S akkor egymás után olvasták azoknak a számát, akiknek büntetés járt. Az enyémet nem olvasták fel. Én akkor azt hittem, hogy a mennyországban vagyok. A poklból érkeztem, de a mennyországba: se botozás, se hajvágás, se fürösztés. S amikor szétosztottunk, már azon járt az eszem, miképpen tudnék valamit lopni, mert láttam, hogy hoztak a konyhára káposztát. Ezt a magatartást csak az értheti meg, aki már éhezett. Aki a nagy éhségében látta azt, hogy van amiből lehetne enni, de mégsem lehet. Ezt más nem tudja elképzelni. Ma már én sem tudom, csak akkor tudtam, hogy mit jelent.

Amikor hazajöttünk reggel, tizenkét órai munka után, nem lehetett ám bemenni a

blokkba lefeküdni, akkor még mindig volt valami elvégzendő feladat. Pincetakarítás, bunkertakarítás, stb. Én nagyon szépen tudtam söpörni, ezért nekem kiadták, hogy te söprős leszel. Egyszer nagyon fáztam, bementem a blokkba összedörzsölni a kezemet, ott kicsit mégis melegebb volt. Amikor kijöttem, meglátott a német nő és azt ordította: nem dolgozol te öreg disznó? A kezében volt egy hasáb fa és azzal fejbevágott. Én azonnal összeestem, a többiek behúztak a blokkba és söpörtek helyettem. Szóltak a német nőnek, hogy eszméletlen lettem, erre az annyit mondott: van belőle elég, dögöljön meg!

Amikor nehezen észhez tértem, nem tudtam ki vagyok, hol vagyok. A többiek közrefogtak és elvittek a gyárba. Körülbelül három napig vittek-hoztak, ott pedig betettek a WC-be, egy ajtó mögé. A gépemen mindig dolgozott valaki, így nem tűnt fel, hogy hiányzik egy fő. Egyszer, ott kuporogva a sarokban, egy kis radiátor mellett, feleszméltem. "Úristen, én itt ülök? Ha bejön az Aufseherin, agyon üt" – gondoltam. Nem tudtam elképzelni, hogyan kerültem a WC-be. Kibotorkáltam a csanakba, de mintha részeg lettem volna. Látom, hogy valaki dolgozik a gépemen. Odamentem és látom, hogy Dauts Klári. "Klári, te miért dolgozol az én gépemen?" – kérdeztem tőle. Erre ő rémülten azt kérdezi: "Mucikám jól vagy?" "Jól, miért? Dehát hogyan kerültem a WC-be? Elaludtam volna? Odavittetek?" – kérdezgettem. Erre ő sietve átadta nekem a kezelőkart és mondta, hogy majd elmondanak mindent, csak csináljam tovább ha tudom. Tudtam.

Ennek az esetnek mai napig viselem a nyomát, mert ha izgatott állapotba kerülök, epileptikus rohamok jönnek rám. Bár most már hogy öregszem, egyre ritkábban. Volt azonban ennek a megrázkódtatásnak egy másik utóhatása is. Én a szó szoros értelmében nem voltam nő, nem volt havi vérzésem, nem szülhettem volna gyereket. Egyszer, miután

hazajöttünk ebből a pokolból a háború után, harminckilenc évesen megjött a menstruáció. Mint kiderült, az az ütés, vagy közvetlenül az ütés okozta sokk olyan idegközpontot ért, ami a menstruációt szabályozó hormonműködést befolyásolja.

Egyszer a lágér gyárában anyafej csiszolás közben egy szilánk belement a szemembe. Nem a pupillámba fúródott, de nagyon fájt. Összegyűjtöttek bennünket, betegeket, akiket vinni kellett a revierre Oranienburgba. Megmosakodtunk, kaptunk tiszta ruhát, fehér kendőt a fejünkre, mert a Hochbahn-on mentünk. Az orvoslás ott egyébként nem nagyon volt divat, mert ha valaki lebetegedett, néhány nap után elvitték és soha többé nem láttuk. Oranienburgban én annyi hadifoglyot láttam, hogy azt mondtam a többieknek visszaérkezve: gyerekek, soha nem lesz vége a háborúnak, annyi a hadifogoly, soha nem kerülünk haza. Szóval amikor megérkeztünk abba a revier-t magába foglaló fogolytáborba, a német kísérőnk körbeállított minket úgy, hogy arccal befelé csak egymást lássuk. Nekem szokásom mind a napi napig, hogy álldogálás közben hátrateszem a kezemet. Akkor is így tettem. Foglyok haladtak el mellettünk, és az egyik a kezembe nyomott valamit. Előre kaptam és egy nagy darab kenyér volt meg egy nagy darab szalámi. Gyorsan széttördeltem, s amikor osztogattam, a német nő meglátta. Azt mondta megbüntet, mert mi lett volna ha mérgezett az étel, stb. Hát mi lett volna? Előbb döglünk meg! Mi lett volna! Végülis nem büntetett, mert tudta, hogy nem hagyhatta volna magukra a rábízottakat.

Ahogy közeledett a tavasz, minden baj elért bennünket. Egész télen nem volt harisnyánk, facipőben jártunk, a facipő felső része durva, zsákvászonyszerű anyaga véresre törte a lábunkat. A facipőn úgy megtapadt a hó, hogy alig tudtuk vonszolni magunkat. Tetvesek voltunk, legyengültek, betegek. Háromemeletes, fabélésű vaságyakon aludtunk, úgyszólván

meztelenül a gyér takaró alatt, mert a ruhánkat a vaságy szélére kellett tenni, a Heftling számmal kifelé. Nagyon fáztunk, és a megfázástól, a hólyaghuruttól éjszaka sokan bevizeltek, ami bizony ráfolyt az alattuk lévőre. Ha a felügyelő a blokkban küblit talált, ránkborította. A szabályok szerint ugyanis ki kellett volna járnunk éjszaka a legdermesztőbb hidegben is a latrinára.

Április 19-én nagy izgalom támadt, mert hoztak egy csomó krumplit, amit nekem, mint szobaparancsnoknak igazságosan kellett harminckét felé elosztani. Én voltam a kenyérvágó is. A kenyeret saját magunk készítette alumínium késsel vagdosztam egyforma szeletekre. Az élelem elosztás különben lépcsőzetesen folyt. A blokk élélmét egy megbízott, nálunk egy rabbi felesége vette át és ő adta tovább egyenlően szétosztva a négyszer harminckét fős szoba parancsnokainak.

Harisnyákat is kaptunk, ugyanúgy szortíroztam azt is szét. Nekem nagyon marta a lábamat a harisnya, arra gyanakodtam, hogy biztosan túl durva, vagy műszálás. Pedig valójában a tetvek sebeztek fel. Iszonyatosan tetvesek voltak.

Ezek után felkerekedtünk és két hétig, május harmadikáig hajtottak az oroszok elől bennünket. Mindenféle mellék ösvényeken haladtunk, sokszor oda-vissza. Ekkor már teljesen összekeveredtünk, belgák, franciák, német kommunisták, oroszok, lengyelek, zsidók és így tovább. Egy éjszakai pihenőnél a gyárból való német mester megszöktette Brichta Ágit, aki közülünk való volt. Ezt persze már jó előre megszervezték. Később ez a német mester lett Berlin polgármestere, Brichta Ági pedig a felesége.

Oranienburgot is érintettük a menekülésünk során, de már sehol nem volt az a nagy rend és fegyelem, mint amit a beteg szememmel történt ittjártamkor láttam. Akkor elámultam az üvegtetejű, föld alatti gyógyszerraktárrakon, mert ezen az üvegtetőn gépkocsik is

jártak. Most már a nagy felfordulásban minden más arcát mutatta. Érdekes, hogy itt még salgótarjániakkal is összetalálkoztunk. Innen is továbbmentünk, vánszorogtunk, meneteltünk és húztuk magunk után azt a kocsit, amelyikre az iratainkat pakolták fel. Ló nem volt, hát mi vontattuk. Este mindig valami olyat kaptunk enni, amitől elaludtunk, elhülyültünk. Talán azért, hogy könnyebb legyen bennünket őrizni. Néhányszor vöröskeresztes repülő érte utól a csoportunkat, ahol lehetett leszállt, és úgy hozták oda azt a kevés élelmet, amit éppen kiraktak. Ha megláttuk, felszedtük a menekülő német katonák elhagyott élelmiszereit is.

Egyik reggel, amikor felkeltünk a kábulatunkból, sehol nem volt egy német katona sem. Azt még láttuk este, hogy tüzet raktak az erdőben, mint később kiderült elégették az összes iratunkat és azután menekültek el. Rádöbentünk, hogy nincs senki velünk, nincsenek németek. Mit csináljunk? Erdőben vagyunk. Hogyan merjünk innen kimenni? Nagyon tétovák és gyávák voltunk. Összeállt három lány, hogy ők kimennek az erdő szélére és megnézik mi van. Egy nagyon szép francia kislány volt az egyik, ő volt az utolsó lelőtt áldozatunk. Menekülő német katonák ölték meg, amikor megpillantották az erdőszélen. Amikor kivilágosodott, mindannyian kimerészkedtünk. Egyszer csak azt látom, hogy a fegyvertelenül, letépett vállapokkal menekülő katonák között ott megy egy salgótarjáni suszter fiú. Tudtam, hogy SS katona volt, mert láttam otthon szabadságon. Kiabáltam neki, de németül válaszolt, hogy nem ő az. Pedig ő volt, jól ismertem. Mindegy. Ott álldogáltunk, de valahová mennünk kellett onnan, végül bementünk egy német tanyára.

A tanyán nagy, kövér német nők ültek az összecsomagolt ládák tetején, már nem volt idejük elmenekülni. Odamerészkedtünk és én mondtam nekik, hogy szeretnék megmosakodni. Bevezettek a házba, az asztal alól lavó-

rok kerültek elő, mosakodtunk. A falon egy tükör lógott. Belenéztem és azt láttam, hogy a hátam mögött egy öreg férfi bejött a szobába. Hátranéztem, de senki nem állt az ajtóban. Újra a tükörre vettem a tekintetemet, és akkor döbentem rá, hogy az az öreg én vagyok. Sírva fakadtam. A hajam fehér volt, pedig bogárfekete hajjal vittek ki. A tanyasi németek adtak néhány ruhadarabot, de hát elég nem volt nekik, ezért visszavettem magamra a tetves ruhámat is. Elindultunk volna hazafelé. Harminckilenc kiló voltam, olyannyira elgyötört, hogy a szervezetem már nem szabályozta a vegetációm. Hamarosan leültünk néhányan az országút mellé. Dübörögtek mögöttünk az orosz gépkocsik. Engem betakartak pléddel és azt mondták, hogy te csak maradjál itt Mucikám, majd hordanak neked ide élelmet. Hát úgy is volt, hordták. Majszoltam az orosz kenyeret, valami húst is tettem mellém, azt is ettem, ettem iszonyú éhségemben, háttal a kocsiútnak. Egyszer kaptam egy nagy ütest a fejemre. Az első gondolatom az volt, hogy atyaisten, visszajöttek a németek. Ahogyan lassan magamhoz tértem, látom, hogy egy csomag vaj hever mellettem. A kocsiról dobtak le egy orosz katona... Akkor ezután a vajat tömtem magamba. Nohát én este mindent kihánytam. Szerencsémre, mert ha én tovább tudtam volna enni, akkor biztosan belepusztulok. Nem tudtam menni és az oroszok, mint a gyereket úgy vittek az ölükben. Mama, mama... mama, mama mondogatták. Lassan híztam föl, ezért később is jöttem haza, mint a többiek. Ők május végén, én szeptemberben.

Amikor néhány lemaradt társammal úgy éreztük, hogy elég erősek vagyunk, elindultunk mi is hazafelé. Gyalogoltunk és éltünk ahogy tudtunk. Amit itt loptunk, azt megfőztük amott. A németek ugyanis nem adtak semmit, hiába kértünk, legfeljebb üres edényt kaptunk, hogy megfőzhessük, amink éppen volt. Egy idő után újból csak nem tudtam rendesen jámbi. Egy háznál ápoltak, amíg ismét lábra-

kaptam. Ott annál a háznál, magatehetetlen állapotomban odajött hozzám egy ausztriai német nő és fájdalmasan könyörgött, hogy segítsék neki és a társának, mert itt a pajtában mindkettőjüket kézzől-kézre adják az orosz katonák, és már nem bírják tovább. Nem tudtam mit tehettem volna és ezt el is mondtam neki, de ő sírva könyörgött tovább a segítségemért. Valamivel később bejött a szobába egy orosz tiszt, akihez odaszóltam németül. Válaszolt, tudott velem beszélni. Mint később kiderült Németszágban tanult mérnöknek. Elmondtam mi történik a pajtában és kértem, segítsen ezen a két szerencsétlenen. A tiszt kiment a pajtába, elordította magát és kijelentette, hogy ez a két nő az övé, és ne merjen hozzájuk nyúlni senki. Ezután békén is hagyták őket a katonák. Bejött hozzám újból az az osztrák nő és nagy

hálálkodása közben csókolgatta a kezemet. Nekem, a koncentrációs táborból hazafelé tartó zsidó asszonynak a kezét, egy német. Az utunk során összetalálkoztunk két magyar katonával. Szereztünk nekik civil ruhát, majd sikerült keríteniünk egy kocsit két lóval, és azzal jöttünk tovább. Ők azt mondták, azért maradnak velünk és azért segítenek, mert ez

jó pont lesz nekik ha hazaérkezünk. Amikor elértünk a cseh határra, az oroszok igazoltattak bennünket. A két férfinak mondták németül, hogy vetkőzzenek le. Ezek ebben a pillanatban halálsápadtak lettek. Levetkőztek és a hónuk alatt ott volt a tetoválás. SS katonák voltak. Lefogták őket, s odalett a kocsis is lovastól.

Nehezen, de valahogy hazaérkeztünk. Itthon valószínűleg felfújattak, olyan testes lettem, mint még soha, csak a lábaim maradtak pálcikák. Ennek ellenére 1949-ig nem tudtam dolgozni, mert állandóan betegeskedtem. Azután lassan összeszedtem magam. A családomból, a közvetlen hozzátartozóim közül csak a mostoha fiam jött haza. Van két unokám, s már született dédunoka is, aki mindannyiunk szeme fénye. Ők az én családom, bár magam Salgótarjánban élek, ők pedig Budapesten.

Szeretnek, hívnak, de nem akarok a terhükre lenni.
(Salgótarján, 1984. július 14.)

P.S.: E szöveg megjelenésekor Ilonka néni 86 éves, korához képest jó erőnek örvend, szellemileg friss. Hetente Budapestre jár fekvőbeteg menyét ápolni, fiának segíteni.

A salgótarjáni zsinagóga volt épülete

Huszár Sándor

Naplólapok II. *Nézzünk hát szembe!*

1956 októbere és 1957 márciusa között nem vezetek naplót. 1957-ben jegyzem fel, egy másik vita kapcsán a következőket:

“Nagy István egy évvel ezelőtt, a fiatal írókkal folytatott vitája után, amikor elmondtam neki az ügyről a véleményemet ezt mondta: engem akadémikusnak neveznek ki, s maguk jönnek és azt bizonyítják, hogy korlátoolt vagyok? Hogy megy ez a kettő együtt...”

Hiába, ember ő is.

A naplóért azért kár. Itt állok háború után irodalmunk talán legfontosabb eseményénél, a “Nézzünk hát szembe” vitánál, és erről nincs – úgymond helyszíni tudósításom. Majd csak azután kezdek új naplóba, hogy a vitába bekapcsolódom. Utólag dokumentálódni pedig nem akarok. Úgy határoztam, hogy a kor ábrázolását saját akkori tudatom-helyzetem körvonalazásával kötöm össze.

Méliusz József cikkét, a *Közelmúltunk irodalmát*, amiből a “Nézzünk hát szembe” vita lett, persze olvastam. Hisz az Utunkban jelent meg. De olvashattam – és mint ahogy az aláhúzásokból látszik, valóban olvastam is – könyvben való megjelenése után. “Kitárultak az ablakok a világ és a múlt értékei felé” – húztam alá tintával, hogy végleges legyen. És így folytatjuk – Méliusz az írást, én az aláhúzást –: “Ez az igény és folyamat már 1956 előtt kirajzolódott”. Mellette a margón: “hát nem?!” Mert tényleg igen.

Szóval Méliusz nemcsak felpiszkált, fel is

bátorított. Pedig akkor még nem tudtam, hogy lehúzott hét évet a rendszer börtönében. El is szégyelltem volna magam, amiért tőle vártam bátorítást.

Tehát hurrá: újraindul a napló!

1957. február 5., kedd

Immár hónapok óta készülök Karácsony Benő ébresztésére. Nehezen tudok belefogni a cikkbe, egyre Nagy István különös szempontjai járnak az eszemben. Amikor felvettem a szerkesztőségi értekezleten – ő a lapigazgató, Földes Laci csak főszerkesztő –, hogy írni akarok erről a nagy, haladó íróról, legnagyobb meglepetésemre így válaszolt:

– Én nemcsak hogy haladónak nem tartom, de írónak se. Sőt annak aztán pláne nem. Ha nem volna olyan hosszú az egyetemi előadásom, amit mint professzor a Bolyai Egyetem Irodalomtudományi Karán tartottam, odaadnám, hogy közöljék. Abból aztán megláthatná, hogy ki Karácsony Benő

Próbáltam vitatkozni vele. Nem volt hajlandó. Kértem, adja ide a kurzusát, hadd olvassam el miheztartás végett. Nem adta. Már átnyújtotta a kiadónak. Könyvben fog megjelenni a többi irodalomtörténeti írásával együtt.

Megrendítő. Miután proletkultos felfogásával elvágta maga előtt a fejlődés útját, miután bennünket is meg akart akadályozni abban, hogy gondolkozzunk, most az irodalomtörténetet foglalja el.

Így nekem, fiatal és érdemtelen osztályos társának kell védelmeznem a haladó múltat – ellene?

Keserves dolog. És kockázatos is! De nincs meghátrálás. Hisz vagy vannak eszményeink, amelyekért harcolnunk kötelesség, vagy sürgősen menjünk valami becsületes fizikai munkára.

Egyetlen vigaszom, hogy fejlődik fel ifjú seregünk.

1957. február 9. szombat

Az Utunk mai számában *A külvárosok pozízió* címmel dupla tárca jelent meg Földes Laci tollából a könyvemről.

Nagyon jó éreznem, hogy nemcsak szavakban, nem csak a kávéházi asztalnál, vagy a szerkesztőségi vita során, de írásban, a lapban is elismerik az erőfeszítéseimet.

Számomra persze az a legfontosabb, hogy folytatni tudom az előttem szülőket. Földes főleg Nagy István nyakába varr és ebben neki igazza van, hiszen az életélményünk – bizonyos értelemben! – közös, de abban, hogy végülis lassan elérkezem önmagamhoz mégis Asztalos Pistának van több köze. (...)

1957. március 6., szerda

Ma az Utunk szerkesztőségének egy külön bizottsága a Dsida Jenő-örökség felett vitatkozott. Sajnos a front ezúttal is Nagy István és a világ többi része között alakult ki.

Az öreg képtelen megérteni, hogy szempontjai embertelének. Dsida Jenővel szemben olyan igényeket támaszt, mintha egy mai párttag költőt vizsgáztatna. Márpedig Dsidát sehogyan sem lehet felhúzni a forradalmiság kaptafájára. És ebbe N.I. nem tud beletörődni. Nem fogadja el, hogy egy polgár is lehet haladó.

A vita ma odáig fajult, hogy a mindig udvarias Csehi Gyula professzor felkiáltott:

– Miért nem mondja meg őszintén Nagy István elvtárs, hogy mit akar?! Miért nem szö-

gezi le: a kommunista, a szocialista irodalom haladó hagyomány, ami azon kívül esik, azt ki kell radírozni.

Erre az öreg próbált érvelni. Elővette Dsida Jenő *Bútorok* című versét és kimutatta, hogy a költő embertelen, mert íme a munkás-emberek itt vadállatok, akik képesek a szép bútorokat összetörni.

Aztán így folytatta:

– Mégha egy költő úgy állítaná be, hogy a bútorokat tüntető szervezett munkások törik össze, akkor igen, akkor elfogadnám.

Vagyis ugyanaz a cselekedet, ha ösztönösen lázadó emberek cselekszik, embertelenség, ha szervezett tüntetők, akkor hősi cselekedet.

– Azt mondja N.I. továbbá:

– Én a haladó polgári írók mindig viszonyítási szoktam. Ady a polgári forradalmiság csúcsa. Dsida hozzá képest a forradalmiság dolgában törpe...

Persze azt nem veszi tekintetbe, hogy a két költő más-más korban él és azt sem, hogy író számára nincs kötelező politikai beállítódás. Ő csak mondja a magáét.

Bár egy idő óta már azt is sejtem, hogy nem a magáét mondja, hanem a másokét. A pártosokét.

Annyi eredménye volt a most lefolyt vitának, hogy visszavonult. Egyelőre. A többit meglátjuk.

1957. április 1., hétfő

Páskándi Gézárt két héttel ezelőtt letartóztatták. Az a vád ellene, hogy a magyarországi események idején a Bolyain – több társával együtt – államellenes cselekedeteket követett el. El fogják ítélni. Egy nagyon tehetséges költőt teszünk tönkre!

Látom a hibát és tehetetlen vagyok. Nincs ennél borzalmasabb érzés.

Panek Zolival felkerestük Nagy Istvánt és próbáltunk a lelkére beszélni, hogy tegyen valamit Gézáért. Hát döbbenetes dolgokat mon-

dott. Egy órán keresztül bizonygatta, hogy a burzsoá-földesúri rendszerben a sziguranca őt is üldözte, mert ő is államellenes cselekedeteket követett el. Mi – kérdezte –, miért kellene másként bánjunk az ellenséggel?

Próbáltuk magyarázni, hogy a kettőjük cselekedete között óriási a különbség. Páskándiék nem akarták erőszakkal megdönteni a rendszert, ahogy róluk állítják, hanem megjavítani próbálták, megreformálni.

Erről Nagy István egyáltalán nem volt meggyőződve, de azért ígérte, hogy próbál közbejárni.

*

Szerkesztőségi értekezlet. Tárgyaljuk az új lapszámot. Hogy mit teszünk majd bele, mi lesz, hogy lesz. Terveztünk egyebek között egy két kolumnás ankétot a filmművészetről. Itt merül fel a már nem olyan új fogalom: a neorealizmus

Nagy István magvasan hallgat, s a vita végén gyanakodva kérdi meg:

– Mi az a neorealizmus, kérem!?! Mit akarunk maguk ezen a címen a lapba betenni?

1957. június 23., hétfő

Az irodalmi vitákban Nagy István egyre inkább sarokba szorul és kimutatja a foga féhérjét. Miután az eddigi viták során kicsavarta a két háború közötti romániai magyar irodalmat, mint valami citromot, próbálja megakadályozni az őt bíráló cikkek megjelenését. Földes eddig úgy csinálta, hogy minél több embernek odaadta a Nagy Istvánt támadó cikkeket, hogy érvei legyenek az esetleges igazgatói vétő alkalmával. Látom azonban, hogy a Marosi Péter Bánffy Miklós trilógiájáról írt cikke megszűnt körbeforogni. Nem engedi, hogy olvassák.

Pokoli! Lám egy ilyen alapján nagyon becsületes ember is mint Nagy István, hogy eltorzul a hatalom árnyékában. A burzsoázia elleni harc jelszavával sárba tapossa legszebb

hagyományainkat. Persze nem egészen érdektelenül, hiszen az általa kitagadott írók egy része vagy az ő műve nagyságának mond ellen, vagy közvetlenül vele, de legalábbis az elveivel vitatkozik. És miután történelmileg – hatalmilag ő győzött, most az irodalomból is el akarja távolítani polgári ellenfeleit.

Vettem magamnak a szemtelenséget és kérdőre vontam: miért nem adja le Nagy elvtárs a Marosi cikket?

Válasza egyenes volt és pokolian önleplező, hiszen ő nem egy ravasz bajkeverő. Nincs is erre rászorulva, mármint a ravaszkodásra, hisz abszolút hatalommal rendelkezik. Ezt mondta:

– Ott kérem olyasmiket írnak, hogy annak-alapján engem ki kell törölni az irodalomtörténetből.

Nem szégyenlős.

1957. június 26., szerda

Pár napja Nagy István mégis behozta a Karácsony Benő szöveget. Vajon ő is gondolkozott volna a dolgon?

– Tessék, olvassa el! – mondta jelentőségtelejesen.

Hát elolvastam. Ez azonban új fejezet számomra. Minden tekintetben az.

Már a gépelt előadás címe is mellbe vert. *A kozmopolitizmus erdélyi változata (Karácsony Benő)*. A fedőlapon látható kézírás szerint, amelyben én Nagy István betűire ismerem, 1950 decemberében készült, a Bolyai Egyetem utolsó éves irodalmárai számára.

Valósággal végigszárgulok a szövegen. Pedig amúgy csigalassúsággal olvasok. A kozmopolitizmus minbenléte izgat. Elolvastam Karácsony minden – két háború között – könyvben megjelent írását, de a kozmopolitizmust... Nem értem.

1957. június 28., péntek

Nem, nem! Ezt a szöveget el kell tennem! Ezt a szemléletet szét kell venni! Különben

nem vagyok ember, ha nem ezt teszem. Íme a Nagy István szöveg:

A kozmopolitizmus erdélyi változata (Karácsony Benő)

Karácsony Benő kispolgári származású ügyvéd, 1888-ban született Gyulafehérváron. Az első világháború után Kolozsváron telepedik le és az erdélyi Szépmíves Céh meg a Helikon írója. 1944-ben származása miatt gettóba hurcolják és elpusztítják.

Ismertebb művei.

Pjetruska, Új élet kapujában 1932, A napos oldal 1936, Utazás a szürke folyón 1940., A megnyugvás ösvényén 1946.

Az új élet kapujában című regényében a huszas évek végén erősödő és felszínre törő illegális mozgalom hatására az író tisztázni próbálja a talaját vesztő értelmiségi kispolgár viszonyát a szocializmushoz, a proletárforradalomhoz.

Miképpen teszi ezt? Az első világháborúban féllábát veszítő Tunák mérnökkel a háború miatt félbenmaradt értelmiségit, Himmel személyét állítja szembe. Himmel nem tisztázott körülmények folytán csatlakozik a munkásmozgalomhoz, sejtethetőleg részt vesz a kommunisták illegális munkájában egy Lopez nevű ugyancsak valami zavaros foglalkozású nővel együtt, aki a kedvese. Himmel és Lopez agitálják Tunák mérnököt, hogy csatlakozzék az "új élet" embereihez. De oly gúnyolódók és kispolgári módon radikálisak s emellett oly keveset és nem meggyőzőt mondanak az "új életről", hogy sem Tunákot, sem az olvasót nem tudják meggyőzni a hozzájuk való csatlakozás szükségéről.

Tunák viszont olyan érveket hoz fel a régi világfelfogása és a kizsákmányoló osztályok mellett, hogy a tájékozatlanabb olvasó inkább feléje hajlik, mint az "új élet kapuján döngető" felé. Tunák állástalansága, elveszített mérnöki hivatala, meddő próbálkozásai, hogy a háború előtti kapitalisták üzlettársa legyen,

csak arról győzik meg az olvasót, hogy a Tunák-féle emberek nézetei és létfeltételei világba kerültek, a háború még családi életét is feldúlta. Amint Himmel mondja: "valami kezdődik és valami a végét járja."

A regény azonban rábízta az olvasóra, döntse el, merre is vegye az utat.

Következő regényében Karácsony a "Napos oldalon" próbál vezetni bennünket. Tunák mérnök abban a regényben már egy állástalan banktisztviselő alakjában és nevével tűnik fel újra. Jellembeli különbsége annyiban változik, hogy a Kázmérrá vedlett Tunák itt afféle vidám cinikus, míg az előző regényben komor cinikus volt. Így fogadja a bankból való elbocsátását is amikor összetűz a bankigazgatóval.

Kázmér és bohém társai nem veszik komolyan munkanélküliségüket, nevetnek kopottságukon s úgy tűnik általuk, hogy a munkanélküliség nem is olyan tragikus. Kázmér úr tehetséges a szobrászatban, megmintáz egy női alakot, mérsékelt sikert arat vele, felkerül Budapestre, megismerkedik egy jómódú pesti polgár leányával Ilonával és beleszeret, mert erősen hasonlít első szerelméhez Annához, az Első Alagcső gyáros leányához. Ilona belészeret Kázmér várható művészsikereibe és a hírnév nyomán remélhető gazdagságba és feleségül megy hozzá. De a művészsiker elmarad, kiábrándulnak egymásból és elválnak, Kázmér a napos polgári oldalon való rövid tündöklés után visszavonul apja falusi malmába, a természetbe, talán itt molnárként újra kezdi az életét.

Karácsony következő regényében a Szürke folyó-ban azonban újra felbukkan, egy vidéki kisváros patikus segédjeként látjuk viszont, neve ebben az esetben Sebestyén. Sebestyén valami különbet akar annál, ami van. Többet akar egy saját patikánál is, valami nagy dolgot az emberiségért. Ezt megpróbálja bélyeggyűjtéssel, levelez a világ leghíresebb bélyeggyűjtőivel, tizenkét évi szorgos sakkozással, a sakkpartin nyert pénzzel, kerékpárt

szerez, kikarikázik a természet ölébe s amint Ő mondja: tenni kéne valamit az emberrel, hogy ne feldkezzék meg végképp régi otthonáról. A természet ölében egy folyó partján kínálkozik egyszer Sebestyénnek egy alkalom nagy tetre. Egy ízben a folyóba fuldokolva, sikoltozó nőt pillant meg. Utána ugrik ruhástól, kimentí, boldogan élesztgeti, azt hiszi most ért élete első kimagasló hőstettéhez, de a kimentett ifjú hölgy hirtelen nevetve talpra szökik, társai meg hahotázva rohannak elő a bokrok mögül. Csúnya tréfát űztek Sebestyénnel, a hölgyike csak mímelte a vízbefúlást, hogy a patikust ruhástól vízbe ugrassa.

Sebestyén el van keseredve, a kimentett hölgyike annyira meghatódik ezen, hogy belélszeret, feleségül menne-hozzá, de Ő megvetően fordul el tőle, nem tudja megbocsátani, hogy megfosztotta hősi illúzióitól.

Nem végződik különül Sebestyén próbálkozása egy világhírűnek gondolt találmányával, egy új és hatásosnak vélt gyógyszerrel, amelyet Párizsban próbál szabadalmaztatni és értékesíttetni. Ebbe öli bele kis alaptőkét, amit saját gyógyszertárra takarított meg. Egy szélhámos párizsi reklámköltő kicsalja a pénzt, gyógyító porát pedig rovarirtószerként szabadalmaztatja. Közben még Sebestyén párizsi kedvesét is elcsábítja.

Ezután Sebestyén egy öreg párizsi taligás személyében barátira tesz szert, beáll helyette dolgozni a taliga rúd közé, hogy az öreg szanatoriumba mehessen két hétre. Azt hiszi, ez az igazi nagy tett embertársaiért. Meg akarja látogatni az öreget, a francia határ felé utaztában azonban a második világháború kitörésével találkozik. Tankok, ágyúk dübörögnek, gépfegyverek kattognak, Sebestyén eszeveszeten menekül, fel van háborodva. Mivel nem politizál, újságot nem olvas, csak a veszedelmes zónából kikerülve tudja meg, hogy a második világháború egyik főpróbájába, vagyis egy nagyarányú hadgyakorlatba keveredett. Elveszti öreg barátját. Elkeseredve hazaut-

zik, hogy ismét a sivár patikusságot folytassa. De tévedésből egy állomással hamarabb száll le, mint kellene. Mire rájön, árvíz önti el a vasutat, Borjumálon, egy sáros kistaluba reked, mire hazakerülne, a patikussegédi állást már mással töltik be.

Borjumálon azonban új teret fedez fel a nagy tettek. Kiderül, hogy a falun keresztül folyó sekély szürke folyó értékes gyógyiszapot tartalmaz, részvénytársasági alapon a paraszti jól jövedelmező gyógyfürdőt építhetnének, de a falu gazdagjai útját állják tervének, még a falu szegényebbjeit is fellázítják ellene.

Ám rendbe jön minden, kiderül, hogy Sebestyén jót akar a falunak, a részvénytársaság megalakul, a falu minden tagja részvényes, egyetlen kapitalista vállalkozásba tömörül mindenki.

A harmincas évek falukutató irodalmának és törekvéseinek hatása Karácsonyra félreérthetetlen. Ők beszéltek a parasztságba oltott kapitalizmusról és agrár szocializmusról. Csakhogy a falukutató irodalom körül induló politikai mozgalom a negyvenes évek elejére letörik, a kezdeményezők egy része behódol Horthynak s így sem az agrárkapitalizmus, sem az agrárszocializmus nem szalonképes többé. Hogy fejezze be az író regényét, mely a kapitalizmus megreformálását oly sikeresen megoldotta?

Segít az írónak a szürke folyó, mely éppen azon az éjszakán kiárad, mikor Sebestyén végre elvehetné jutalmát, illetve egy éjszakát tölthetne a szigeten új kedvesével, a földbirtokos titkárnőjével, aki sokáig ellentállt neki és reform-terveinek. A titkárnő autója, amellyel a szigetre igyekszik, defektet kap. Mire a szigetre érnek, Sebestyént elragadja az árvíz és ismeretlen szürke partok között messze sodorja.

A megnyugvás ösvényén találkozunk újra Kázmér figurájával. Karácsony utolsó regénye ez. A Napos oldal folytatása, ha Ő nem is nevezi annak. Ebben a regényben a hiábavaló

kísérletezésekbe befáradt ember végképp visszavonul a természet ölére, azaz hogy a békésebbnek, csalódásoktól mentesnek látszó falusi molnának az egyszerű életét választja. Itt akarja felnevelni fiát is, de megnyugvásra itt sem talál, elvált felesége visszaköveteli fiát, a természetből meg visszaüldözi a társadalomba az ő kis vízimalma tönkretevésére épült kapitalista gőzmalom és az ellene felgerjesztett sovinizmus. Amellett másik csapás is éri. Beleszeret egy meghülyülő mágnás feleségébe, aki szép, erős fiú gyereket kíván tőle, hogy a nép "friss vérével" beoltott arisztokrata új és életerős hajtást hozzon. A grófnő azonban belehal a szülésbe magzatával együtt. Tehát dugába dől a nép és az arisztokrata megnemesítésére kitalált ideál is. A regényhős kiábrándultan hagyja el a természetet. A semmit sem ígérő városi társadalomban visszatérően még végignéz egy zsidó verést és üzletrombolást, amit a vasgárdisták művelnek, de észébe sem jut közbelépni, csak némán önmagában háborog a közállapotok ilyen elfajulása fölött.

E regénynek alap gondolata tehát az, hogy a kispolgári élet üres, céltalan, vagy hamis célokért futva, mindenütt csalódás vár ennek az életnek hordozóira, ez az élet szürke, egyhangú folyó, mely nem mély, nem széles, belefulladás nem lehet, de a partján élni nem érdemes. Az író azonban nem világosít fel, hol érdemes élni a kispolgári emberek. Pártatlanul látszó tárgyilagossággal cselekménye bonnyolítása közben mindenüvé elviszi, érinti valamennyi társadalmi osztálynak az életét, a munkásosztályét kivéve, de alapvetően egyikben sem mélyed el. Mégcsak azt sem határozza meg pontosan, hol s mely országban történik, ami történik, ami alakjaival megesik. Csak alig legutolsó regényében válik világossá, hogy Romániában, azaz Erdély valamelyik zugában vagyunk.

Nem a földrajzi leírás hiányát, az ország megnevezésének elkerülését kiagásoljuk, hanem azt, hogy nem ad olyan társadalmi rajzot,

amiből kiderülne, hogy melyik osztály, milyen törekvésekkel milyen pártokkal áll szemben egymással, s melyik népbe gyökerezve teszi ezt.

Felmerülhet a kérdés, vajon Karácsony adhatott volna más rajzot kispolgári környezetéről és annak embereiről? Nem tipikus-e amit felőlük tudat? Választhatott volna haladó típusokat és gerinces hősokeket soraikból, hiszen a kispolgárság, ahol tehette majmolta a nagypolgárságot s tényleg minden badarságot magáévá tett olyan jelszavakat fogadott el, melyekkel később saját magát sodorta kellemetlen helyzetekbe.

Ez igaz, de csak arra a rétegre, melynek néhány alakja Karácsony könyvében jelenik meg. Ezek azonban nem jellemzőek általában a kispolgárságra. A kispolgárság nagy tömegei helyhez, kicsiny üzleteikhez, vagy műhelyeikhez és kis hivatalaihoz láncolt réteg. Mindeütt folyton a két szembenálló osztály, a munkásság és a nagypolgárság között morzsolódik. És különösen morzsolódott a két világháború között Romániában. Az ő tipikus kérdése folyton az, kivel tartson? Szeretne nagypolgárrá, nagy vállalkozóvá felkapaszkodni, de a nagy tőke a többséget folyton letaszítja. Ha a munkásság mozgalma fellendül, arra hajlik, ha letörik a burzsoá osztály felé fordul. Szakadatlan ingadozás jellemzi.

Karácsonynak itt kellett volna megragadnia ezt a kispolgárságot, a tőke és a munka szüntelen harcának a zajlásában. Akkor tipikusnak adhatott volna. Akkor rábukkant volna azokra az elemekre is, melyek megtalálták az utat a munkásosztályhoz. Ilyen összefüggésben megmutathatta volna a többség viselkedésének szánalmas és nem egyszer valóban nevetséges, tragikomikus ingadozásait és azok következményeit. Gondoljunk az erdélyi magyar kispolgárra, mely bedőlt a revizionizmusnak, sovinizmusnak s a hitlerizmusnak. Azt hitték Horthy és Hitler majd mindent megold számukra. Ők csak fel tűzik a nemzeti

kokárdát, fejükbe csapják a darutollas bocskai sapkát, kikönyökölnek az ablakba, és tapsolnak a bevonuló kakastollas csendőröknek, aztán megszállják a zsidók vagy a románok üzleteit, elviszik műhelyeiket és hivatalaikat minden rendben lesz.

Képzeld el ennek a rétegnek csalódását, mikor nagyítókések a maguk számára kaparintottak meg mindent. A kispolgár be kellett, hogy érje a bocskai sapkával, meg a sovinszta dalokkal s még a puskát is a kezébe nyomták, hogy harcoljon a Szovjetunió ellen. Képzeld el a réteg rémületét, hiszen senki úgy nem retteg a háborútól, mint ő. Rémülete csak fokozódott, mikor kiderült, hogy Hitler és Horthy elveszíti a háborút és ő kompromittálta magát a jelszavak ordításával és sovinszta dühkitöréseivel. Kolozsvár felszabdalása után ez a réteg mindjárt vörös karszalgot varrt magának. Hangoztatta, hogy ő mindig is a kommunistákhoz húzott.

De lúdbőrödzik a háta, ha Amerika hangját hallja, mi lesz vele, ha az atombomba tényleg beválik, ám mindjárt azt is hozzát teszi, ahogy a mi rádiókat hallja, de hátha nem válik be, hátha mégis a Szovjetunió és a népi demokráciák az erősebbek? Ő folyton az erősebbek oldalán szeretne állni, ez a szándék Karácsony Benő magatartásában is tükröződik. (...)

Ha önmaga ingadozását írja meg Karácsony a kispolgár típusának rajzát adhatta volna. Így csak azoknak a csellengő bankfiguráknak és nőknek a rajzával találkozunk, akik a dolgozó kispolgárok soraiból a nagypolgárság prostituáltjaivá züllöttek, anélkül azonban, hogy ezt a folyamatot az író végigkísérte volna. Anélkül a könyvei még annyi tanulságot sem nyújtanak, hogy az uralkodó osztályok, hogyan züllesztik magukhoz az alulról közéjük keveredőket. Csak romlottságukat látják, és ebben a kozmopolitizmustól kezdve a kultúra megvetéséig, a tömegek lenézéséig a hitlerizmusban beteljesedést nyert állati naturalizmusig minden keveredik.

Karácsony Benő saját magán tapasztalhatta ki a fasizmus tömegirtó légereiben, hova vezet a világnézeti tisztázódást sürgető lenézés s az alantas állati ösztönök irodalommal magasztalása, és a munkásosztály törekvéséhez való viszony tisztázásának a megkerülése. A fasizmus haláltáborába a hamvasztókemencékbe, a rablőháborúkba. Karácsony Benő ott végezte be terméketlen életét.

Azé a dolgozó kispolgáré viszont, aki tisztázta viszonyát a munkásosztály és maga között, a szocializmusba ér, és megszabadul felemás bizonytalan és sivár életétől. Élheti a szocializmust építő emberek tiszta életét.

1957. szeptember 8., vasárnap

Régóta nem jegyzek. Szégyenlem az állandó siránkozást, hiszen jó ideje egyebet sem teszek.

Tegnapelőtt végre nekiveselkedtem és két nap alatt megírtam a Karácsony Benő tanulmányt.

Látszatra Robotos Imre Utunkban megjelent írásával vitatkozom, de a valódi ellenfél nem ő, hanem Nagy István. A Karácsony Benőről tartott előadását akartam rombadönteni, amit most a készülő irodalomtörténeti könyvében is megjelentet.

Nézzünk hát szembe

A humánutól – a cinizmusig

– Hozzászólás Robotos Imre cikkéhez –

Nemrégén Bánffy Miklós írói nevének nem elég goromba jelzők kíséretében való emlegetése még szentségtörés számba ment, Karácsony Benőt egyesek kozmopolitának nevezték, Berde Mária leleplező erejű regényeit pedig azzal vetették el, hogy a szerző tulajdonképpen a polgárság megjavítására írta ezeket a műveket. Ezért jelent számomra nagy örömet az Utunk hasábjain megindult és 18

lapszámban megszakítás nélkül folyó vita. Nem is külön-külön az egyes cikkeknek, de a különböző felfogások nyílt összecsapásának örvendek. Annak a kialakulóban lévő irodalmi légkörnek, amely lehetővé tette ezt a már amúgy is sok évet késett vitát.

A sorok közötti hulladék-gondolatokat tarlózók számára kijelenthetem: nem azt várom, hogy a nyíltan reakciós, fasiszta vagy a fasisz-mussal cimboráló írók káros műveit is tisztára mossák az elkövetkezők során. Pusztán az említett időszak polgári irodalma realista műveinek sikeres értékelésében és helyes újraértékelésében reménykedem, mert meggyőződésem, hogy ma, amikor a társadalmi harcok a munkásosztály győzelmével magasabb szinten jelentkeznek, szükség van a kapitalizmus körülményei között az egyes írókról és irodalmi jelenségekről harc közben kialakított felfogás revidálására. (...)

Tehát a mából nézve más képet mutatnak, és szükségképpen mutatnak más képet, egyes polgári írók művei.

Karácsony Benőről például megállapították, hogy cinikus, és ez elég jogcím volt arra, hogy kitiltsák irodalmunk haladó hagyatékából, de hogy miért az, és kik ellen irányul cinizmusa, azt nem firtatták. Senki sem tette fel a kérdést e vita előtt, hogy ennek a cinikusnak, ennek az állítólagos mizantrópnak közel kétezer oldalas életművében miért nincs egyetlen kigúnyolt és utálatot kiváltó szegény ember – munkás vagy paraszt – figurája, hogy mindjárt a legkézenfekvőbb példát említsem. (...)

Karácsony életművén vezérfonalként vonul végig az írói szándék: tisztázni a két világháború közötti szakasz különböző periódusai-ban a kispolgárnak, még pontosabban a polgári értelmiségnek a társadalomhoz való viszonyát. *Mind az őt regényének a hőse ugyanis szemben áll a polgári társadalommal. De miért áll szemben? Azt hiszem, ennek az egy kérdésnek a nyomon követése megvilágítja*

Karácsony eszmei, erkölcsi fejlődését.

Az első világháborút közvetlenül megelőző, és a világháborús évekkel foglalkozó Pjotr-ruska című regény főhőse egy Baltazár nevű kis, vidéki újságíró, aki egyszerűen leleplezi a kisváros hatalmaskodó, önző és üresfejű burzsoá és földbirtokos potentátjait. Miért haragszik ez a Baltazár a polgári világra? Mert a társadalom őt az utolsó padba ültette. "Sokszor megpróbáltuk már, hogy leoldjuk magunkról a szájkosarat – mondja Baltazár megértő barát pillanatnyi hiányában kutyájának –, hogy éljük a szabad kutyák boldog és szabad életét. Mit tett erre a társadalom? Kuss! – mondta nekünk a társadalom... A társadalomnak alapszabályai vannak, barátom... Sohasem köphetsz a padlóra... A gyepre lépni nem szabad, meneközben tilos kiszállnod... Kihajolni a társadalomból meg éppen veszélyes dolog..." Dehát milyen irányba akar ez a nagyon szimpatikus fiatalember kitörni a megkövesedett társadalmi viszonyokból? "Nem akarták közelükbe engedni (a polgárok), levelüket vagy ebzárlati hirdetményeiket vele megfogalmaztatni: polgári erkölcsük lúdbőrözött attól a gondolattól, hogy maguk közé fogadják..." Mert a polgárság gögös, "az érettségi bizonyítvány-tulajdonosok önérteteskasztja hűvös távolságban tartja magát a latin igeragozásban járatanabb kereskedőtől és iparostól..."

Tehát, a mi nyelvünkre lefordítva, a kapitalizmus törvényszerűségeinek megfelelően, a kispolgárság nagy része proletarizálódik, és így szembefordul azzal az osztállyal, amelynek rendjéből fokozatosan kiszorul. Objektíve tehát Baltazár, vagyis maga Karácsony rádöbben a társadalmi igazságtalanságok egész sorára, a polgári képmutatás undorító voltára. És mit mond? Mit kell tenniük a kispolgári baltazároknak Karácsony Benő szerint? Küzdeni, irtani a társadalmi élet vadhajtásait, mert a tehetséges ember fáradozását siker koronázhatja. Baltazár végül befutott író lesz, felesé-

gül vesz egy budapesti színésznőt, vagyis biztosítja polgári egzisztenciáját. Az már az író Karácsony Benő tragédiája, hogy a regény realisan végigvitt háromnegyed része miatt nem hiszem el az idealizált, giccses befejezést.

Karácsony tehát nem akarja megdönteni a polgári társadalmat, legfeljebb javítani szeretné. Ezzel vajon eljátszotta írói becsületét?

El – azok szemében, akik Karácsony Benőtől egyértelmű szocialista mondanivalót várnak. De ezért igazán nem a polgár Karácsony Benő a hibás, aki 1927-ben ezt a művet megírta. Én úgy látom, hogy a mű idealizált vége az a szalmaszál, amibe a társadalommal hadakozó Karácsony akkor belekapaszkodhatott. A humanista polgárnak nem is lehetett más elképzelése, mint az idealizált polgári társadalom. De idealizált, és ez további fejlődése szempontjából nagyon fontos.

Következő regényében az Új élet kapujában (1932) újra felbukkant a kesermyésen filozofáló, a társadalommal szembenálló Baltazár. Csak a szín változott meg. Baltazár nemrég jutott a polgári kényelem révébe, és most válságban van. Most Tunák Ádámnak hívják, foglalkozására nézve mérnök, akinek a háború előtt jólmenő mérnöki irodája, szép felesége, nagyon jól berendezett családi háza volt. Karácsony teljesen lerombolja a polgári életnek az előbbi regényben olyan nagy gonddal és művészettel felépített ideális képét. Tunák fél lábát elveszti a háborúban, s mire nagy kínok között hazavergődik, feleségét más férfi oldalán találja. Mérnöki irodája sem alkalmas egyébre, minthogy a megfáradt, magányos ember lakása legyen, mert ugyan ki javított a háború után barokk kastélyokat?

És mit lát meg ez a Tunák a társadalomban bekövetkezett változásokból? Amíg ő a harctéren volt, ismeretlen rétegek emelkedtek fel, a felsők pedig lesüllyedtek, szétmorzsolódtak. Az új korszak eljövételét látja tehát, és búslakodik a "jó" békebeli állapotok megváltozá-

sán. Legszívesebben elvonulna a világból, de erre nincs lehetősége. Családját is megosztotta már a társadalmi fejlődés. Húga szocialista lett. "A húga türelmesen és kedvesen elmagyarázta neki, hogy ezek a gondolatok egy maradi kispolgár gondolatai. A földön nagy igazságtalanságok dűlnak, szívtelenség, gonoszság és korlátoltság homokba dugni a fejünket. Együtt kell haladnunk a tömegekkel, mert nem kétséges, hogy a fejlődés iránya ma az, amelyet az előretörő tömeg útja jelez..."

Álljunk meg itt egy pillanatra, mert jelentős dolgoknak lehetünk tanúi. Karácsony Benő felfedezte és ábrázolta a szocialistát és a forradalmár munkást. Persze, ezeket a figurákat nem a kommunista Nagy István szemével látta, és egyáltalán nem azzal a szándékkal szólott róluk, hogy a romániai munkásmozgalomnak újabb tömegeket szerezzen. Aki ezt követeli Karácsony Benőtől, a polgári írótól, az hibásan jár el. Mert polgári elképzelést tükröz az a kép, amit a szerző a szocialistákról fest, de megmelegíti a szívemet az a naív szeretet, amellyel Karácsony hozzájuk közeledik. Alapjában véve ezek a szocialisták éppen csak vannak, vitatkoznak, leleplezik a kizsákmányolást, megjelennek az értelmiség tudatában és meggondolkoztatják őket. Ennyi a szerepük a regényben, de számomra ez – Karácsonytól – nagyon sok.

Vizsgáljuk meg a továbbiakban, hogy hatnak ezek a szocialisták a talajvesztett Tunákra. Himmel, az egyik szocialista, aki nagyon a szívéhez nő az olvasónak, így beszél a mérnökkel: "Kastélyokat akar restaurálni, amikor az emberiséget kéne restaurálni. És oh, bossássa meg, Tunák úr ezt a rövid parasztlázadást: kinek szereztek gyönyörűséget ezek a kastélyok... Barokk szépségek, nemes vonalak... De abban is volna valami barokk szépség, ha például télvíz idejére bedeszkáznák a külvárosban a hiányzó ablakok helyét..."

Sok mindent meglát Tunák-Karácsony, de nem tud kibújni a bőrből. A regény végén

ítélkezik Himmel: "A polgári társadalom pulzusa olyan, mint egy haldokló pulzusa... Maguk, kedves Tunák, nem fognak átjutni a zajló, roppanó idők viaduktján... Maguk elvégezték... Az innesső parton fognak szép lassan elpusztulni".

Szegény Karácsony Benő, ha tudta volna, mikor ezeket a sorokat írta, hogy milyen profétikusan meglátta a saját sorsát! Legfeljebb a "szép lassú" pusztulásba szólt bele a fasiszmus, s krematóriummal vetett véget az író életének.

És Tunák? Az Új élet kapujában keményen elhatározza, hogy átjut a viadukton, az új, a naposabb életbe. (...) *A Napos oldal* Kázmér-jaként találkozunk vele. Mert a munkásmozgalom nagy fellendülésének – aminek Karácsony a harmincas évek elején tanúja volt – a burzsoázia nyílt fasiszta diktatúrája, legalábbis egy időre, gátat vet. A kizsákmányolás, az embertelenség, a nemzeti uszítás fokozódik. Mi lett Kázmérból a napos oldalon? Cinikus, az egész burzsoá társadalomtól megundorodott ember.

Itt már egyetértek Robotossal abban, hogy Karácsony a kapitalizmus bűneit helyenként az ember romlottságában tünteti fel, hogy végső kiábrándultságában nem látja már a munkásosztály harcának jelentőségét. De azt hiszem, az elmondottak alapján másképpen áll előttünk Karácsony Benő, mint Robotos által tárgyalt két regény elemzése után.

Fel is teszem a kérdést: vajon a cinizmustól jutott el Karácsony Benő a humanizmusig, vagy fordítva, egy amúgyis szarkasztikus hajlamú, humanista kispolgári írót torzít cinikussá a kapitalizmustól, fasiszmustól való csömörcse? Hiszen gondoljuk meg: Karácsony a Pjotruskában annyira hisz még a humánus győzelmében, hogy képes giccsel feloldani társadalombírálatát, az Új élet kapujában pedig kimondja, hogy halálra van ítélve az egész embertelen kapitalista világ. A Napos oldalban viszont hitetlensége, reménytelensége tör előtérbe. A Pjotruska bizakodása, az Új élet kapu-

jában nosztalgiája után a Napos oldal extázisos reagálás, vagány-röhej olyan társadalmi állapotok felett, amelyek undorítóan embertelenekek, de amelyeken az író segíteni nem tud. (...)

1940-ben Karácsony Benőnek új könyve jelenik meg, címe: *Utazás a szürke folyón*. Hőse egy Sebestyén nevű kisvárosi patikussegéd, aki nagy terveket forgat agyában. Feltehlált egy új gyógyszer, amellyel – úgy érzi – hasznára lehet az emberiségnek. Párizsba utazik tehát, hogy találmányát szabadalmaztassa. Ebben a vállalkozásba fekteti be többévi munkával összehordott vagyonkáját. Azonban Sebestyén-Karácsonyban a "művelt nyugat" sem hagy illúziót. Egy párizsi szélhámós elcsalja maradék pénzét, a gyógyszernek hitt csodaszert pedig rovarirtószerként szabadalmaztatja. Szerelme elhagyja, s egyetlen barátjától, egy öreg párizsi taligástól is elválasztja egy háborús hadgyakorlat. Végül, hosszú éhezés és nyomorgás után, hazaindul.

Eddig a történet fele. De ne menjünk tovább, horgonyozzunk le egy kicsit ezen a szürke folyón. Az olvasó, aki ismeri Karácsony eddigi regényeit és regényhősöit, valami furcsa dolgot észlel: valami nincs rendben Sebestyén körül. Nagyon szimpatikus, kedves figura ez is, mint Baltazár, Tunák és Kázmér; szellemi testvér velük Sebestyén – és mégsem az. Az előbbi hősök mindenike meg akar küzdeni saját társadalmával, sőt nem tartalékos harcos, de hogy úgy mondjam, önkéntese a humanizmusnak, a maga frontján kezdeményezője a küzdelemnek. Sebestyén viszont nem ilyen ember. Tizenkét évi sakközáson nyert pénzével kerékpárt vesz, legnagyobb élvezetei közé tartozik, ha kikarikázhat a természet lágy ölébe. Szinte rögeszméje a következő mondás: tenni kell valamit az emberrel, hogy ne feledkezzék meg végképp régi otthonáról – mármint a természetről. Persze, ez a hős is szereti az emberiséget, de elhagyja a társadalmi harc – Karácsony-hősöknél – már

hagyományos területét. Csodagyógyszer után kutat.

Amikor Párizsból hazaér, természeti katasztrófa következtében meg kell szakítani útját, és kénytelen Borjumálon, egy istenháta mögötti kis faluban rostokolni. Itt találkozik újra az ellentmondásokkal terhes hazai társadalommal. Sebestyén azonban nem lakik már az emberek között; új Robinsonként a folyó elhagyott szigetén rendez be magának lakhelyet, hallal és növényvel táplálkozik, s innen rándul le az igazságot osztani a faluba.

Sebestyén néhány napos borjumáli tartózkodása alatt megismeri az elnyomott falusi szegénység nyomorát, és így tusakodik magával: "Senki sincs, aki megmondhatná nekik, hogy Almirás (a szövétkezetes) például viszaél a bizalmukkal, Répafi (az ügyvéd) a babonás hitükkel, a kamarás közönyükkel. Márta kisasszony a fatalizmusukkal? Miért nem mondhatná meg ő, hogy be vannak csapva és könnyen segíthetnek a bajaikon, ha maguk veszik kezükbe bajaik intézését?" És Sebestyén meg is szólal. A falut keresztül szelő folyócska gyógyiszapot tartalmaz. A gazdagok el is követtek mindent, hogy részvénytársaságot alapítsanak, és a maguk hasznára aknázzák ki ezt a község tulajdonában lévő természeti kincset. Sebestyén látja mindezt, és felvilágosítja a parasztokat: ne engedjék magukat jogaikból kiforgatni, legyen az egész falu a vagyontérő gyógyiszap, éljenek meg valamennyien belőle. Természetes, hogy Karácsony nem a szocialista munkaviszonyok megteremtésére utal. Karácsony nem kommunista, de kétségtelen, hogy az általa javasolt közös munka és közös részesedés elve, a kapitlista tőkekoncentrációval szemben – utópista módon, de – a haladást szolgálja. Persze, van aki azt állítja, hogy Karácsony itt agrárszocializmusról prédikál, azaz a kifejezett céllal, hogy a burzsoá társadalmat a bukástól megóvja. Életének ebben a szakaszában azonban Karácsony már rég felhagyott a kapitalizmus megmentésének vagy

mentegetésének gondolatával. (...)

Sebestyén örömmel tapasztalja, hogy a falusiak hallgatnak rá, azonban népszerű karrierje hamar és csúfosan véget ér. Néhány, a gazdagok által leitatott és megfizetett alak kitoloncolja a faluból a szegények ügyéért sikkasztott patikust.

Ez a pesszimizmus azonban már nem egyszerű lemondás: ebből a hangból, a cselekménynek ebből a fordulatából már könnyen kivehető az emberiség salakjára támaszkodó fasizmus elleni lázadás hangja. Feledhetetlen számomra az a szimbolikus kép, amelyben a Sebestyén ellen uszított csöcselék huliganizmusát vetíti ki költőien Karácsony: "Ahogy később a sziget felé tartott, portólcsért pillantott meg, amely könnyedén perdült végig a lopótök alakú főtúcán. Amikor már a végére ért, teljesen felkavarta az út porát, felbolygatta a csűrőket, szalmát, papírt és szennyes hulladékot kapart elő a sutból, és diadalmasan a magasba röpítette. A piszok kéjelegve úszott a magasban, és foghegyről került meg néhányszor a torony gombját. Sebestyén tárgyilagosan követte a szállodosz szennyet. – Kitarás – intett oda a toronynak biztatón". Ezek a piszok kavará szelek akkor már nemcsak Borjumál felett, de egész Európa felett gomolyogtak. Tudja ezt Sebestyén is, és nem a népet hibáztatja kitoloncoltatásáért. "A tömeg, nemde? Ne higgye, hogy hibáztatom őket. A haltól sem kívánjuk meg, hogy mindig résen legyen, és ne kapja be a vízbeszórt maszlagot..."

Karácsony Benőnek azonban már nincs ereje megküzdeni a kavargó viharral. Ebbe a harcba is csak azért dobtá be Sebestyént, hogy a győzelem lehetetlenségét bizonyítsa. Pedig hisz egy jobb kor eljövételében. De míg az Új élet kapujában ez nagyon közelinek látszik, itt elvész a távoli jövőben. Ebben a könyvében Karácsony már csak hagyatkozik, az utókorra bízva álmai megvalósítását. (...)

Így és ezután tér rá Karácsony Benő a Megnyugvás ösvényére. (...)

Nagyon szeretem Karácsony Benőnek ezt a könyvét, valamennyi közt ez a legnagyobb művészi erővel megírt műve. De nem értek egyet Robotos Imrével abban, hogy itt jutott Karácsony a legközelebb hozzánk. Hozzám, a szocialistákkal vitatkozó, tépelődő, 1932-es Tunák mérnök közelebb áll, mint az 1944-es évek Felméri Kázmérja, aki, íme, így oktatja fiát: "Látod, ezt a buta salátát? Amikor még vad volt, tejszerű nedvet cresztett magából, hogy a csiga ne tudja megenni. Amikor az emberek megszelídítették, akkor tudod mi történt vele? Abbahagyta a nedvkiválasztást, mert bízott abban, hogy az emberi okosság majd megvédi a csigák ellen. S a csigák, íme, most felfalják. Tanulság? Az ember, ha csalán is, lehetőleg csak a maga nedveiben bizzék." Nézetem szerint ez jut kifejezésre a gyereket nevelő, falura vonult Felméri Kázmér alakjában. És ezt nemcsak én érzem bele a könyvbe. Érti és fájdalmasan vall erről a könyv vége felé maga Karácsony Benő is: "Furdalt a lelkiismeret valamiért... talán, hogy elszakadtam a kétkezi ember nagy nyomorúságától, és most felfelé kúszok az uborkafán? Pedig sokszor érzek valami honvágyat, sokszor kívánczok vissza ezek közé a küzdő és reménytelen sziszifuszok közé, akik minden nap felgörgetnek valami reménységet a hegy tetejére, s aztán zsupsz, visszagördülnek megint a mélybe."

Ennek a regénynek a mondanivalója mélyen emberi, de nem annyira a közösségi, mint inkább a közösségtől elvonult ember humanizmusáról szól. Arról, aki – bizony azt kell mondanom – már csak az élet apró örömeiért küzd. Sebestyén még azt hajtogatja: tenni kell valamit az emberrel, hogy ne feledkezék meg végképp régi otthonáról, a természetről; Felméri Kázmér pedig már

vissza is tért ebbe a "régi otthonba". Az a mondanivaló, amely kísért a Napos oldalban s félig-meddig kifejeződik az Utazás a szürke folyón című regényben – itt realizálódik. És ez nem más, mint a Rousseau-i "vissza a természethez" huszadik századi sajátos újraálmodása.

Karácsony útja nem a cinizmustól vezet a közösségi humánusig. Útját a történelmi körülmények, a helyzet éppen ellenkezőleg alakította. Értékeit is akkor fedezhetjük fel újra, ha művét korába állítva vizsgáljuk.

1957. szeptember 19., csütörtök

Kemény golyóváltások történnek "Nézzünk hát szembe" cím alatt. Marosi Péter két részes cikket közöl Bánffy Miklósról, Katona Szabó István ugyancsak két számban publikálja a Berde Máriáról szóló tanulmányát, Földes László négy számban fogja a Dsida Jenőről szólót, legalábbis azt ígéri, mert ma csak az első rész jelent meg.

Eddig egyedül Izsák József lép ki a sorból. Ő jelenti az ellenforradalmat. Amivel lehetetlenység egyetérteni (Szélgjegyzetek Méliusz József cikkéhez). Ez a dupla tárca címe az Utunkban. Köpedelem.

"Méliusz egy kalap alá veszi közelmúltunk haladó és haladásellenes csoportosulásait" – írja. "Egészségtelen múltidézés" – süti a bélyegzőt Méliusz homlokára.

A Karácsony Benő írásom itt többeknek tetszett. Ma Kacsó Sándor dicsért meg érte.

1957. szeptember 24., kedd

Ami ma történt az egyenesen döbbenet. Nagy István közölte, hogy *A harc hevében* című most készülő könyvéből kivette a nekem átadott és általam bíralt Karácsony Benő előadását. *(Folytatás a következő számban)*

palócföld
KÖZÉLETI, IRODALMI, MŰVÉSZETI POLYÓIRAT

**Public literature and art monthly of the
Culture Department of Nógrád County.**

Prepared by Publisher Mikszáth.

Chief editor: József Pál

Chief publisher: Dr. János Németh

Address of editorial office:

H-3101 Salgótarján, Pf.: 270.

Tel: (0036) 32-14-386, 32-11-022

palócföld
KÖZÉLETI, IRODALMI, MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

30.- Ft